

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

Átalakulásunk kettős arca

Ćosić politikai vallomása

A szabadság úttörői – elsők az üldözöttek között

Százötven éves sajtótörténetünk dátumai és fejezetei
(1848–1998)

Rítus és nemzet

Agrárreform – telepítés

A temerini kenyér

Adatok Szabadka mezőgazdaságáról (1867–1918)

Az utolsó átváltozás üzenete

Három szegény kisfiú

A Zélityek körül (I.)

1–2

2002

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXII. évfolyam, 2002. 1–2. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:

Fehér Kálmán

Kéziratgondozás:

Čekić Ida

A szerb nyelvű szövegeket fordította:

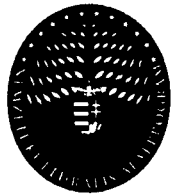
Kartag Nándor és Náray Éva

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Folyóiratunk támogatói: a Tartományi Művelődési és Oktatási Titkárság,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram, az Illyés Közalapítvány
és a Nyílt Társadalomért Alap – Jugoszlávia

TARTALOM

Mirko Tepavac:	Átalakulásunk kettős arca 5
Végel László:	Ćosić politikai vallomása 8
Radomir Ličina:	A szabadság úttörői – elsők az üldözöttek között 11
Kalapis Zoltán:	Százötven éves sajtótörténetünk dátumai és fejezetei (1848–1998) 13
Papp Richárd:	Rítus és nemzet 37
Nagy Sívó Zoltán:	Agrárreform – telepítés 51
Csorba Béla:	A temerini kenyér 59
Magyar László:	Adatok Szabadka mezőgazdaságáról (1867–1918) 72
Szőke Anna:	Az utolsó átváltozás üzenete 96
Bela Duranci:	Három szegény kisfiú 113
Burány Béla:	A Zélityek körül (I.) 123

Mirko Tepavac

ÁTALAKULÁSUNK KETTŐS ARCA

Ha az új hatalom nem hárítja el hatékonyan a reform akadályait, maga is a reformok akadályává válik.

Az elmúlt fél évszázadban minden reformunk sorban a politikai akadályokon bukott el. Mihelyt az állam és az uralkodók politikai hatalmának a gyengeségével fenyegetett, a reform elveszítette minden esélyét.

A 2002-es reform azonban valami más. Ez a teljes társadalmi berendezés radikális átalakítása, valóságos forradalom, remélhetőleg békés és civilizált, amelynek be kell vezetnie az államot és polgárait az egyesült Európa virágzó országai közé. Az ilyen reform sorsa nem csupán a jó programtól függ – amely a rátermett, fiatal, modern szakemberek csoportjának köszönhetően már számos elismerést begyűjtött –, hanem a megvalósításához szükséges szabad politikai tér megteremtésének sikerétől is. Az anyagi nehézségek, habár tekintélyesre nőttek a miloševići dúlás során, amikor mindent a militáns nagymezeti céloknak áldoztak fel, talán mégsem a legsúlyosabbak. A feladatok legnehezebb részét viszont, amely nálunk súlyosabb, mint a tranzícióban levő országok többségénél, nekünk magunknak kell elvégeznünk.

A HATÁROZATLANSÁG ÁRA

Csak most látni igazán, mekkora ára van októberi felkelésünk határozatlanságának és befejezetlenségének. A szélesre tárt ajtón könnyedén becsúsztak olyanok is, akiknek zár mögött lenne a helyük (átvitt értelemben és a szó szoros értelmében is). Az, hogy a hadsereget és a rendőrséget kihagyták az októberi váltásból, az első baljóslatú jele volt annak, hogy a reformot hatalmi érdekeknek áldozták fel. Versengés indult a megbuktatott hatalmi oligarchia katonai és rendőri gépezetének az átvételéért, ahelyett, hogy az átalakításával törődtek volna. Ezért most minden nehezebben megy, mint lehetett volna, és a Szerbiai Demokratikus Ellenzék, amely pedig megnyitotta a politikai teret, a szolidaritás és a vízió hiányában megkezdte annak szűkítését.

Az a próbálkozás, hogy Európa előtt modern reformerekként igazoljuk magunkat, ugyanakkor pedig az itthoni közvélemény előtt megmaradjunk „a nemzeti méltóság megingathatatlan védelmezőinek”, ugyanannyira értelmetlenség, mint amennyire kivihetetlen. Ez a hamis kettős bemutatkozás nem vá-

lik be a világban, de talán itthon sem, viszont annál veszedelmesebb, minél tovább elhúzódik. A mi szerencsétlenségünk már régóta nem a megbukott kommunizmussal való állítólagos folytonosságból, hanem Milošević le nem győzött harcias nacionalizmusának valós folytonosságából ered. Ennek mérges gyümölcsei a kriminalizálódott állam és a tönkretett gazdaság, ami mély sebet ejtett a nemzet anyagi, társadalmi és mentális lényén.

A Hágai Törvényszékkel szembeni viszony már botrányossá válik. Másfél év után sincsenek meg a Törvényszékkel való együttműködésre vonatkozó megígért előírások, nem folynak perek a hazai bíróságokon, nincs tisztességes értékelés Szerbiának és fegyverhordozóinak a háborús szerepéről. Mire való Koštunica elnök nem régi – melleleg teljesen tetszőleges – értékelése, hogy Amerika már nem szorgalmazza úgy, mint korábban, a Törvényszékkel való együttműködésünket (amit egyébként csupán három napra rá élesen cáfoltak Washingtonból, a következményekre vonatkozó újabb figyelmeztetéssel . . .). Vajon az utolsó pillanatban megint bepakolunk valakit Hágának, nehogy elveszítsünk néhány százmillió dollárt . . . Mi ösztönzi azokat az állításokat, hogy Hágában meg kell cáfolni a szerb államnak a népirtásért való bűnösségét? Melyik államét? Vajon ez az állam a Milošević-félének a tagadása, vagy pedig annak az önkéntes folytatója? Vagy talán népirtás nem is volt, vagy pedig csak mások követték el? Talán nem mindennél fontosabb a valós igazság?

A politikai alvilág is túlélte az októberi hatalomváltás csapásait. A háború haszonélvezőjeként felnőtt „saját” maffiánkat csak azok becsülhetik le, akik keveset tudnak róla, azok viszont, akik többet tudnak, ám hallgatnak, talán már a karmaiba kerültek . . . Mélyen meggyökerezett a hadseregben, a rendőrségben, az állami közigazgatásban, a bíróságon, a gazdasági életben és korrupcióban, még a sportban is. Ha a maffia befészkelte magát a pártok összetűzéseibe is, lassan a sportviszonyok is mindinkább maffiássá lesznek demokratikus viszonyok helyett. A gazdaság és a hatalom struktúrájának létérdeke a jogállam, az európai mércék és a hágai ítékezés obstrukciója. Ennek az eddig szinte érintetlen pokolgépnek a leszerelése lehetetlen a háborús események rekonstruálása nélkül, amelyeknek a hajtása az ő haszonélvező „hazafiságuk” is. Most az életüket és a vagyonukat védik, könyörtelenek, és ne feledjük – fel is vannak fegyverkezve! Nem csupán egyszerű társadalmi rosszról van szó, hanem a civilizált átalakulás és a polgári nyugalom komoly fenyegetettségéről is.

REFORMEREK ÉS FÉKEZŐK

A gazdasági, az állami és a politikai rendszer reformjai nyilvánvalóan ugyanannak az egésznek a részei, s egyik rész sem változhat önmagában, vagy önmagáért. A reform nem valósulhat meg az állam és a politika kreatív szerepe nélkül, de a korlátozásaikkal sem. Az állam nem azért létezik, hogy irányítsa a gazdaságot és a társadalmat, hanem hogy elhárítsa az akadályokat. Ha az új hatalom nem hárítja el hatékonyan a reform akadályait, maga is a reformok akadályává válik.

A pártviták, még ha elvtelenek is és ködös is a demagógiájuk, mégis kifejeznek különféle koncepciókat. Szép volna, ha az SZDE vitái nem fajulnának veszekedésé, viszont annál rosszabb lenne, ha a különbségeket egészségtelen módon elsimítanák. Elrejtteni melleleg amúgy sem lehet ezeket, de a szenvedélyes pártvitáknál csak az olyan „egység” lehet rosszabb, amely elhanyagolja

és elrejtje a koncepcióbeli különbségeket. De még ez sem lenne zavaró, ha állhatatosan ragaszkodnának az alapvető célok legkisebb közös nevezőjéhez, amelynek, bármennyire is leszűkült, magában kell foglalnia a reform vitális érdekeit.

A deformálódott nemzeti és társadalmi tudat, amelyet az autoritárius rendszerek hagytak hátra, nehezebben legyűrhető akadály, mint az anyagi leépülés, amely az elmúlt évtizedben az európai ranglétra legaljára süllyesztett bennünket. Az európai integráció (EU), amelynek kínálkozunk, ma már nem csupán az államok új közössége, hanem új európai társadalom is! Senki sem erőltet bennünket a csatlakozásra, viszont nem közeledhetünk hozzá csak a saját feltételeink szerint. Ennek a reformnak nem szabad, nem lehet megbuknia, mert ez a mi egyedüli kiutunk, szerencsére egyben a legjobb kiút is. A tönkremenésnek is megvan a határa. A reformnak ma nagyobb reális esélyei, de veszélyesebb ellenzői is vannak, mint bármelyik előzőnek. A vállalkozás a világ támogatásától függ, a támogatás viszont a vállalkozás hitelétől.

A xenofóbiában szenvedők ma a népet kitartóan az új világregend rémségeivel és a globalizációval ijesztgetik, mint ahogyan száz évvel ezelőtt a vasúttal ijesztgették. Lavrentije šabaci-valjevói püspök írja: „Ő (Nikolaj Velimirović) egy mondatban meghatározta a Kelet és a Nyugat vallásának lényegét . . . , mondván: Keleten az ember a sok gondolkodástól nem tud mikor dolgozni, Nyugaton pedig az embernek a sok munkától nincs ideje gondolkodni.” (Politika, 2002. 01. 26.).

Elmúlt az idő, amikor ilyen módon különböztették meg a Keletet és a Nyugatot, legalábbis a szorgalom tekintetében. A fiatalok, a képzetek és a szorgalmasak ideje jött el a világ minden részén. Talán Szerbiában is.

Republika, 279. szám, 2002. 2. 16–28.

KARTAG Nándor fordítása

ĆOSIĆ POLITIKAI VALLOMÁSA

Dobrica Ćosić politikai vallomása, a *Szélvadászat* (B92, Belgrád, 2001) megjelenése vitákat váltott ki, amelyekben ismételten felelevenedtek azok a kérdések, amelyek az elmúlt évtizedben szétverték Jugoszláviát, és minden kétséget kizáróan meghatározóak voltak a szerb nemzet sorsának alakulásában. De munkássága túlmutat a nemzeti kereteken, a balkáni nemzeti populizmus egyik legrangosabb képviselőjéről van szó, akinek kiemelkedő helye van az egész régió, tehát Közép-Európa populista vezetőinek tablóján, azzal a különbséggel, hogy pályarajzából egyértelműen kiolvasható, miféle következményekkel jár, hova vezet a nemzeti jobboldal tartópilléreként számon tartott, nem mindig ellenőrzés alatt tartható populizmus.

Ćosićot, a „nemzet atyját”, mint ahogy a szerbek gyakran őszinte meggyőződésből vagy pedig gúnyosan titulálják, a magyar olvasóközönség mindenképp előtt az 56-os budapesti naplójáról ismeri. A nevezetes napló méltán megérdemli a figyelmet, hiszen a nagy szellemi tekintéllyel rendelkező központi bizottsági tag egyértelmű elismeréssel szólt a magyar forradalomról, tanúvallomását a jugoszláv pártvezetés komolyan vette. Ennek köszönve egy ideig a magyarországi menekültek jobb elbánásban részesültek Jugoszláviában, és a jugoszláv közvélemény is – 1918 óta ilyesmi nem fordult elő – rokonszenves Magyarországgal szembeállt.

Ez a hatás azonban csak ideiglenes volt, mert Tito rövid pár hónapon belül szocialistaellenesnek minősítette a magyar forradalmat, pálfordulását a meggyőződésen kívül a külpolitikai érdekek is motiválták. Ćosić politikai vallomásában külön kitér erre az epizódra. Megtudjuk, hogy a *7 nap Budapesten* című naplójegyzetét a KB-tag Koča Popović biztatására írta meg, a kéziratot előtte rajta kívül Edvard Kardelj is elolvasta. A nyugati közlést viszont nem engedélyezte, nehogy a szocialistaellenes propaganda eszközüvé váljék. Fenntartásai ellenére – saját bevallása szerint – a magyar forradalom döntő befolyást gyakorolt rá, mivel Budapesten döbbent rá, hogy a kommunizmus eszméje válságba került. Ez természetesen inkább post festum érvényes, mert Dobrica Ćosić pártkarrierje 56 után magasabbra ívelt. Az viszont bizonyos, Ćosić a budapesti élmények hatására rokonszenvezett a jugoszláviai magyar kisebbséggel, s kevesen tudják – ebben az ügyben folytatott személyes levelezésem tanúsítja –, hogy egy veszélyes fordulóponton, 1991-ben tiltakozásának (is) kö-

szönhetően a szerb politikai elit elállt attól a szándékától, hogy az újvidéki *Magyar Szónak*, a vajdasági magyarság egyetlen napilapjának gerincét törje. Következésképpen a vajdasági magyar sajtó viszonylag tisztességgel élte túl a legsötétebb politikai periódust.

Természetesen ennek a jóindulatnak merev határai voltak, ami abból is látszik, hogy Dobrica Ćosić – mielőtt Milošević kiszemelte volna a köztársasági elnök posztjára – leiratot intézett a mindenható szerb politikushoz, amelyet közzé is tesz politikai vallomásában. Többek között az áll benne, hogy az ország sorsa teljességgel rendezetlen, a vajdasági szerbek még nagyobb autonómiát követelnének, ha nem találnák szembe magukat a horvát usztasákkal és a nagymagyar nacionalizmussal. 1992-ben bármiféle nagymagyar nacionalizmusról szóló beszéd nemcsak abszurd dolog, hanem irracionális politikai ösztönökre vall, hiszen a hatalom, nemcsak akkor, hanem egy évtizeden át, sikertelenül tette tűvé az egész Vajdaságot, hogy legalább egyetlenegy nagymagyar nacionalistára bukkanjon. Hogy azonban Ćosić politikájának abszurditása kiteljesedjék, nagymagyar veszélyt érzékelve szövetségi kormányába magyar minisztert is talált.

A magyar napisajtóban ezeknek a részkérdéseknek köszönve annak idején olyasféle kép alakult ki, mintha Dobrica Ćosić lett volna Milošević ellenpontja. Ugyanaz a helyzet, mint ma, amikor Koštunicát tekintik ellenpontnak. Az átfedéssel ellentétben egy bizonyos rövid időszakban kirajzolódtak ugyan, de ezek inkább taktikai jellegűek voltak, mivelhogy az alapvető nemzeti célok és a nemzeteszme megfogalmazását illetően egyetértés uralkodott a két politikai áramlat között. Így például Ćosić elnöki posztjáról való menesztése után, vagyis még 1995-ben is a szerb területek közeli egyesítése mellett kardoskodott. Mi több, gondolatvilága túlélte Miloševićet, napjainkban is meghatározó érvénnyel bír, tehát az új szerb politika nem tört ki Ćosić gondolköréből. A politikai vallomásból az is kiderül, hogy a jelenleg legbefolyásosabb politikai személyiségek többnyire Ćosić köpenyegéből bújtak elő. Koštunica mindenképpen legjobb tanítványának bizonyult, kötődését nem csupán az igazolja, hogy az egykori Ćosić–Panić-kormány minisztereként vagy tanácsadójaként van jelen a jelenlegi szövetségi kormányban, hanem a közös eszmei alapok is. Vajdaságban arról van szó, hogy Koštunica onnan indult el, ahova Ćosić megérkezett.

Ćosić szellemi útja jelentős mértékben a XX. századi szerb történelem paradigmáját képezi. Reprezentatív és megkerülhetetlen. A faluról származó partizán mindig is gyanakodva szemlélte a különböző marxista elméleteket, inkább a szerb paraszt sorsa érdekelte, ezért a Sztálinnal való szakítás után gyorsan megbarátkozik a nemzeti kommunizmus gondolatával. A nemzetfogalom és a kommunista egalitárius eszmények konfliktust teremtettek benne, amely a titoista nőmenklatúrával való szakításhoz vezetett. Ettől kezdve a szerb kommunista elitet azzal vádolta, hogy elárulja a nemzeti érdekeket. Szemléletében a szocialista és a nemzeti eszmények ellentmondásában a nemzeti győzedelmeskedett. Az ötvenes években még a jugoszlávság erőteljes szószólója volt, de amint látta, hogy a jugoszlávság akadályt képez a szerb nemzeti érdekek megvalósítása előtt, attól kezdve a jugoszláv gondolat ellenzőjévé vált. Az elsők között fogalmazta meg, hogy Jugoszlávia valójában a szerbek csapdája, amit a versailles-i békeszerződés állított fel, vagyis hosszú távon deformálta a szerb nemzeti identitást. Ez a gondolata a nemzeti jobboldalon

idővel teljesen felülkerekedett, úgyhogy a kilencvenes években nemcsak a hatalmi struktúrában érvényesült, hanem a hatalom ellenzékében is, szilárd konszenzust képezve a hatalom és az ellenzéke között. A felbomlás folyamatában éppen ez az ideológia igazolta Szerbia határainak módosítását, vagyis kimondott, hogy az önállósuló Boszniához és Horvátországhoz nem tartozhatnak azok a területek, amelyeken jelentős számban élnek szerbek. Valójában ez a Nagy-Szerbia néven ismeretes doktrína, a szerb nemzet egy államban való integrációja volt a balkáni háború kiobbantója, pecsételte meg jellegét is.

Ćosić populizmusának másik jellemzője a fokozott Amerika- és Nyugatellenesség. Ez nem jelentett minden esetben politikai konfrontációt, hiszen rövid elnöki mandátuma idején Ćosić lépéseket tett annak érdekében, hogy enyhítse a feszültségeket, hanem az úgynevezett „harmadik út” propagálását. A neves író ugyanis kimondottan a szerbiai paraszt hagyományos értékrendjében ismerte fel a nemzeti önazonosság megőrzésének biztosítékát. Többször is szóvá tette, hogy a puha titoista diktatúra a szerb nemzet vesztére megvesztegette a szerb parasztot. Keményen ostromozta az individualizmust, a kozmopolitizmust, a fogyasztói társadalom kultúráját. „A szerb ember nem ember, ha nem szerb”, ismételte meg hírhedt mondatát politikai vallomásaiban. Egyik feljegyzésében még a turizmust is veszélyesnek tartotta, akárcsak a frizsidereket, víkendházakat, a traktort vagy pedig az autót, vagyis a titoizmusra jellemző (felülről irányított) modernizációs folyamatot. Valójában tehát kései antikommunizmusának gyökerei a nemzeti érzelmű modernizációellenességben keresendők.

Nem lenne teljes a kép, ha nem vennénk tudomásul, hogy Ćosić tekintélye lehetővé tette a szélsőségek elleni határozott fellépést is. Gyakran tiltakozott a túlzott nacionalista megnyilvánulások, az olcsó folklorizmus, a nemzeti öntetszelgés ellen. Komolyan vette nemzeti küldetését, a szerb kérdésben demokratikus kérdést látott, a demokratikus nacionalizmus gondolatának elhíntését tűzte ki feladatául. A jelenlegi, megújult politikai elite ez a feladatot hagyományozta át. A valóság viszont megcsúfolta a partizán-komisszárt is – meg a nemzeti ideológust is: feltárta, hogy mi történik azon a bizonyos harmadik úton. Kudarcot vallott a szocializmus és a demokrácia szintézisével: a tekintélyelvűség győzedelmeskedett. Az elmúlt tíz év romjai és háborúi pedig arról tettek tanúságot, hogy a nacionalizmus és a demokrácia szintézisét sem lehet megvalósítani, a nacionalizmus a demokrácia fölé kerekedett. Ezt éppen nacionalista ellenfelei olvasták a fejére. Amikor kompromisszumkészségre hajlott, akkor éppen nacionalista tanítványai szálltak szembe vele és válaszücél állították: vagy a demokrácia, vagy a nacionalizmus részesül elsőbbségben. Mindkettőhöz ragaszkodott, bukása a legnagyobb bizonyíték arra, hogy valamelyiknek elsőbbséget kell élveznie. Naplójegyzeteiből kitűnik mély fájdalom és rezignációja: a dilemmát valóban személyes tragédiaként élte át. Úgy érzi, hogy az ő tragédiája a nemzet tragédiája is egyben, úgyhogy napjainkban – mint minden kelet-közép-európai és balkáni populista, a nemzethalál vízióját villantja fel. A nép, amelyet szolgálni akart, érdemtelené vált a szolgálatra. A kelet-közép-európai és a balkáni Ćosić közben eljutott a végső pontra, pontosan azért, mert azon értelmiségiek soraiba tartozott, akik tevékenyen beleszólhattak nemzetük sorsának alakulásába. Hogy miért éppen ezek szólhattak bele, az már a nemzet problémájához és természetrajzához tartozik.

Radomir Ličina

A SZABADSÁG ÚTTÖRŐI – ELSŐK AZ ÜLDÖZÖTTÉK KÖZÖTT

Press media Pioneer nemzetközi díjjal tüntették ki a belgrádi Danas napilapot

„Senki sem szereti azokat, akik a rossz hírt hozzák” – írta le Szophoklész vagy két és fél ezer évvel ezelőtt. Érthető hát, hogy tizenöt évvel ezelőtt a volt Jugoszláviában nem sokan voltak azok, akiknek tetszett az akkori belgrádi Borba köré tömörülő újságírók csoportja. Ezek az újságírók emelték fel először a szavukat Slobodan Milošević politikája ellen, és figyelmeztettek arra, mit hoz majd a nacionalizmus és a gyűlölet áradata, a mások hibáztatása minden akkori bajunkért. Annak ellenére, hogy nem voltak az új politikai „messiások” kedvencei, s a bólogató sajtóban dolgozó számos kolléga, sőt a „széles” olvasótábor sem szerette őket, határozottan kitartottak azon az úton, amelyen elindultak.

Ezek az újságírók valóban a szabad sajtó első úttörői voltak, nem csupán Jugoszláviában, hanem Közép- és Kelet-Európában is. Szó szerint új utat törtek az addig még ismeretlen területeken. Az egykori kommunista sajtószervet az első politikailag független lappá alakították át. Megteremtették a Naša Borbát, amikor a rezsím 1994 végén elorozta az addigi újságjukat, majd miután kiderült, hogy ez az újabb lapjuk önző magánérdekek és tervek áldozatává lett, megalapították és 1997. június 9-én megindították a Danast.**

Ezek az újságírók és az általuk időközben elindított médiumok állandó üldöztetésnek, támadásnak és fenyegetésnek voltak kitéve. Megvádolták őket, hogy nemzetárulók és a külföld bérencei, betiltották, kilakoltatták, megbüntették, bezárták, elítélték, sőt, még meg is ölték őket. Megállítani azonban mégsem tudták őket.

Vajon véletlen-e, hogy a miloševići korszakban a Danas volt a legtöbbször megbüntetett újság? Vajon Koštunica jelenlegi elnök csupán apró politikai baklövést követett-e el, amikor nyilvánosan azt állította, hogy őt a Danas „összehasonlíthatatlanul rosszabbul mutatja be, mint Miloševićet bármikor”? Vajon véletlen-e, hogy a JSZK egy másik elnöke, Dobrica Ćosić beperelte a

* Radomir Ličina, a Danas igazgatóbizottsága elnökének beszéde a Press media Pioneer-díj átvételkor ez év májusában Ljubljánban.

** Mindkét újságot az első számtól az újvidéki Forum nyomda nyomtatta, amiért a régi hatalom mindvégig neheztelt az egész házra (a szerk.).

Danast és 100 000 eurót követelt „lelki szenvedés” címén, majdnem annyit, amennyit lapunknak a szerbiai hírhedt tájékoztatási törvény alapján kimondott összes többi büntetésért kellett fizetnie? És vajon a sors játéka-e, hogy azok közül a hírközlő szervek közül, amelyek a szabadabb és függetlenebb sajtóért küzdöttek és ma is küzdenek, kettő is Szerbiából való?

A Danas újságíróit azonban ez sem akadályozza meg hivatásuk teljesítésében, amelyet ugyanolyan mértékben tartanak küldetésnek, mint amennyire újságírói munkának. Többéves tapasztalatunk azt mutatja, naiv dolog lenne az elvárás, hogy az SZDE mai vezetői nemesebbek legyenek Thomas Jeffersonnál, vagy hogy egyetértenek az ő állításával, miszerint „kormány nélküli újságot, ha ennek alternatívája az újság nélküli kormány lenne”. Viszont ha Szerbia új hatalomtartói valóban nem akarják a „demokratikusan” megválasztott hatalom demokrácia nélküli egykori fajtáját, ha igazán meg akarják mutatni, hogy valóban mások, mint amilyenek az elődeik voltak, akkor alkalmazniuk kell a hivatalosan elfogadott európai és nyugati értékeket meg szabályokat, valamint fel kell hagyniuk azzal, hogy a médiumokat engedelmes híveiknek és politikai szószólóiknak tekintsék.

Most is érthető, hogy a meglevő politikai és szociális körülmények között Szerbiában miért nem kedveltek újfent a bíráló hangú és független médiumok. Viszont, mivel eltökéltük, hogy nem békélünk meg azzal, ami a közelmúltban történt, sem az újabb szemétnak a szőnyeg alá söprésével, tudatában vagyunk annak, hogy jelenlegi feladatunk ugyanolyan nehéz és ugyanakkora kihívást jelent, mint az október előtti napokban.

Ezt a díjat megtiszteltetésként és mindannak az elismeréseként fogadjuk, amit az újságírók említett csoportja az elmúlt 15 év alatt végzett. Ám ugyanakkor, amikor köszönetet mondunk érte, egy újabb figyelmeztetést is hangoztatunk: a nemzetközi intézményeknek tudatában kell lenniük ezekkel a szerbiai realitásokkal és a független médiumok esetleges megszüntetésének a gyászos következményeivel. Abban az esetben a nemzetközi közösség akarva-akaratlan részesevé válik azoknak az újabb drámáknak, amelyek újabb rossz híreket eredményeznek a Balkánról.

KARTAG Nándor fordítása

Kalapis Zoltán

SZÁZÖTVEN ÉVES SAJTÓTÖRTÉNETÜNK DÁTUMAI ÉS FEJEZETEI (1848–1998)

Az Osztrák–Magyar Monarchia egykori déli részein csak a 19. század első felében jöttek létre azok a szellemi és anyagi feltételek, amelyek lehetővé tették a magyar hírlapirodalom befogadását, illetve esélyt adtak megteremtésére és önálló fejlődésére. Ekkorra, a reformkor derekán, 1830–40 között már kialakult az anyanyelvű tájékoztatást igénylő polgári olvasóközönség vékony rétege a megyeközpontokban és a postakocsi-járatok mentén fekvő népes mezővárosokban. A pesti, pozsonyi, esetleg a bécsi lapok előfizetői a táblabírák, jegyzők és egyéb megyei tisztviselők, a birtokosok, uradalmi ügyészek és gazdatisztek, ügyvédek, tanítók, tisztiorvosok és vízemérnökök sorából kerültek ki. Olykor a könyvtár, a levéltár, meg a különféle egyletek címére érkeztek a kiadványok, amelyek akkoriban kezdtek tömegesebben tért hódítani. 1831-ben megalakult az eszéki Magyar Olvasótársaság, 1832-ben a zentai Nemzeti Olvasó Társaság, 1833-ban a becskerekai kaszinó és a szabadkai olvasótársaság, 1837-ben az alsókubini tanítói nevelőtársaság, az eszéki és a zombori kaszinó, 1840-ben a szabadkai kaszinó, 1842-ben az újverbászi olvasóegylet, 1844-ben a zombori Magyar Olvasókör, 1845-ben a cservenkai kaszinó. Ezek egy korabeli megfogalmazás szerint „a szebb társasélet eszközlői, a közértelmesség ki-fejtői” voltak, de ide érkeztek a lapok is, s adták őket kézzől kézre.

Erre az időszakra esnek az első nyomdaalapítások is: 1844-ben császári pá-tens engedélyezte Bittermann Károly szabadkai nyomdájának felállítását. Nagybecskereken, 1842 januárjában, egy aradi „könyvnyomtató intézet” próbált gyökeret eresztetni, de a kezdeményezés a helytartótanács ellenállásába ütközött, úgyhogy a nyomdafelállítás szabadalmát majd csak 1847-ben nyerte el Pleitz F. Pál.

E két műintézet, a szabadkai Bitterman és a becskerekai Pleitz nyomda volt a 19. század folyamán a „lentségi” magyar, s részben a német sajtó „bölcsője”. A cirill betűs folyóiratok, lapok eleinte Bécsben készültek, később pedig Pesten, Temesváron és Újvidéken.

Itt emlékezünk meg nyomdászatunk egy egészen kivételes és rendhagyó eseményéről: Takáts Rafael, Ferenc-rendi barát, a szegedi rendház kiküldött misemondójaként 1788–92 között az észak-bánáti Padén teljesített szolgálatot, s e közben egy kis magánnyomdát is működtetett. Itt, a falusi parókia

A közöletlen kézirat az 1998. évből való. Csak az időközben bekövetkezett jelentősebb változásokkal egészítettem ki.

csendjében készítette el és adta ki Toldalékát a Pápai–Páriz-féle latin–magyar szótárhoz és még tizenegy egyházi és iskolai nyomtatványt. Szótárát később még kétszer kinyomtatta, ezekről Gáldi László leszögezte, hogy Takáts szótárait „fel kellene fedeznünk, s arra a helyre kellene állítanunk, amelyeket a magyar szótárirodalomban méltán megérdemelnének”.

Takáts Rafael nyomdaalapítása egy elszigetelt vállalkozás volt, az első szabadkai és a becskereki nyomda viszont erjesztő hatásúnak bizonyult.

Az első vajdasági magyar újság százötven évvel ezelőtt, 1848 novemberében, Szabadkán jelent meg Honunk Állapota címmel, szerkesztője Szép Ferenc, a Teréz-templom segédlelkésze volt. A „hetente egyszer, pénteken” megjelenő lap, Szalády Antal A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780–1880-ig című munkája szerint „keletkezett 1848. november 3-án. Megszűnt 1849. január 5-én a 10. számmal”. Szabadka monográfusa, Iványi István viszont öt megjelenési időpontot említ (1848. november 27., december 7., 15., 22. és 1849. január 8.), azzal a megjegyzéssel, hogy „több számot nem ismerek”.

Ahány forrás, annyi adat. A Honunk Állapotáról azonban annyit el lehet mondani, hogy a sajtószabadság kivívása, a cenzúra eltörlése után gomba módra szaporodó lapok sorába tartozott. „Amíg 1848 áprilisa előtt: 33 magyar, 19 német, 3 román, 2 szlovák és 2 szerb nyelvű lap jelent meg Magyarországon, összesen tehát 59 – írja Fülöp Géza Sajtótörténet, sajtóismeret című könyvében (Budapest, 1988) –, addig 1848-ban további 32 magyar, 43 német, 3 román, 5 szlovák, 2 szerb és 1 horvát, azaz összesen 86 új időszaki sajtótermék csatlakozott a meglévő 59-hez.” Ezek túlnyomórészt forradalmi sajtótermékek voltak, a nagy horderejű változások hangján szólaltak meg, olvasóikat a forradalom vívmányainak elfogadására, majd a szabadságharcra mozgósították. Ilyen volt a Honunk Állapota is, s akár a többinek, ennek megjelenése is a hadihelyzettől függött.

A lap egyetlen eddig ismert példányára – az 1848. december 15. számra –, Magyar László, a Szabadkai Történelmi Levéltár néhai munkatársa bukkant rá a Magyar Országos Levéltárban. Kulunzsits István polgármester mellékelte egyik jelentéséhez, amelyben értesítette a belügyminisztériumot, hogy a városban a „mellékelt formátum szerint december hó elejétől megjelenő röpvívi kiadatni szokott”.

1849 legelején a honvédség kiürítette Bácskát és Bánságot, Szabadka is vészhelyzetbe került, de a meglévő erők mozgósításával, a kaponyai síkon megállították és visszaverték a szerb felkelők előrenyomulását. Szép Ferenc újra munkába lendült: a megszűnt Honunk Állapota helyett 1849 márciusában beindította újabb röpvívi, a Közlöny Kivonata címmel, amely a kormány hivatalos szócsövének, a Közlönynek rövidített cikkeit, tudósításait és híreit hozta „a lap hiányok pótlására”, mint ahogy ezt alcíme is jelezte. Öt száma jelent meg, egy példánya sem maradt fenn.

A Közlöny Kivonata is, akárcsak a Honunk Állapota, a Bittermann nyomdában készült.

MEGTORPANÁS UTÁN KIBONTAKOZÁS (1867–1918)

A szabadságharc bukásával megszűntek a forradalmi újságok, zord idők következtek. A Bach-korszak nem kedvezett a lapalapításoknak, a császári uralom képviselői szinte rettegtek egy új újság megjelenésétől, mert attól tar-

tottak, hogy a negyvennyolcas eszmék esetleg utat találnak a nyilvánosság felé. Vidékünkön is, a Temesi Bánság és Szerb Vajdaság idején, sok akadály gördült a sajtó természetes fejlődése elé. Így aztán a Honunk Állapota után több mint két évtizedig nem jelenhetett meg egy magyar újság sem. Kedvezőbb feltételek a hírlapirodalom feltámasztására majd csak az 1867-es kiegyezés után jöttek létre.

Szabadkán 1871. január 1-jén jelent meg a Bácska című „vegyes tartalmú heti közlöny”, amely a Honunk Állapota után az első magyar újság volt ezen a tájon. „Általános volt az óhaj, s most is az, hogy legyen Szabadkán egy lap, amely képviselje a polgárok érdekeit a közművelődés terén! . . .” – írta a lap első számában a Tájékoztatásul t. olvasóinkhoz című vezércikkében. Az újságot Radics György gimnáziumi tanár indította el és szerkesztette is.

Nem sokkal később, 1871. május 31-én megindult a második hetilap is Bácskai Híradó címmel, Farkas Antal szerkesztésében. Ettől kezdve Szabadkának mindig legalább két hetilapja volt, de olykor három-négy is. Ezek nagyrészt rövid életűek voltak, s szabály szerint a helyi politika függvényeként jöttek létre. A kiegyezéssel ugyanis elszaporodtak a pártok is, amelyek a kiegyezés mellett vagy ellene foglaltak állást, de voltak olyanok is, amelyek hídveréssel próbálkoztak. Új színfoltjai voltak a közéletnek 1880-tól a Magyar Általános Munkáspárt, illetve 1890-től a Magyarországi Szociáldemokrata Párt lapjai.

A hetvenes években az uralkodó polgári pártok hazafiaskodó és nemzetieskedő jelszavakkal ádáz küzdelmet vívtak a képviselői mandátumokért, meg a polgármesteri hivatalért, azaz a helyi hatalomért. A lapokat is rendszerint a választások előtt alapították, a kiadás költségeit a pártkasszából fedezték, a szerkesztők, az újságírók a párthívek közül kerültek ki – a gimnáziumi tanárok, a városi hivatalnokok közül. Ezek az újságok a választások után gyakran megszűntek, olykor még a győzelem esetén is, ha nem kellett tartani az ellenzékétől. Az ellentétek azonban sohasem simultak el, s így mindig volt legalább két politikai hetilap Szabadkán, néha több is. Ennek a korszaknak részletes képét Kolozsi Tibor rajzolta meg a Szabadkai sajtó (1848–1919) című könyvében. Elegendő, ha csak említést teszünk néhány hosszabb életű vagy jelentősebb hetilapról: Szabadka (1873–1875), Szabadkai Közlöny (1876–1906), Gazdasági Közlemények (1877), Szabadka és Vidéke (1877–1879), Szabadkai Ellenőr (1879–1881), Bácskai Gazdasági Közlöny (1880–1882), Bácskai Ellenőr (1880–1904), Szabadság (1883–1896), Szabadkai Hírlap (1886–1889), Közvélemény (1886–1889), Bácskai Szemle (1893), Bácsmegeye (1902–1919).

Egy közelgő választás szükségletei hozták létre az első szabadkai napilapot is, a Bácskai Naplót, 1896. október 4-én. Mindössze huszonnégy napot élt, október 28-án szűnt meg. Bár az első számban közölt előfizetési felhívásban „pártoktól és egyénektől függetlennek” hirdette magát, írásaiból azonban nyilvánvalóan kitűnt, hogy a kormánypárt szabadkai korifeusait támogatja. A választások után a szegedi kiadó csődöt jelentett, s nem fizette ki sem a nyomdai számlákat, sem az újságírói tiszteletdíjakat. Dr. Csillag Károly főszerkesztő, aki majd később nagy szerepet fog játszani Szabadka sajtóéletében, ezt írta az utolsó számban: „. . . szerkesztőség és közönség egyaránt áldozata egy ember vastag könnyelműségének . . . Most pedig, midőn megjegyezzük, hogy a kiadó által a fővárosból idecédesgetett munkatársunk díjazását a saját zsebünkől tel-

jesítettük, nincs más hátra, mint bocsánatot kérni attól a közönségtől, amely bennünket bizalmával megtisztelt.”

Dr. Csillag (Stern) Károly nevéhez még egy szabadkai napilap, a Bácskai Hírlap elindítása is fűződik. „A Bácskai Hírlap megalapítói még nem mondtak le arról a meggyőződésről, hogy Szabadkán, mint Bács-Bodrog vármegyének természetes központjában egy, úgy a város, mint a megye érdekeit felölelő lapot lehet és kell megteremteni” – hirdette az első szám beköszöntőjében. Ez az újság 1897. október 3-án indult, eleinte hetente négyszer: hétfőn, szerdán, pénteken és vasárnap jelent meg, 1902. április 6-ától pedig hetente hat-szor, azaz ekkor vált ténylegesen napilappá. 1921-ben szűnt meg: a belgrádi kormány betiltotta.

Szabadkán a következő napilapok jelentek meg: Bácskai Újság (1899–1900), Bácskai Friss Újság (1901), Szabadkai Friss Újság (1901–1921), Bácskai Hírlap (1902–1919), Bács megyei Napló (1903–1941), Függetlenség (1906–1908 és 1910–1913), Bácskai Napló (1907–1923), Délmagyarország (1909). Ezek közül a Szabadkai Friss Újság és a Bács megyei Napló volt a leghosszabb életű: az előbbi húsz évig jelent meg, az utóbbi, a Napló pedig harmincnyelc évig.

ÖT NAPILAP SZABADKÁN

A 20. század első évtizedének legvégén, a lendületes városfejlesztés és az általános prosperitás idején, 1909. március 14-étől kezdve, három és fél hónapra át öt reggeli és esti napilap jelent meg Szabadkán, amire messze földön alig akadt példa. Az idő tájt Vajdaság más részein négy napilap jelent meg: két magyar Nagybecskerekén (Torontál, Délvidéki Újság) és két szerb Újvidéken (Zastava, Branik).

A fenti egyesített kimutatásból kihámozható az öt napilap címe és egyidejű megjelenésének időpontja, de az esemény annyira kivételes, hogy megérdemli külön is – áttekinthető módon – a lajstromozást: *Szabadkai Friss Újság* (1901. március 2-án jelent meg első száma, szerkesztője Pusztai Béla), *Bácskai Hírlap* (1903. április 6., dr. Csillag Károly), *Bács megyei Napló* (1903. június 14., dr. Fenyves Ferenc), *Bácskai Napló* (1907. június 16., dr. Veréb Gyula), *Délmagyarország* (megjelent 1909. március 14-én, megszűnt 1909. június 27-én, szerkesztő Braun Henrik).

Az öt napilap tényét a Bács megyei Napló 1909. április 9-i számában így minősítette: „A szabadkai újságírás most van fejlődésének tetőpontján. Soha annyi lap, soha annyi neves újság nem volt itt, mint éppen most. Soha nagyobb ereje nem volt a szabadkai sajtónak, mint most.”

Ez idő tájt nemcsak a politikai és a „vegyes tartalmú” heti- és napilapok terjedtek el Szabadkán, az akkori Magyarország harmadik legnagyobb városában – Budapest és Szeged után –, hanem a szaklapok, a szakmai közlönyök, a szórakoztató és művelődési újságok is. 1885–1895 között jelent meg az Achilles című időszakos sportlap, 1885–1886 között a Tanügyi Lapok, 1896–1897 között az Iparosok Lapja, 1902–1904 között a Jogélet, 1911–1914 között a Színházi Újság. 1904 végétől 1906 elejéig Bácsország címmel került az olvasó elé az első „megyei képes lap”, amelynek élén a szabadkai újságírás nagy úttörője, Csillag Károly állt.

A sajtónak ez a már többször is emlegetett érdemes munkása azonban nem az egyedüli nagy név Szabadka sajtóéletében. Egy egész sereg szerkesztő, újságíró, külső munkatárs fémjelzi az itteni zsurnalisztika nagykorúsodását. Közülük Rácz Vilmos, Sztoczek Károly, Dugovich Imre, dr. Blau Géza, dr. Havas Emil és dr. Fenyves Ferenc neve emelkedik ki. Külön figyelmet érdemel Braun Henrik, a Bácskai Hírlap szerkesztője – a kortársak szerint ő volt „az első modernül fürge, modernül invenciózus” szabadkai újságíró –, akinek keze alatt az újságírás és az irodalom nem egy későbbi nagysága bontogatta szárnyait, köztük Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Somlyó Zoltán és Gyóni Géza. A tárcaírók közül Papp Dánielt, a „legbácskaibb auktort” és Milkó Izidort, a csevegő „irmodoráról” ismert szerzőt említjük.

A 19. század utolsó és a 20. század első két évtizedében tehát pezsgő sajtóélet alakult ki Szabadkán. A zömmel tanyán élő lakosságának azonban csak egyharmada jutott el az olvasni tudás szintjére, a magyar anyanyelvűeknek pedig csak 22 százaléka. S mégis – Kolozsi idézett könyvének tanúsága szerint – ebben a korszakban 130 magyar nyelvű lap és folyóirat jelent meg. Ezt a tarka képet még mintegy húsz horvát és szerb nyelvű lap egészítette ki, ezek közül a legjelentősebb a Subotički glasnik (1873–1876), a Bačvanin (1884–1893), a Neven (1884–1914), a Subotičke novine (1893–1898) és a Naše novine (1907–1918).

A SAJTÓÉLET KEZDETEI NAGYBECSKEREKEN

Bánatban is kialakult egy fontos és pezsgő hírlapírói központ: Nagybecskerekben, a mai Zrenjaninban. Itt a fejlődés azonban más irányú, nem a lapok sokasága és sokrétősége jellemezte, hanem egy hosszú életű, folyamatosan megjelenő újság, a Torontál. Hetilapként indult, majd egy természetes fejlődés eredményeként, átalakult napilappá. Minden sajtótörténetileg fontos esemény tehát ennél a lapnál játszódott le, csaknem minden előrehaladás hozzá fűződött.

A Torontál 1872. április 4-én indult, szerkesztője és tulajdonosa Balás Frigyes, a Pesti Napló egykori tárcaírója, a Hölgyfutár volt szerkesztője lett. Jóllehet magánvállalkozás volt, a lap kezdetől fogva élvezte a megye és a Pleitz nyomda támogatását, de rendszeres évi állami támogatásban is részesült a költségvetésből, tekintettel arra, hogy a nemzetiségi vidéken külön feladatai is voltak. 1876-tól a vármegyei közigazgatási bizottság hivatalos közlönye lett. Ettől kezdve még jobban az adott politikai viszonyok függvényévé vált. A régi Torontál a nábobok megyéje volt, a Deák-párti birtokos osztály erősen kézben tartotta a vármegyét, így a sajtó is a kijelölt keretek között mozoghatott, amely néha szellős átjárónak, néha kemény falnak bizonyult.

1892. január 30-án a Torontál, továbbra is a megye védőszárnyai alatt, áttért a napi megjelenésre. Az átalakulás egyik szorgalmazója és kezdeményezője Rónay Jenő alispán, a lap külső munkatársa volt, aki gyakorlatias ember lévén, felismerte, hogy az alispáni rendeletek így juthatnak el naponta, gyorsan és olcsón a főszo­l­gabírókhoz. Az átállás első évében, a csekély példányszám miatt, tetemes összegű veszteség halmozódott fel, amit végül is a megyének kellett állnia, mivel a megyei politikusoknak évek múltán sem sikerült a ráfizetést áthárítani a költségvetésre.

Ismerőbb szerkesztői közé tartozott Lauka Gusztáv (1882–1892), dr. Brájer Lajos (1892–1908) és Somfai János (1908–1917). Sok kiemelkedő külső és

belső munkatársa volt a lapnak, közülük megemlítjük dr. Szentklára Jenőt, dr. Stassik Ferencet, Scossa Dezsőt, Menczer Lipótot, Streitmann Antalt, Sz. Szigethy Vilmost, Borsodi Lajost, meg id. Bartók Bélát, a zeneszerző édesapját.

A Torontál volt az első magyar nyelvű napilap a mai Vajdaság területén! De elsősege nemcsak ezért tekinthető kivételesnek – igen életerősnek is bizonyult. Szinte zavartalanul jelent meg évtizedeken át, teljes ellentétként a szabadtakai gyakorlatnak. Csak 1944-ben szűnt meg 72 évi folyamatos megjelenés után, ebből 52 évet napilapként működött.

A Torontál tehát nemcsak az első magyar nyelvű napilap volt ezen a tájon, hanem a leghosszabb kort megérő újság is. Rekordját a Magyar Szó döntötte meg, de csak részben: napilapként immár csaknem hatvan éve megjelenik . . .

A Torontál sajtótörténeti elbírálása sajnos nincs összhangban hírlapirodalmunkban betöltött szerepével. A magyar sajtó történetének 1985-ben megjelent II. kötete, amely az 1848–1892-es időszakot öleli fel, még csak említést sem tesz róla, pedig vidékünk sajtótörténetét külön fejezetben tárgyalja. „Arad és Temesvár sajtóviszonyainak szembevetendő vonása a folyamatosan megjelenő hírlapok magas száma – áll a sajtótörténetben. – A század közepén indult napilapok mindegyike megérte a századfordulót! A hírlapok fennmaradását, működési körét, irányvonalát a helyi társadalom *polgárosultságának magas foka*, bonyolult *nemzetiségi* összetétele és az ezekre sajátosan reflektáló helyi politika határozta meg.” A megállapítás találó, de a szöveg íróinak látóköréből kiesett az Arad–Temesvár vonaltól a Tiszáig terjedő terület. Teljesebb és árnyaltabb lett volna a kép, ha befogják a mai jugoszláviai Bánátot, s benne Nagybecskereket és lapját, a Torontált, amely egyébként egy hónappal előbb is jelent meg a sajtótörténetben joggal emlegetett temesvári Temesi Lapoknál.

A sajtóélet Nagybecskereken sem volt egészen egypólusú. Bár a teret a Torontál uralta, egy-két ellenzéki újság is megjelent. Az úttörő szerepre dr. Stassik Ferenc becskerei ügyvéd vállalkozott, aki egyébként Rousseau Társadalmi szerződésének első teljes magyar nyelvű fordítója volt. Torontáli Ellenzék című hetilapja 1893. január 1-jén jelent meg, s azonnal a hivatalos vármegyének és annak egyik mindenható irányítójának, gróf Csekonics Endrének heves ellenállásába ütközött. Emberei nem túlzottan tapintatosan figyelmeztették a hivatalnokokat: veszélybe kerülhet állásuk, ha előfizetik vagy bármilyen más módon támogatják az ellenzék szócsövét. A nyomdából kikerülő újságkötegek is nyomtalanul „eltűntek”, a postások pedig nem kézbesítették az előfizetett példányokat. Egymást érték a nyilvános támadások is, úgyhogy a lapot csakhamar elnémították, utolsó száma 1893. július 8-án jelent meg. „Anyagi okok idézték elő a megszűnést” – írta a Torontál.

Az első huzamosabb ideig megjelenő ellenzéki lap a Nagybecskereki Hírlap volt, amely 1901. november 17-én indult. Főszerkesztője és kiadója dr. Várady Imre ügyvéd volt, aki az 1905. évi választásokon, ellenzéki programmal, a parlamentbe is bekerült. „. . . Torontálvármegyében a közvélemény nem nyilvánulhatott meg szabadon – írta az első szám vezércikkében –, mert a hatalom birtokosai elnyomják azt; a közakarat nem érvényesülhet kellően, mert megalkotásában a hatalom szolgálai kiszorítják az arra hivatott, független elemeket . . .”

A Nagybecskereki Hírlap utolsó száma 1908. augusztus 3-án jelent meg. 1902–1903-ban munkatársának mondhatta a pályakezdő Fülep Lajost is, a ké-

sőbbi ismert művészetfilozófust, művésztörténészt, egyetemi tanárt és akadémikust.

Az első világháborúig az ellenzéknek még néhány szócsöve volt: a német nyelvű *Torontaler Volksblatt* (1905) és az *Unser Blatt* (1906–1915), továbbá a Délvidéki Újság című napilap (1906–1910) és a *Torontáli Híradó* (1911–1912). Valamennyi valamilyen formában kötődött dr. Várady Imre személyéhez.

Nagybecskerekben egyébként, Németh Ferenc adatai szerint, 1918 előtt ötven lap jelent meg, ebből huszonnégy magyar nyelvű. Az eddigi kutatások csak tizenkilencet tartottak számon. Ő Nagybecskerek, s általában a Bánát sajtótörténetének terén azt az alapozó munkát végezte el, amit Kolozsi Tibor Szabadkán.

LAPKIADÁS BÁNÁT ÉS BÁCSKA TÖBBI RÉSZÉN

A két legnagyobb sajtóközpont, Szabadka és Nagybecskerek mellett még számos bánáti és bácskai városban, mezővárosban jelentek meg újságok, zömmel hetilapok: Törökkanizsán a *Tiszavidéki Lapok* (1876), Kikindán a *Kikindai Közlöny* (1880), Versecen a *Délvidéki Nemzetőr* (1886), Pancsován a *Pancsova és vidéke* (1890).

Ugyancsak Németh Ferenc adatai szerint 1918 előtt Pancsován 47 újság jelent meg, ebből 10 magyar, Kikindán 38 (15), Versecen 30 (3). Több kisebb településen is jelentek meg újságok, így Módoson (Jaša Tomić), Károlyfalván (Banatski Karlovac), Temeskubinban (Kovin), Fehértemplomban (Bela Crkva), Törökbecsén (Novi Bečej) stb.

Az 1918 előtti időszakban a mai Bánát területén hetven nyomda működött, amelyek csaknem százkilencven újságot adtak ki az itt élő valamennyi nemzeti közösség nyelvén.

A századvégen, Bácskában, Szabadka mellett még két sajtógóc jött létre: a zombori és az újvidéki.

Zomborban Ipar címmel jelent meg az első újság (1865), Zách József reáliskolai tanár kiadásában és szerkesztésében. A Szabadkáról Zomborba áthelyezett Radics György gimnáziumi tanár és igazgató, aki első állomáshelyén elindította az első vajdasági magyar hetilapot Bácska címmel, a megyeszékhelyen is lapot alapított azonos címmel. A zombori Bácska (1878–1914) mellett még a következő újságok jelentek meg: Zombor és vidéke (1881–1901, 1905–1918), Zombori Hírlap (1893–1897, 1907–1912), Bács megyei Független Hírlap (1903–1905), Bács megyei Függetlenség (1907–1915).

Két jelentős folyóirat is megjelent a 19. század második felében: az egyik Zomborban a Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának évnegyedes kiadványaként, *Évkönyv* címmel (1885–1918), a másik pedig Dudás Ödön helytörténész kiadásában jelent meg, *Bács-Bodrog* címmel (1878–1879), amelyet Pacséron szerkesztett, s Szabadkán nyomtatott, cikkei pedig „a helytörténelem, népismeret, statisztika és a régészet” tárgykörét ölelték fel.

Újvidék első magyar újságja, s egyúttal a legjelentősebb is, az *Újvidék* volt (1876–1907). Frankl István gimnáziumi tanár indította el, legismertebb szerkesztője pedig Zanbauer Ágoston volt, aki azonos tantestületben dolgozott az alapítóval, azaz ő is gimnáziumi professzor volt. A lap 1908-ban egyesült a *Határőrrel*, amely 1907–1914 között jelent meg.

Újvidéken még a következő hetilapok hagytak mélyebb nyomot maguk után: Újvidéki Hírlap (1891–1905, 1907–1912), Bácsmegeye (1900–1919), Újvidéki Újság (1901), Újvidéki Híradó (1908), Újvidéki Napló (1909–1918), Délvidéki Újság (1910). Valamennyi kisebb-nagyobb állami szubvenciót kapott.

A Milana Bikicki–Ana Kačanski-féle újvidéki sajtóbibliográfia 1824–1918 között 152 sajtóterméket jegyez, ebből 25 magyar, 9 német és 3 szlovák nyelvű volt, a többi szerb! Az itteni szerb lapok jóval a magyar újságok előtt jelentek meg, de megelőzték sok tekintetben a nagyobb délszláv központokat is. Jovan Skerlić az Omladina i njena književnost (Az ifjúság és irodalma) című könyvében írja, hogy „1863-ban Újvidéken kilenc szerb lap jelent meg . . . ugyanakkor Belgrádban nincs négyenél több, s ezek is hivatalos vagy félhivatalos közlönyök . . .”

Az itteni szerb sajtótörténet korszakokként részletesen fel van dolgozva, az érdeklődők e szakmunkákból a részletekről is bőven tájékozódhatnak. Az első világháború idején a szerb lapok nem jelentek meg.

Zombor és Újvidék mellett még számos bácskai városban és községben jelentek meg lapok az első világháborúig.

Zenta: Zentai Figyelő (1875–1880), Alsó Tiszavidék (1881–1883), Zenta, majd Zentai Híradó (1883–1892), Zentai Közlöny (1884), Zentai Ellenőr (1886). Több rövidebb életű újság is megjelent.

Óbecse: A legjelentősebb, a Galambos Pál-féle Óbecse és Vidéke mellett (1888–1921) még a következő hetilapok jelentek meg hosszabb-rövidebb ideig: Óbecsei Hírlap (1895), Óbecsei Hírmondó (1896–1897, 1902), Óbecsei Közlöny (1896–1899), Népbarát (1899), Óbecsei Újság (1900–1905, 1911–1920), Óbecsei Friss Újság (1902), Óbecsei Hírlap (1906–1912), Tiszavidék (1912–1934).

Ada: Ada–Moholi Közlöny (1892–1915), Ada–Moholi Ellenőr (1897–1899), Ada–Moholi Hírlap (1898–1900), Dél-Magyarországi Néplap (1902), Adai Újság (1903), Ada–Moholi Újság (1912–1916).

Topolya: Közép-Bácska (1886–1890), Bács-Topolyai Hírlap (1894–1915), Topolya és Vidéke (1892–1893).

Kanizsa: Tiszavidék (1938).

EGY ÚJABB INDULÁS (1918–1944)

Az első világháború befejezésével, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulásával (1918. december 1-jén) merőben új helyzet állt elő az itteni magyarság életében, ami természetesen a sajtó további fejlődésére is rányomta bélyegét. Valójában ettől a dátumtól számítjuk a jugoszláviai magyar sajtó kezdetét, önálló életét. Amiről az eddigiek során szóltunk, azok sajtótörténetünk előzményei voltak, más adottságok között született hagyományok.

A kisebbségi létből kinövő új lapok helyzete egy csöppet sem volt rózsás, de azok sem, amelyek a régi Jugoszlávia elnyomó politikájának feltételei között módot találtak a túlélésre. Rossz anyagi körülmények között tengődtek, az olvasóközönség csekély száma korlátokat szabott, a szellemi erők hiánya pedig módfelett megnehezítette a lapok előállítását. Budapest sűrű hajsza-

erein évtizedeken át felszívta a tehetségeket, az optálásokkal, a kiutasításokkal, a kivándorlással pedig újabb úrök keletkeztek.

Az ideiglenes vagy tartós tilalmak, a kényszerű szünetek után a hírlapirodalom újra feléledt. Öt napilap indult: három újszülött és kettő túlélő. A szabadkai Bácsmezei Napló és a becskerekai Torontál maradt meg a porondon az impériumváltás után is.

A szabadkai Bácsmezei Napló kétszeri betiltás után is talpon maradt, s fokozatosan a legjobban szerkesztett, a legnagyobb példányszámban megjelenő lappá vált a két háború között. A lap kiadója, legtöbbször a tényleges szerkesztője is dr. Fenyves Ferenc volt. Sikerének egyik titka, hogy mindig jó képességű újságírókkal vette körül magát, sokat adott az utánpótlás nevelésére is. A Tanácsköztársaság bukása után felfigyelt a Magyarországról érkező erőkben rejlő lehetőségekre. Így került az újsághoz az emigrációba kényszerült Haraszi Sándor, Tamás István, Diószeghy Tibor, dr. Dettre János. Ez az utóbbi, a széles látókörű, művelt szegedi jogász 1920-tól 1925-ig, azaz kiutasításáig a szerkesztőség lelke volt, s egyúttal irodalmi szerepe is jelentősnek minősült. Ő mondta ki először, hogy az irredentizmus árt az itteni magyarságnak, s a továbbélés lehetőségét „a becsületes lojalitásban” látta. „A magyarság politikai egységét szétörhette a végzet – írta –, de a magyar kultúra egységét aranypántok tartják össze.”

Az újságírók közül kiemelkedett Ambrus Balázs, Arányi Jenő, Bródy Mihály, Havas Emil, Havas Károly, Magyar Domokos és sokan mások. A veteránok közül hű maradt a laphoz Milkó Izidor, Munk Artúr, Radó Imre, az írók közül Csuka Zoltán, Gergely Boriska, Stadler Aurél, Szenteleky Kornél, Sz. Szigethy Vilmos stb. publikált. Rendszeresen közölte a lap (másodközlésben) Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Benedek Marcell, Kodolányi János, Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond, Babits Mihály tárcáit, verseit. Itt kezdtek vagy itt folytatták többen is pályafutásukat azok közül, akik a második világháború után a Magyar Szóban és más lapokban folytatták munkásságukat, úgymint Majtényi Mihály, Lévy Endre, Kolozsi Tibor, Sulhóf József, Bodrits István, vagy olyan rendszeresen bedolgozó külső munkatársak, mint Kovács Sztrikó Zoltán vagy Debreczeni József.

A másik túlélő lap a szinte elpusztíthatatlannak látszó Torontál volt, amely a háborús évek után is a kitaposott úton folytatta útját. A főszerkesztői posztot hosszú ideig Juhász Ferenc töltötte be – 1924-től 1944-ig –, azaz a lap megszűnéséig. Végül is egy új világ központosító szele sodorta el.

A két „átmentett” napilap mellett még három új is született. A legrövidebb életű az ugyancsak Becskereken megjelenő Közakarát volt – az első kommunista napilap Vajdaságban, harmadik az akkori Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban. Az októberi forradalom és Tanácsköztársaság által felkorbácsolt közszellem hozta létre, a becskerekai munkások filléreiből alapították meg. Az első szám 1920. január 18-án, az utolsó pedig január 24-én jelent meg.

Egy hetet élt tehát, hat száma hagyta el a sajtót.

Az 1921 végén, a Szabadkán létrehozott Hírlap politikai és közgazdasági napilapként indult, de csakhamar pártlap lett, a Magyar Párt szócsöve, egy időben tulajdona is. A főszerkesztői tisztet Vukov Lukács, Havas Emil, Havas Károly, Szántó Róbert töltötte be. Keményen, olykor vakmerően is síkraszállt

a magyar kisebbség jogaiért, kipellengézte az elnyomatás konkrét tényeit, amivel kihívta maga ellen a hatalom haragját.

A két szabadkai és a két becskereki napilap mellett Újvidéken is született kettő: az életképesebbnek bizonyult Délbácska és a viszonylag rövid életű Vajdaság.

Fáth Ferenc apátplébánosnak, az újvidéki katolikus hitközség vezetőjének kezdeményezésére mintegy 500 újvidéki magyar polgár részvényesként 100–500 dinárral és egy-egy évi előfizetéssel járult hozzá a Délbácska elindításához. Erre 1920. december 12-én került sor, dr. Szlezák Rezső ügyvéd szerkesztésében. Később, 1923-tól 1929-ig „a szerkesztésért és kiadásért” Tomán Sándor felelt. Katolikus irányultságú lap volt, a kisebbségvédelmet tartotta fő feladatának, így aztán gyakran szembekerült a szabadkai „álkisebbségi” Bácsmegyei Naplóval és az újvidéki Vajdasággal.

Ez az utóbbi napilap 1922–1926 között jelent meg, s címébe először foglalta az akkor még erősen tájfogalmú Vajdaság elnevezést az egyre inkább „alkalmatlannak” minősített Délvidék helyett. Szerkesztője Lenkei Jenő, majd Lukovics Imre volt. Rövid ideig a lapnál dolgozott Bródy Mihály és Havas Károly is.

A megmaradt négy magyar napilapra (a Közakaratot 1920-ban betiltották, a Vajdaság 1926-ban szűnt meg) igen súlyos napok vártak az 1929. évi januári királyi diktatúra kikiáltása után. A szabadkai Hírlapot ekkor végleg elnémítették, de erre a sorsra jutott a Szervezett Munkás is, amelynek több névleges szerkesztője mellett, Haraszi Sándor volt a tényleges szerkesztője. Valamennyi napilapot címváltoztatásra kényszerítettek, mivel egy rendelet értelmében a régi közigazgatási fogalmakat, földrajzi neveket tilos volt használni. Először a Délbácska változtatta meg nevét Reggeli Újságra, a következő évben pedig – egy belgrádi lap támadása után –, a szabadkai Bácsmegyei Napló és a becskereki Torontál is. Az előbbi a Bácsmegyei jelzőt hagyta el, az utóbbi pedig Híradóra változtatta nevét.

A három megmaradt napilaphoz – a Naplóhoz, a Reggeli Újsághoz és a Híradóhoz – csakhamar egy negyedik csatlakozott: a zombori Friss Újság (1929–30), amely nem sokkal később címet változtatott (Új Hírek, 1930–1941).

A két háború közötti sajtótörténeti képet a folyóiratok, hetilapok egészítették ki. A szemlék közül irodalomtörténeti jelentőségű a Vajdasági Írás (1928–1929), de főleg a Kalangya (1933–1944) emelkedik ki. Mindkettőt Szenteleky Kornél, „Vajdaság Kazinczyja” szerkesztette, korai halála után pedig Szirmai Károly, Draskóczy Ede, Kende Ferenc, Radó Imre, Blazsek Ferenc, Herceg János.

A második jelentős, ma is megjelenő, Híd folyóiratot 1934-ben alapította a szabadkai Népkör fiataljainak egy csoportja, Lévay Endre szerkesztésében, majd Simonkovich Rókus, később Mayer Ottmár vezetésével kommunista befolyás alá került. A Híd 1940-ben betiltották.

Néhány képes-, színházi- és sportújság is indult, de egyik sem eresztett mélyebb gyökeret. Ezek közé tartozott a Revű (1926–27), Csuka Zoltán Képes Vasárnapja (1928–31), a Tempo, sport-, színház- és rádióújság (1931–32), a Szöveges Színházi Hét (1932–33), a Hétről Hétre, vasárnapi magazin (1934–35), az Alföld, képes hetilap (1935–41), Szemle, társadalmi és kultúrzszele

(1936–41), a Jugoszláviai Sportélet (1938–41). Gál László Grimasz című vicc- és keresztrejtvényújságja (1935–1941) Újvidéken indult ugyan, de székhelyét csakhamar Szabadkára tette át.

A nagyobb sajtóközpontok (Szabadka, Újvidék, Becskerek) és már említett mezővárosok (Zenta, Óbecse, Ada, Topolya, Újverbász, Kanizsa) mellett a két háború között még a következő helységekben jelentek meg helyi lapok: Apatinban, Bezdánban, Feketicsen, Gomboson, Horgoson, Mozsorban (Mošorin), Péterrévén, Temerinben.

Vajdaságon kívül Belgrádban kettő (Élet és Egészség, Adventhírnök), Zágrábban (A Nép), Eszéken (Szlavóniai Magyar Néplap), Muraszombaton (Muraszombat) pedig egy-egy lapot adtak ki.

A második világháború idején, Jugoszlávia, ezen belül Vajdaság földarabolása után (Bácska Magyarországhoz, Szerémség a Független Horvát Államhoz, Bánát pedig német megszállás alá került), több lap megszűnt, újak indultak, némely régi pedig – sikerrel, sikertelenül –, megkísérelte a fennmaradást. A szabadkai Napló újra felvette a Bácsmezei jelzést, de csak egy száma jelenhetett meg. Betiltását azzal indokolták, hogy „a szerb megszállók szolgálatában állt és 23 éven át együttműködött velük”.

A többi napilap „életben maradt”, azzal, hogy a becskerei Híradó újra Torontál lett, a zombori Új Hírek átalakult Délvidékké, a Reggeli Újság pedig fejlécébe vette az újvidéki jelzést, a főszerkesztő Andrée Dezső pedig neve mellé tette a vitézi címet.

Szabadkán az elmarasztalt Napló helyett Csuka János indította el újra az 1929-ben betiltott Hírlapot, de az új hatóságot nem elégitette ki hangneme, úgyhogy 1941. augusztus 2-án Délmagyarország, két nappal később pedig Délvidéki Magyarság címmel indult egy „keresztény politikai napilap”, dr. Deák Imre kiadásában és szerkesztésében, majd később a lapot a háború végéig Bogner József jegyezte.

Újvidéken, különleges színfoltként, több kétnyelvű illegális kiadvány jelent meg. A Vesti, illetve a Hírek 1941 júliusában jelent meg, kézi sokszorosítón. A Borbának kétnyelvű száma (magyarul: Harc) ugyancsak júliusban jelent meg. A fordítást Rákosi Hajnalka és Szász Ágnes végezte. A hatóság csakhamar erélyesen felszámolta a népfelszabadító mozgalom újvidéki propagandagóciát, munkatársait bebörtönözte, bitófára küldte (Böhm Lili, Léderer András stb.)

Hasonló sorsra jutottak a Híd szerkesztői, közírói, terjesztői, mivelhogy ők is csatlakoztak a népfelszabadító mozgalomhoz: Mayer Ottmárt, Simokovich Rókuszt, Singer Adolfot, Schwalb Miklóst és Wohl Lolát Szabadkán, Kiss Ernőt Szegeden, Varga Gyulát Újvidéken, Szöllösy Boriskát Perlezen állították akasztófa alá; Pap Pált az olasz fasiszták végezték ki Dalmáciában; Ősz Szabó János Magyarországon esett el partizánként; sokan munkaszolgálatosként, büntető századok tagjaiként veszték el, vagy a haláltáborok nyelték el őket.

1944-ben jött a visszacsapás: háborús bűnösként kivégezték az újvidéki Reggeli Újság és a szabadkai Délvidéki Magyarság főszerkesztőjét, Andrée Dezsőt és Bogner Józsefet. Mártírként halt meg Timár Ferenc is, aki egy rövid ideig, szintén a Délvidéki Magyarság felelős szerkesztője volt, Tóth Bagi István viszont a háború áldozata lett 1941 áprilisában. Az újságírók közül többen elbujdostak, elmenekültek, s így megőrizték életüket. A polgári lakosság so-

rából is sokan, zömmel ártatlanul, a megtorlás áldozatai lettek, még mindig nem teljes adatok szerint 15 000–20 000-en.

ISMÉT AZ ELEJÉN (1944–1998)

A második világháborúból győztesen kikerülő jugoszláv kommunista és partizán mozgalomnak elsősorban az antifasiszta harcban való rendíthetetlen részvétel adta meg a legalitást, majd valamivel később a választás is, amelyen, külföldi nyomásra, a polgári ellenzék is indult, bár, mint ahogy azt a későbbi események igazolták is, semmilyen esélye nem volt: az új rendszer, szovjet mintára, megkezdhette egy új világ, a „lehető legjobb világ” megteremtését.

A sajtó terén az egyszólamúság megteremtésére irányult minden erőfeszítés, ennek érdekében szigorú – anyagi és szellemi – központosítás jött létre. A rendszer még saját soraiban sem törte meg az önszerveződést – a Szabadkán és Zentán létrejövő magyar kommunista újságokat is gyorsan megszüntette (Szabadkán a latin és cirill betűs Radio Vesti magyar kiadását, a Rádióhíreket, Zentán pedig a kétnyelvű Senčanske novine – Szentai Újságot –, a polgári lapok megindítására irányuló kezdeményezéseket pedig kíméletlenül elfojtotta, szerkesztőit bebörtönözte (Zágrábi Magyar Újság, Walter Emil).

Ilyen körülmények között jött létre Újvidéken a Magyar Szó előde, a Szabad Vajdaság 1944. december 24-én, amely egy korabeli tudósítás szerint, a szerb napilap, „a Slobodna Vojvodina rövidített kiadása lesz”. Vajdaság politikai vezetősége Újvidéken székelt, így aztán egy politikai napilap, a kor felfogása szerint, csakis itt indulhatott, s nem, mondjuk, a magyar sajtótörténet két gócéján egyikében, Szabadkán vagy Becksereken. Ebben a lépésben némi folytonosság is van, a mindenkori hatalom logikájának továbbélése: a XVIII. század vége felé létrejövő újvidéki szerb nyomdában nem jelenthettek meg szerb nyelvű kiadványok, mert távol estek volna a bécsi cenzori hivataltól. . .

A Szabad Vajdaság is „szem előtt” jött a világra, s eleinte, a többségi felfogás szerint, még ideálisnak is minősülhetett, mert „megragott” híreket közölt fordításban.

Még egy ilyen, a magyar sajtó hagyományaitól elütő, szürke közlőny megjelenése is reménykeltő volt a maga idejében, mivel a magyarság az idő tájt a megtorlás, a „második razzia” napjaiban élt, a kollektív bűnösség terhe nyomasztotta, a kitelepítés veszélye fenyegette. Megjelenése mintha a méltányosabb napok hírnöke lett volna. A hamarosan bekövetkező névváltoztatás is ezt sugalmazta: 1945. szeptember 27-én a Szabad Vajdaságból Magyar Szó lett.

„Rosszul írt újság volt – írta Herceg János 1989-ben –, gyakran a szakma elemi követelményeit is nélkülözte, mintha elfelejtettek vagy nem tudtak volna írni, akik döcögő mondatokat írtak, s mégis mintha fénye lett volna minden szónak. . . . Oly egyszerű volt benne minden, és oly természetes! Csak hinni kellett a jelszavaknak, vagy ellenségesen megtagadni őket. Más alternatíva nem volt, akárcsak ég és pokol között!”

Nos, ebből a pár oldalas, szürke bulletinből idővel, a Jugoszláviában bekövetkezett változások függvényeként nőtt ki egy nagy terjedelmű, frissen szerkesztett hírlap, amely egy korabeli meghatározás szerint „az egész magyar nyelvterület” legjobb napilapja lett. Az adott korlátokat természetesen nem léphette át – mint ahogy a pártállam is csak demokratizálódott, s nem lett demokratikus közösség –, de ezek a korlátok egyrészt fokozatosan tágultak,

másrészt pedig tágíthatóak is voltak, ha a szerkesztő a tájékoztatás szabályait is szem előtt tartotta, nemcsak a napi politika követelményeit. A Magyar Szó főszerkesztői között ilyen is, olyan is akadt. Névsorba szedve a következők voltak: Kek Zsigmond (1944–48), Rehák László (1948–57), Vébel Lajos (1957–63), Varga László (1963–67), Vukovics Géza (1967–73), Kalapis Zoltán (1973–75), Petkovics Kálmán (1975–76), Erdélyi Károly (1976–85), Sinkovits Péter (1985–89), Csorba Zoltán (1989–91), Kubát János (1991–92), Bálint Sándor (1992–2000), Juhász M. Erzsébet (2000–).

A Magyar Szó olvasója, a tájékoztatás kijelölt szempontjaival összhangban, nem volt hátrányos helyzetben a többségi sajtó olvasójával szemben, ennek egyik jele volt az is, hogy 1956-ban itt jött létre Közép-Kelet-Európa egyetlen kisebbségi sajtóháza, a Forum, amely az „ellenőrzött demokrácia” egyik kirakata lett, de egyúttal nagy hatással volt a kisebbségi sajtó, a könyvkiadás és a nyomdaipar fejlesztésére is.

SOKFÉLE, SOKRÉTÚ, SOKSZÍNŰ

A Forum-házban a Magyar Szóhoz hasonló fejlődési vonaluk volt az Ifjúság Szavának, a mai Képes Ifjúságnak (1945), a Pionir Újságnak, a későbbi és a mai Jó Pajtásnak (1946), a Dolgozóknak (1947–1990), a Hídnak (1945), de a 7 Napnak is (1946), amely a többi laptól eltérően 1953-tól Szabadkán jelent meg, az egykor oly fontos, de időközben elorvasztott sajtóközpontban. Itt tesznek említést néhány korabeli, rövid életű hetilapról is: Dolgozó Nő (1945–49), Föld Népe (1947–51), Ipari Híradó (1947–51), Új Falu (1950–53).

Sokasodtak a folyóiratok, időszaki kiadványok is, mintegy tükrözve az irodalmi élet árnyalódásait, a tudományos kutató munka irányait. A nagy hagyományú Híd mellé idővel felzárkózott az Új Symposion (1965–1992), amely 1961–64 között az Ifjúság mellékleteként jelent meg Symposion címmel. A jugoszláv polgárháború elől Magyarországra menekült munkatársai Ex Symposion címmel Veszprémben jelentették meg folyóiratukat (1992–). Szabadkán Üzenet címmel irodalmi, Újvidéken Létünk címmel tudományos folyóirat született (1971–). Ezeket megelőzve jött létre az egykori Hungarológiai Intézetben a Hungarológiai Közlemények (1969–) című negyedéves szemle és a Magyar Tanszék Tanulmányok című évkönyve (1969–).

A pedagógiai szakirodalmat először a Népoktatás (1948–53), majd az Oktatás és Nevelés (1973–1991) című folyóirat szolgálta. A Népoktatás indokolatlan megszűnése és az Oktatás és Nevelés beindítása közti időszakban a szabadkai kétnyelvű Školski Život próbálta pótolni a hiányt. Jelenleg az Új Kép (1997–), a pedagógusok és a szülők folyóirata jelenik meg a szabadkai Vajdasági Módszertani Központ kiadásában.

Elszaporodtak a hosszabb-rövidebb életű szaklapok is: Sportújság (1950–53), A Könyvbarát (1954–56), Egészség (1952–92), Méhészet (1954–80), Sporthorgász (1956–69) stb. Két egészen sajtóságtól is volt a kornak: egy-egy belgrádi szerb újság magyar kiadása (Jež-Sün), satirikus lap, 1954–57; Kecec-Buksi, képregényújság, 1957–62).

Fontos igényeknek tettek eleget a Magyar Szó keretében megjelenő vidéki mutációs oldalak, az ezekből kinövő lokális hetilapok, továbbá a különféle mellékletek: Napsugár (1952–), Föld Népe (1953–1992), Könyvbarát (1954–56), Kilátó (1961–), Grimasz (1963–), Könyvbarátok Híradója (1966–78),

Nyelvművelő (1971–75), RTV Újság (előbb Rádióműsor, utóbb Tarka Világ (1973–), Szivárvány (1978–1993) stb.

Már a negyvenes évek derekán bontogatta szárnyait a magyar nyelvű rádiózás, amely viszonylag rövid idő alatt a tájékoztatás meghatározó tényezője lett. A Belgrádi Rádió 1945 áprilisától közölt magyar nyelvű híreket, az ötnyelvű Újvidéki Rádió pedig 1949. november 29-én kezdte meg adását a 201. rövidhullámon. Ez az adóállomás idővel „nagyüzemmé”, „információs nagyhatalommá” nőtte ki magát, s a Magyar Szóval, meg az utóbb felzárkózott Újvidéki Televízióval alkotta a jugoszláviai magyar tájékoztatás gerincét.

A rádió fejlődését többféleképpen lehet érzékelteni. Példának okáért a rádióelőfizetők száma 1947-ben 22 700 volt, 1957-ben 117 000, 1960-ban 271 000, 1970-ben 380 000. A Vajdaság területén befolyt előfizetés összegével csak 1976-tól rendelkezhetett az Újvidéki Rádió.

A műsoradás óraszámja is állandóan növekedett (1951-ben 12 óra volt, 1954-ben 16, 1960-ban 19 óra 10 perc, a nyolcvanas években pedig meghaladta az ötven órát). A magyar adások százalékaránya 40 körül ingadozott (1956–1960 között több is, mivel a kisebbségi adások fejlesztése végett megszűnt a szerb adás).

A rádiótechnika is lépést tartott a korrall: a rádióállomásból történő műsorszórással, a hangátvitel módszereinek állandó modernizálásával (a 120 kW-os kátyi, a 600 kW-os szenttamási adó, áttérés az ultrarövidhullámra). Az Újvidéki Rádiót jól lehetett fogni és hallani Vajdaság minden részén, de a tartomány és az országhatárokon túl is. A központi adásokat a helyi adók sűrű hálózata egészítette ki.

A rádió egyre nagyobb jelentőségű, fokozatosan huszonnégy órára terjedő, messze az országhatárokon túl is fogható hírműsorait Bogdánfi Sándor, Szalai István (az Újvidéki Rádió első főszerkesztője), Fejős István, Szerencsés József, Ádám Tibor, Vébel Lajos (a rádió sokéves főszerkesztője), Gion Nándor és Vörös József szerkesztette, újabban pedig Öreg Dezső és Klemm József szerkeszti.

Az informatív műsorok mellett nagy szerepet játszott a művelődési műsorok szerkesztősége is (szerkesztői: Argyelán István, Bosán-Szimin Magda, Varga István). Fontos igényeknek tett eleget a Rádióiskola, több művelődési és irodalmi műsor, a Rádiódráma, az Ifjúsági Rádiódráma, a faluműsor, a vídamműsor, a levelezőrovat. A zenei szerkesztőség több önálló zenekarra, a komoly és könnyűzene népszerű előadóinak sokaságára, a hangszalagok és hanglemek gazdag tárára támaszkodhatott. A Rádiódráma szerkesztősége 1951–1990 között Majtényi Mihálynak tíz önálló rádiójátékát sugározta, Deák Ferenc, Gobby Fehér Gyula, Pintér Lajos, Sulhóf József hét-hét művel szerepelt, Gion Nándor, Kopeczky László, Lányi István, Bosán-Szimin Magda, Tolnai Ottó és Varga Zoltán hattal-hattal, Faragó Árpád, Fehér Ferenc, Herceg János, Hornyik György és Saffer Pál pedig öttel-öttel.

A vajdasági magyar tévékorszak szintén Belgrádban kezdődött: az ottani stúdióból 1968. január 1-től 1973-ig napi magyar informatív műsort közvetítettek, vasárnaponként pedig falu-, gyermek- és művelődési műsort is, Fejős István szerkesztésében.

Az Újvidéki Rádió és Televízió 1971-ben alakult meg, de az ötnyelvű műsor csak 1975. november 26-án indulhatott. Ekkor már Vajdaságban 376 000

tévékészüléket tartottak nyilván (1963-ban 48 000 volt). A magyar informatív műsorokat Szerenesés József indította be, őt a szerkesztői székben Fejős István, Neubauer János, Kovács László, Bódis Gábor, Korpa Béla, Fekete Elvira, Szakállas Ottó és Rencsár Tivadar követte. Az új média rohamosan fejlődött, s néhány év múlva, a Magyar Szó és a rádió mellett, a harmadik tartóoszlopa lett a vajdasági magyar tájékoztatási rendszernek, miközben a művelődési életben, meg a tömegkultúrában is fontos szerepet töltött be.

KÜZDELEM A MEGMARADÁSÉRT

Mindaz, amit a nacionalista erők uralomra jutása („joghurtforradalom”), Jugoszlávia szétesése és a kíméletlen balkáni háborúk gyújtófogalma alatt értünk, mérhetetlen károkat okozott annak a népnek, amelynek nevében és támogatásával ezek a folyamatok 1989-ben elindultak, a kisebbségek esetében viszont a veszteségek még inkább hatványozódtak, a sérelmek sokasodtak, a félelmek növekedtek.

A politikai akarat megváltozása, az eszközök központosítása és újrafelosztása miatt a tájékoztatási rendszer az új hatalom teljes ellenőrzése alá került, a kisebbségek esetében pedig széthullott, ízzé-porrá tört.

Az előbbi korszak rövid összefoglalóját a rádióval és a televízióval fejeztük be. Nos, ezeket a médiákat az új hatalom egyrészt keményen kézbe vette, a háborús uszítás eszközeivé tette, kisebbségi részeit pedig elsoványította. Azokat, akik ellenállást tanúsítottak, elűzte, elbocsátotta, nyugdíjaztatta. A szerkesztői székbe eleinte „keménykező janicsárokat”, később pedig „joviális kiszolgálókat” ültetett.

A tévé esetében ez a kijelölt út a fizikai megsemmisülésbe torkolt (az 1999. évi NATO-bombázások során több rakétatámadás érte a kamenicai tévéadót). A korábbi magyar informatív műsorok sokasága (napi két híradó, egy vagy két híradás) egy tizenöt perces hírműsorra redukálódott, az esti magyar híradót pedig felváltotta a központi szerb adás.

Ezekre az évekre esik a magyarországi tévéadók térhódítása: Észak-Bácskában és Észak-Bánátban az antennák Pest felé néznek, a műholdas adók pedig még ilyen természetű korlátokat sem ismernek.

Ha majd egyszer megírják a mostani központosítás történetét (korábban is voltak ilyen korszakok), akkor, következményeit tekintve, az egyik elretentő példa az Újvidéki Rádió lehet: korábban a vajdasági rádióelőfizetők által befizetett összeg túlnyomó részével rendelkezett, jelenleg pedig a villanyszámlához csatolt „befizetés” egybemosódik és teljes összege Belgrádba ömlik, s onnan csurran-csöppen valamicske az Újvidéki Rádióhoz is. Ennek következtében teljes degradálás következett be, ami a nemzetiségi műsorok részleges vagy teljes elhalásában is megnyilvánult.

Korábban, 1989 előtt, az Újvidék I., Újvidék II. és az URH-adó módott adott a rétegműsorok kialakítására – a tömeges szükségletek kielégítése mellett helyt kaptak az igényesebb műsorok is (Elmélet, vita, gyakorlat), beleértve a zeneieket is –, ezekre, az adók más célú felhasználása miatt, később már nem volt lehetőség, vagy módfelett korlátozódott.

Így van ez más programmal is. A tájékoztatási műsorok esetében a szellemiséggel volt a legnagyobb gond, a Szabadkai Rádió nem is vette át a három órai híradót. Erősen lecsökkent hallhatósága is, miután a magyar adások a

középhullámról átkerültek egy helyinek minősíthető csatornára. Korábban adásait messze földön hallhatták (Közel-Keleten, Székelyföldön, de még Moszkvában is, Hegedűs András, volt magyar miniszterelnök (naplójának tanúsága szerint), ma pedig Vajdaságnak csak egy részét fedi.

A vajdasági magyarság két másik informatív csúcshintézménye is romokban hever. Az Újvidéki Televízió esetében ezt szó szerint kell érteni, a Forum esetében pedig átvitt értelemben: a sajtóház ugyan áll, de működésképtelenné vált, eladósodott, csódtömeget képez: ha ez az ország alkalmazta volna saját törvényeit, akkor már rég dob alá kerülhetett volna. A hatalomnak azonban nem volt érdeke felszámolása, de üzemeltetését sem tartotta szívügyének: bénító patthelyzet.

A keretében működő, nagy hagyományú magyar sajtószervek siralmas állapotba kerültek. A felgyorsuló pusztító szelek előbb a Dolgozókat sodorta el, majd a Magyar Szó keretében megjelenő lokális hetilapokat: a már korábban megszűnt Szabadkai Napló (1969–71), az újvidéki Közműveink Lapja (1969–75) és a Topolya és Környéke (1969–80) után a Bánáti Híradó (1970–91), Tiszavidék (1969–93), Dunatáj (1970–93) és a Temerini Újság (1978–93) megjelenése vált lehetetlenné.

A régi kiadványok közül a Híd folyóiratot változatlanul a Könyvkiadó adja ki, főleg alapítványi támogatásokkal. A Képes Ifjúság és a Jó Pajtás átalakult korlátolt felelősségű társasággá, ennek az utóbbinak keretében jelenik meg havonta a Mézeskalács is. Kuriózusként említjük meg, hogy a Jó Pajtás az egyetlen gyermekhetilap a magyar nyelvterületen!

MAGÁNLAPOK, „ÁLLAMI” LAPOK

A Dolgozók szerkesztőségének munka nélkül maradt újságírói 1990. december 21-én, ugyancsak Kft-ként, létrehozták a Családi Kör című hetilapot, amely az új sajtóviszonyok között a legsikeresebb átállásnak bizonyult: viszonylag rendezett anyagi viszonyok között működik (már amennyire egy tönk szélére jutott gazdaságban ez lehetséges), példányszáma és befolyása is nőttön-nő. Az első főszerkesztője Purger Tibor volt (1990–92), jelenleg a Kft-t és a szerkesztőséget Habram Mária vezeti. A Családi Kör sikerének titkát alighanem politikamentességében kell keresnünk.

Egy másik magánvállalkozás, az újvidéki tévé két elbocsátott munkatársa, Bódis Gábor és Németh Árpád által alapított Napló (1990–97) viszont éppen a politika, ezen belül pedig az itteni magyarság érdekvédelmének vállalásával lett népszerű, legalábbis egy ideig, az olvasóközönség később elpártolt tőle. A lap Keszég Károly főszerkesztő halálával egyidőben szűnt meg.

A magánvállalkozások sorát egy sikertelen napilap-alapítás (Pannon Hírlap, két száma jelent meg), egy szenzációkat tálaló, az erotika felé kacsingató „tabloid” kiadása (Recefcice, 1997–98) és ma is megjelenő gasztronómiai magazin egészíti ki (Varázsfazék, Čarobni lonac, 1998–). Időközben a magyar kiadás „kimúlt”.

Az egyetlen, jobb napokat is megért vajdasági magyar napilap, a Magyar Szó, az utóbbi tíz évben, 1989-től 1999-ig, a permanens válság állapotában vergődik. Az általános gazdasági romlás, a pusztító beháborúk, a politikai akarat megváltozása folytán az állami emlékek elapadtak, de vásárlótábora is az elszegényedés miatt módfelett megcsappant: potenciális olvasóinak nagy há-

nyada, a bizonytalanság elől menekülve, Magyarországra költözött, azok, akik maradtak, vagy képtelenek megvenni az újságot, vagy nem igénylik az írott (magyar?) szót.

A szinte áthidalhatatlan anyagi gondok mellé odacsapódtak a feltornyosuló szerkesztéspolitikai kérdések is. A szerkesztőség a rendszerváltást ígérő kezdet során a demokratizálódás, a többpártrendszer, a privatizáció, a magyar érdekképviselet mellett tört lándzsát, ennek az irányultságnak számos külső jele is volt. 1990 márciusában megjelent a Magyarok Vajdaságban című tematikus különszáma, 1990 júliusában megváltoztatta fejlécét: a Szocialista Szövetség szöcsövéből a demokratikus közvélemény napilapja lett. 1990 októberétől 1991 februárjáig tárcát közölt a magyarság elhallgatott tragédiájáról Negyvenöt nap 1944-ben címmel, Matuska Márton tollából. A délszláv népek összeütközésében a Magyar Szó semleges álláspontot foglalt el, hangot adott annak, hogy a vajdasági magyaroknak nincs mit keresniük a balkáni vérontásban, támogatta a háborúellenes törekvéseket, a polgári engedetlenségi mozgalmakat. Ezzel végképp magára haragította a nacionalista eszméket valló hatalmat, későbbi anyagi gondjai is ide vezethetők vissza. A rendszer egykori „kegyeltjéből” egyszeriben „ellenség” lett. Amikor a hatalom rádöbrent, hogy a Magyar Szó kicsúszott ellenőrzése alól, akkor egyrészt súlyos vádakkal illette („szerbellenes”, „dezertálásra bűjtat”, „a horvát szecesszionizmust támogatja”), másrészt pedig erőszakos eszközökkel helyre kívánta állítani korábbi befolyását. A lap 1991 végén és 1992 elején öt hónapi „függetlenségi háborút” folytatott az alapító ellen, miközben hetente csak kétszer jelent meg a papírhány miatt, négy napon át pedig csak szórólapokon tájékoztatta olvasóit a küzdelem állásáról. Végül is a lap pórázon maradt (az alapító nem egyezett bele az önállósításba), de megőrizte viszonylagos függetlenségét, az erőszakkal kinevezett főszerkesztő (Maróti Miklós) nem foglalhatta el helyét, a poszton a szerkesztőség bizalmát élvező Csorba Zoltán maradt.

Az alapító az elkövetkező években is elvetett minden kísérletet a privatizálásra, így aztán egy felemás helyzet alakult ki: az „állami” lap „ellenzéki” politikát képviselt. Ez a „se fiú, se lány” állapot eltartott, miközben párosult a kifulladás, a „kiéheztetés” taktikájával. A koldusbotra juttatott szerkesztőség (elmaradt fizetések, zárolt vállalati folyószámla, kikapcsolt telefonok, elavult termelési eszközök stb.) végső elkeseredésében tíznapos sztrájkba lépett (1999. III. 10–19.), majd megismételte több mint egy hónapon át (1999. VIII. 23–IX. 26.), hogy kicsikarja két legfontosabb követelésének teljesítését: az elmúlt öthavi bér kifizetését és a Magyar Szó gazdasági önállóságának elismerését.

Ígéretekben ezúttal sem volt hiány, de mint korábban is, szinte szabályszerűen, bekövetkezett ezeknek folyamatos kijátszása, a rebellis szerkesztőség megbüntetése.

EGYBŐL HÁROM, MAJD ÚJRA EGY

Hasonló utat járt be a vajdasági magyarság politikai hetilapja is, a 7 Nap. Ő is megívta a maga küzdelmét a fennmaradásért, bár ennek a végkifejlete jórészt eltért a Magyar Szó máig eltartó kálváriájától. A háború miatt bekövetkező papírhány miatt a 7 Nap megjelenése 1993 júliusától szünetelt, amit persze úgy is lehet magyarázni, hogy a rotopapír elsősorban azokat a lapokat

illette, amelyek egyértelműen a háborús uszítás, a nacionalista eszmék szolgálatába álltak. De még úgy is értelmezhető, mint „visszavágás” vagy mint „büntetés” azért, mert a szerkesztőség 1990 őszen megakadályozta a kinevezett Savovic Margitot, a későbbi szövetségi emberi jogi és kisebbségi minisztert, hogy elfoglalja a főszerkesztői posztot, de így járt Vlaovics József is, akit komisszárként küldtek a renitenskedő szabadkai hetilap főszerkesztői székébe: őt sztrájkjal utasította vissza a 7 Nap.

A több hónapi szünet után a munka nélkül maradt újságírók a Gerlovics Szilveszter által alapított Kft-be tömörültek és 1993. október 5-én, Új Hét Nap címmel, Dudás Károly főszerkesztésében, hetilapot indítottak. A belső ellentétek miatt, amelyet főleg a „lapgazda” gerjesztett, a szerkesztőség szinte teljes létszámban, Dudás Károllyal az élen, kivált a Kft-ből, s új lapot indított Szabad Hét Nap címmel. A korábbi alapító utóda, a Vajdasági Képviselőház szintén elhatározta, hogy feltámasztja az 1946-ban született 7 Napot, amire 1994. szeptember 21-én került sor, főszerkesztője Csordás Mihály lett. Így aztán, néhány hónapig – sajtótörténeti különlegességként –, három Hét Nap is kereste a maga helyét a nap alatt. A legnehezebb helyzetbe az Új Hét Nap került, mivel munkatársai elhagyták. A VMDK segítségét kérte, azaz pártlapként próbált fennmaradni, de a kísérlet nem vált be, s többszöri megszakítás után 1995 áprilisában végképp becsukta a boltot. Itt említjük meg, hogy a többi pártlap, illetve pártközlöny sem bizonyult tartósnak: a Hírmondó, a VMDK közlönye 1990–96 között jelent meg, a Körkép, a VMSZ közlönye pedig 1996-tól létezik, de megjelenése nem rendszeres.

A két Hét Nap a családi lap köntösét öltötte magára, bár politikai elkötelezettségükhöz sem fér semmi kétség: a Szabad Hét Nap „vajdasági magyar hetilapként”, a Hét Nap pedig „kéthetente megjelenő családi lapként” küzdött a létért.

A demokratikus ellenzék választási győzelme után (2000. október 5.) a két lap egyesült: az egyik a régi nevet (Hét Nap), a másik az új szellemiséget hozta örökségként.

A zilált vajdasági sajtóviszonyok között – amikor az állami támogatás rendszere felbomlott, illetve a minimumra csökkent, a privatizáció pedig felemás módon történt, s befejezetlen maradt – gomba módra elszaporodtak a kis példányszámú, hetente, kéthetente, havonta vagy háromhavonta megjelenő lapok, mintegy igazolva egyrészt, hogy az olvasóközönség információéhsége változatlan, másrészt pedig, hogy a helyi és üzemi lapok kényszerű elhalását, a pénztelenség mellett, a meggondolatlanság is sarkallta. Az anyagi helyzet azóta még rosszabb lett, de a kezdeményezők, a mostoha körülmények ellenére is, módot találnak az igények kielégítésére.

Két olyan kis magánnyomda is talpra állt, amelyek tulajdonosai szívügyüknek tekintik a magyar lapkiadást, különféle módon támogatják őket, sőt, megélhetési forrást is látnak bennük. Az egyik a szabadkai Grafoprodukt (Özvegy Károly), amely a Csantavéri Újságot (1998–), a Palics és Környékét (1998–) és az Új Egészséget (2000–) adja ki, a másik pedig a temerini Market Extra (Dujmovics György), amely a Vajdasági Hírnököt (1992–96), a Vajdaságból elszármazottak lapját adta ki, jelenleg pedig a Temerini Újságot (1995–) üzemelteti, családi vállalkozásként, saját szerkesztésében és kiadásában.

Mind a két nyomda egy-egy szaklapjával a vajdasági olvasóközönséget is megcélózta: a szabadkai és magyarországi támogatásával jelenik meg 1998 óta a Bácsország című, honismereti szép kivitelű szemle, amely előzőleg, 1995-től a Szabad Hét Nap mellékleteként hagyta el a sajtót, a temerini pedig a Jó Gazda című, negyvenoldalas, jugoszláviai magyar mezőgazdasági és környezetvédelmi folyóiratot indította útjára 1997-ben, az egykori Föld Népe hagyományait ápolva. A szaklapok sorába tartozik az 1999-ben indult, Zentán megjelenő Vajdasági Könyvtári Hírlevél is.

Itt említjük meg két egyházi nyomda és könyvkiadó sokoldalú tevékenységét is, az újvidéki Agapét és a tóthfalusi Logos Grafikai Műhelyt. Az Agapé adja ki a több mint harmincéves múltra visszatekintő Hitéletet, meg nyomtatja a több mint negyven éve megjelenő Református Életet, de könyvkiadása is számottevő. Ugyanez vonatkozik a tóthfalusi Logosra is, amely újabban egy délvidéki közéleti folyóirat kiadására is vállalkozott, az Aracs címűre.

Az egykori és a mostani, eltérő színvonalú helyi lapok névsorát a következőkkel egészítjük ki: Közép-Bácskai Hírlap, Topolya (1992–98), Zombor és Környéke (1992–99), Új Kanizsai Újság (1994–), Csernyei Újság (1996–), Muzslayai Újság (1997–), Tordai Újság (1998–).

A kényelvtű újságoknak Vajdaságban sok híve van, bár ez a gyakorlat sehol sem hozott tartós eredményt, pótcselekvésnek bizonyult sok helyütt. A Becsei Mozaik-Bečejski Mozaik 1994 óta jelenik meg, hozzá csatlakozott 1999-ben az adai Opštinska Panorama-Községi Körkép.

1999-től újra megjelenik a zombori Dunatáj. A helyi tájékoztatás igényét más módon is igyekeznek kielégíteni. A szabadkai Hét Napban jelenik meg a többoldalas Szabadkai Napló és a Bánáti Újság, a Magyar Szóban pedig a szabadkai és a Vajdaságon át oldal mellett megjelenik az újvidéki (fél) oldal, újabban pedig heti négy-öt (fél) oldalon újraéledt az egykor tizenkét oldalon megjelenő Tiszavidék.

A helyi tájékoztatás, ha nem is mindig kielégítő színvonalon, a nehéz körülmények ellenére is utat talált magának az elmúlt több mint tíz évben, a magyar informatív napi- és heti sajtó, a rádió és a televízió viszont csak vergődött és tengődött, anyagi és minden más jellegű felépülésükre továbbra is csak a jövő adhat esélyt. A jobb napok felé alighanem csak egy mélyebb és átfogóbb rendszerváltás mutathatná meg az utat, egy megtisztuló, európai irányultságú Szerbia kialakulása.

Erre persze még várni kell, az oda vezető út tele van veszéllyel, buktatóval, bizonytalansággal. Kibontakozás vagy visszarendeződés, ez a nagy kérdés.

A vajdasági magyar tájékoztatási rendszer megújításának nehéz korszaka előtt állunk. 2001. végén az alapító, a Tartományi Képviselőház pontot tett a Forum-ház átszervezéséről folytatott vita végére. A vajdasági magyarság elhíresült csúcsintézménye megszűnt létezni, azaz 2002. január elsejétől három részre szakadt: két közvállalatra (lapkiadó és könyvkiadó) és egy társadalmi vállalatra.

A lényegi kérdések persze függőben maradtak. Végére is a tájékoztatás kérdése, a nélkülözhetetlen anyagiak rendezése mellett, nem is ezekben a formai keretekben dől el, hanem a professzionista szempontok és erények további térhódítása, a többszólamúság szigorú betartása, a manipulációk elleni tartós küzdelem, a szabadság határainak örökös tágitása során. A társadalmi kör-

nyezettől sok minden függ, attól, hogy igényli-e, támogatja-e az ilyen jellegű irányultságot, fontosnak tartja-e egy népcsoport több mint nyolcvan éve tartó eróziójának megállíthatását, igényeinek elismerését szóban és tettekben.

A SAJTÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOK VÁLOGATOTT IRODALMA

A magyar sajtó története, szerkesztette Kosáry Domokos és Németh G. Béla II/1., 1848–67, II/2., 1867–92, Budapest, 1985

A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája, 1705–1945. Budapest, 1972.

Ardjelan, Ištvan (Argyelán István): Petojezičnost Radio Novog Sada . . . RTV teorija i praksa. 18. szám, Belgrád, 1980

Bikicki, Milana–Kačanski, Ana: Bibliografija novosadske štampe, 1824–1918. Novi Sad, 1977

Boglár László: A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó. Kalangya, 1941/1–2.

Bori Imre: A Híd, 1934–1984. Újvidék, Híd, 1984/5.

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, 1998

Burány Nándor: Forradalmi harcunk alkotórésze (Stanka Veselinov a Magyar Szó indulásáról). Újvidék, Magyar Szó, 1979. december 24.

Burány Nándor: Munkásélet. Írások a Szervezett Munkásból. Újvidék, 1973

Busa Margit: Magyar sajtóbibliográfia, I. (1705–1849), II. (1850–67). Budapest, 1986, 1996

Csáky S. Piroska: Sajtóviszonyok Vajdaságban (1918–29). Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1981/49.

Csáky S. Piroska: Vajdasági magyar könyvek, 1918–1941. Forum, 1988

Csapó Julianna: A jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiája. Újvidék, 1993-tól (22 -).

Csorba Béla–Vékás János: A kultúrtantati visszavág. A Symposion-mozgalom krónikája. Újvidék, 1994

Csuka János: A délvidéki magyarság története, 1918–1941. Budapest, 1995

Csuka Zoltán: Elhervadt újságok között. Adatok a vajdasági magyar sajtó történetéhez. Újvidék, Reggeli Újság, 1936. június 28.

Detre János: Új partok felé. Válogatott cikkek. Életjel, Szabadka, 1979

Dietrich Gyula: Bittermann Károly és az első szabadkai nyomda. Szabadka, Üzenet, 1975/5.

Erdélyi István: Száz éve jelent meg az első újság Zentán. Szabadka, 7 Nap, 1975. június 6.

Erdélyi Károly: Tegnap, ma, holnap. Újvidék, Híd, 1984/12.

Fenyves Ferenc: Huszonöt év. A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja. Szabadka, 1924

Gál László: Nyilatkozat a Magyar Szóról az újvidéki tévének. Az Újvidéki Televízió filmtára, 102/73.

Grosschmid Gábor: Bittermann Károly könyvnyomdatulajdonos és a szabadkai első könyvnyomda felállítása. Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, Zombor, 1893/1.

Havas Károly: Egy újság (Bácsmegyei Napló) története. Kalangya, 1935

Herceg János: A Kalangya indulása. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1974/21.

Herceg János: Egy régi hetilap (Sombori Újság). Magyar Szó–Dunatáj, Zombor, 1975. május 14.

Herceg János: Zombori napilapok. Magyar Szó–Dunatáj, Zombor, 1978. március 22., 29. és április 5.

Hornyik Miklós: A Délbácska története (1920–1929). Újvidék, 1985

Izložba 100. godina somborske štampe. Izdaje Državni arhiv i Somborske novine, 1964

Juhász Ferenc: Nyolcvannégy évvel ezelőtt, 1847-ben alapította nyomdáját Pleitz Pál. Nagybecskerek, Híradó, 1931. április 5.

Káich Katalin: Adalékok a zombori sajtó történetéhez. Magyar Szó–Dunatáj, Zombor, 1974. november 20.

Káich Katalin: Egy fejezet a magyar–szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből, 1875–1918. Újvidék, 1975

Káich Katalin: Az intézeti kiadványok repertórium, 1968–1983. Újvidék, 1983

Káich Katalin: A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat évkönyveinek repertórium, 1885–1918. Újvidék, 1984

Kalapis Zoltán: A Közakarat hét napja. Újvidék, Magyar Szó, 1979. december 13–26.

Kalapis Zoltán: A Szabad Vajdaság első éve. Újvidék, Magyar Szó, 1980. december 24. és 27.

Kalapis Zoltán: A kétnyelvű újvidéki Borba. Újvidék, Magyar Szó, 1982. január 14–19.

Kalapis Zoltán: Öt magyar napilap Szabadkán. In: Betűk és Képek. Újvidék, 1992

Kalapis Zoltán: A padéi Typotbeta. Takáts Rafael 200 éves kézi nyomdája és kiadványai. In: Betűk és képek. Újvidék, 1992

Kalapis Zoltán: A Magyar Szó fél évszázada. Újvidék, 1994

Kalapis Zoltán: Az első „lentségi” magyar újság szerkesztője: Szép Ferenc. In: „Negyvennyolcnak nagy idejében”. Újvidék, 1998

Kalapis Zoltán: A szabadkai és a zombori Bácska alapítója: Radics György. Híd, 2001. április

Káich Katalin: Adalékok a zombori sajtó történetéhez. Magyar Szó–Dunatáj, Zombor, 1974. november 20.

Kek Zsigmond: A Híd története. Újvidék, Híd, 1952

Kolozsi Tibor: Magyar újságok. In: Magyar Ünnepi Játékok. Újvidék, 1952

Kolozsi Tibor: Szabadkai sajtó (1848–1919). Szabadka, 1973

Kolozsi Tibor: Szabadkai sajtó (1919–1945). Újvidék, 1979

Kolozsi Tibor: A szabadkai sajtó hőskora. Szabadka, Üzenet, 1973/3.

Kolozsi Tibor: 111 szabadkai lap (Az 1945 után megjelent lapokról). Szabadka, 7 Nap, 1980. április 25., május 2.

Kovács József: Vicclap magyar nyelven (Harminc éve jelent meg a Jež magyar kiadása). Magyar Szó, 1985. január 26.

Krestić, Vasilije: Istorija srpske štampe u Ugarskoj, 1791–1914. Novi Sad, 1980

Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára, 1945–1970, I., Szomszédos szocialista országok. Összeállította Kemény G. Gábor. Budapest, 1974

- Lévay Endre: Egy nemzedék elindul. Szabadka, Életjel, 1974
- Lévay Endre: A Magyar Szó indulása. Kézirat, 1974
- Lőrinc Péter: A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti román. Újvidék, 1978
- Magyar László: Az első szabadkai lap nyomában. In: Életek, iratok – iratok, életek. Újvidék, 1994
- Magyar László: Az újonnan megkerült Havi Krónikáról. In: Életek, iratok – iratok, életek. Újvidék, 1994
- Menni vagy maradni (sorsriportok a vajdasági magyar értelmiségiek kételeyeiről). Újvidék, Napló, 1997
- Mesaroš, Šandor (Mészáros Sándor): Položaj mađara u Vojvodini 1918–1929. Novi Sad, 1981
- Mesaroš, Šandor (Mészáros Sándor): Mađari u Vojvodini 1929–1941. Novi Sad, 1989
- Militar, Triva: Štampa u Vojvodini. 1939
- Németh Ferenc: Szerkesztőség a hotelszobában. Balás Frigyes becskerei lapalapításáról. Magyar Szó, 1985
- Németh Ferenc: Egy régi lap törzsgárdájáról. A becskerei Torontálról indulásának 120., napilappá alakításának 100. évfordulója kapcsán. Magyar Szó, 1992. március 7., 14., 21.
- Németh Ferenc: Heti Krónika. Egy ismeretlen szabadkai hetilapról. Magyar Szó, 1994. november 19.
- Németh Ferenc: Bittermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei. Szabadka, Életjel, 1994
- Németh Ferenc: A szabadságharc szolgálatában. 1849. augusztusában jelent meg Pancsován az első (nyomtatott) újság a mai Bánát területén, a Süd-ungarische Grenzboten. Magyar Szó, 1995. március 15.
- Németh Ferenc: A Nagy-Kikindai Lapok. Az első magyar nyelvű kikindai újságról. Magyar Szó, 1995. szeptember 30.
- Németh Ferenc: A bánáti tipográfus (Pleitz F. Pál, 1804–1884). Újvidék, Magyar Szó, 1995. július 25.–szeptember 23.
- Németh Ferenc: A becskerei sajtó története 1849–1919. Újvidék, Magyar Szó, 1996. július 16.–szeptember 6.
- Németh Ferenc: Legtovább a magyar olvasók szolgálatában (A becskerei Torontál átengedte elsőbbségét). Újvidék, Magyar Szó, 1996. december 24.
- Németh Ferenc: Egy ismeretlen becskerei napilapról. 75 évvel ezelőtt jelent meg a Szabadság. Újvidék, Magyar Szó, 1997. április 12.
- Olajos Mihály: Még egyszer az első hírnökről (A felszabadulás utáni első zentai újság). Újvidék, Magyar Szó, 1986. január 25.
- Pál Sándor, dr.–dr. Šandor Pal: Bečejska bibliografija – Becse bibliográfiája, 1805–1944. Becse, 1989
- Pastyik László: A jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiája 1–19. Újvidék, 1970–89.
- Pastyik László: Sajtótörténetünk nyílt kérdései. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1972/10.
- Pastyik László: A pécsi emigráció szerepe a jugoszláviai magyar sajtó első évtizedében. Hungarológiai Közlemények, 1975/25.

Pató Imre: A Híd megalakítása és története (1934–1941). Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1974/21.

Pató Imre: Egy változatos irodalmi hetilap. Hétről-Hétre, 1934. április–1935. április. Magyar Szó, 1974. augusztus 17.

Pató Imre: A Híd repertórium. Újvidék, 1976

Petkovics Kálmán: Régi szabadkai újság. Szabadka, Üzenet, 1974/7–8.

Petkovics Kálmán: Egy újság regénye. Újvidék, Magyar Szó, 1979. november 27.–december 12.

Petkovics Kálmán: A béke első éve/A Magyar Szó indulása és fejlődése. Újvidék, Híd, 1985/5.

Petkovics Kálmán: A 7 Nap útja. Újvidék, 1986

Pohárkovic Elvira: A jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiája, 20–21. Újvidék, 1990–92.

Popov, Dušan: Partizanska štampa u Vojvodini. Novi Sad, 1975

Popov, Dušan: Istorija „Slobodne Vojvodine” (1942–1952). Novi Sad, 1982

Popov, Dušan: Srpska štampa u Ugarskoj u vreme prvog svetskog rata. Novi Sad, Zbornik za istoriju Matice srpske, 1982/26.

Popov, Dušan: Srpska štampa u Vojvodini, 1918–1941. Novi Sad, 1983

Popović, Đorđe: Radio u Vojvodini. 1985

Rankov, Dimitrije-Mita: Bibliografski pregled, listova i časopisa u Pančevu u periodu od 1868. do 1941. Pančevo, Informator Istorijskog Arhiva, 1983/17.

Rehák László: Štampa u Vojvodini. In: Vojvodina 1944–1954. Novi Sad, 1954

Rehák László: A kisebbségek Jugoszláviában. Újvidék, 1967

Simin, Magda (Szimin-Bosán Magda): Radio-televizija Novi Sad. In: Kratak pregled istorije radio-difuzije u Jugoslaviji. Beograd, 1976

Simonyi Mária: Újvidéki Hírlap 1891–1905. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1980/45.

Simonyi Mária: Újvidék első magyar nyelvű politikai lapja. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1982/50.

Simonyi Mária: Az újvidéki Bács megye tevékenysége 1900–1914 között. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1982/51.

Somfai János: A negyven éves Torontál. Nagybecskerek, Torontál, 1912. június 1.

Štampana reč u Zrenjaninu, 1847–1981. Katalog izložbe, Gradska biblioteka, Zrenjanin, 1981

Stanojev, Bogdan: 150 godina novosadske štampe, 1825–1975. Novi Sad, 1976

Szabadka bibliográfiája, 1764–1869 (Szentgyörgyi István, Bazsant Éva, Nevenka Bašić Palković). Szabadka, 1988

Szabadkai kiadványok bibliográfiája, 1870–1918 (Szentgyörgyi István, Bazsant Éva). Szabadka–Újvidék, 1993

Szentgyörgyi István: Irodalmak és nyelvek összefonódása a szabadkai lapokban a 19. század utolsó évtizedében. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1982/52.

Tartalommutató a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat évkönyveinek 1885–1907. évfolyamaihoz. A társulat alapításának negyedszázados évfordulója alkalmára összeállította: a titkár (Trencsény Károly). Zombor, 1908

Téves csatatéren (az újvidéki Napló munkatársainak háborús írásai). Szabadka, 1993, 1994; Újvidék, II., 1995

Újságírók kézikönyve (Vukovics Géza: Sajtóműfajok; Kalapis Zoltán: Sajtótörténetünk fejezetei). Újvidék, 1989

Vébel Lajos: Hitte és írta . . . Cikkék, riportok, tárcák, megemlékezések a szerző gyűjteményéből. Újvidék, 1984

Vukovics Géza: Varázsszem (Harminc év tárcaterméséből). Újvidék, 1988

Wix Györgyné: Egy XVIII. századi „Typographia privata”. Az Országos Széchényi Könyvtár 1965/66. évi évkönyve. Budapest

Papp Richárd

RÍTUS ÉS NEMZET

A vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében

„Otthon, az én hazámban, lassan tavaszodik, az akácok még egészen alszanak, a jegenyéknek éppen csak kipattant a szeme, és az új nádajtások a füzek halvány barkái alatt bátortalanul szűkülnek a sárga fodri pusztai tavakban.”

(Móra Ferenc: Ének a búzamezőkről)

Rítusokat, rítussorozatokat elemezve nem elégedhetünk meg a látható-hallható cselekmények pusztá leírásával, hiszen egy közösség életében a rítus a társadalom kultúrájának élő „lenyomata”, a közösség által birtokolt kognitív jelentések megjelenítője, összetartozásának és etnikus jellemzőinek reprezentációja is egyben. Kérdés, hogy melyek azok a tartalmak, amelyeket az adott rítus tudatosít résztvevői körében, hiszen egy iskolai ballagás, szilveszter éjszakája, vagy a húsvétvasárnap iistentisztelet más-más hangsúlyt ad a saját kultúrához való tartozás kifejeződéseinek is.

Az általam vizsgált kultúrában, a vajdasági magyar társadalomban végzett kutatásaim során úgy láttam, e közösség rítusainak mindegyikében fellelhető „alapvető mozzanat” a saját kultúra biztonságos környezetének megjelenítése és átélhetősége a résztvevők számára.

Minden rítus e „tágabb jelentéstartalom” más-más dimenzióját hangsúlyozza, azaz a saját kultúra és etnicitás különböző oldalait, vetületeit teszi hozzáférhetővé.

A következő esettanulmányok a 2002. március 14-én és 15-én megtartott ünnepségekhez kötődnek bemutatva, hogyan ünnepelték az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékét egy lokális vajdasági magyar mikrotársadalomban, Zentán és az egész vajdasági magyar társadalmat érintő integráló – ahogy itt nevezik – „központi” ünnepségen Bácskossuthfalván (Ómoravicán).

E két helyszín, a különféle rítussorozatok, a rítusoknak otthont adó terek, a szimbólumok használata, a rituális retorika, a közvetített üzenetek, a résztvevők interpretációi felteszik a kérdést: lehetnek-e eltérő jelentései lokális és regionális szinten nemzeti ünnepünknek? S ebből adódik a következő kérdés: a saját-etnikus-kisebbségi kultúra „mi” tudatában milyen szerepet tölt be a „nemzet” mint lokális és regionális etnikus társadalom „mögött álló” kultu-

rális-kognitív valóság? Találkozik-e a „kisebbség” és a „nemzet” a közös történelmi emlékezetet ciklikusan „újjáélesztő” ritusok folytán, március 15-én? S ha találkozik e két „tartalom”, a „kisebbség” számára hogyan fogalmazódik meg mindebben a „nemzet”, illetve azon ország felé, amelyben szintén kisebbséget alkot? Egyáltalán, hogyan fogalmazódik meg e „kétirányú kisebbség” sajátossága, amely a határon túli magyar kultúrákat jellemzi? Többek között e kérdésekre keresi a válaszokat a jelen tanulmány, figyelmet fordítva arra, miként térnek el a fenti kérdésekre adott közösségi „válaszok” egy lokális közösség és egy regionális, interlokális rituális reprezentáció esetében.

„Nálunk itt március 14-én ünnepeljük a 15-ét, mert a központi magyar ünnepségre Ómoravicára megyünk az idén is” – igazított útba a zentai köztemető felé egyik beszélgetőtársam. Március 14-én az ünnepségsorozat Zentán a Felsővárosi Köztemető „1848-as” emléksírhelyénél kezdődött „kegyeletadó koszorúzással” – ahogyan az ünnepségről szóló városi hivatalos meghívó fogalmazott. Az emlékművet 1893-ban állították föl Zentán az 1849. február hó 1-jén és az azt követő két hétben történt, egyes források szerint 1500–2000 (Pejin, 2000: 321), míg mások szerint 2000–2500 (Dudás, 1999: 9) polgári áldozatot követelő vérengzés emlékére, amelyet a szerb–osztrák hadtest Tisza mentén vonuló szerb alakulata követett el a zentai magyar lakosságon.

Az említett emlékezésen alig száz ember vett részt. „Kevesen jövünk még el, mert hát nem ez az est fénypontja, az majd este jön, meg az is igaz, hogy inkább délutáni pihenésen vannak az emberek, ki erre, ki arra, mert hát még nem szoktuk meg ezeket az ünnepeket” – mondta erről egyik interjúalanyom. Érdekes kontrasztot mutatott a résztvevők egymástól könnyen megkülönböztethető csoportja is. Az emlékmű egyik oldalán álltak a zentai cserkészek képviselői egyenruhában és zászlókkal. Velük szemben a koszorúzók, néhányan köztük bocskaiak, mindegyikük mellén nemzeti színű kokárdával. Körülötük állt a koszorúzást figyelő közönség, kokárda azonban szinte egyikük ruháján sem díszlett.

„Ezt te nem értheted, mi miért nem tesszük föl” – próbált felvilágosítani e jelenségről egyik beszélgetőtársam. Mások hozzáfűzték: „Nem teszem ki a kokárdát, mert mi nem tudunk ezzel mit kezdeni.” „Furcsa nekem ez a kokárda, meg sokaknak a március 15-e is.” „Én fölvettem, de mondták sokan, ne is tegyem ki, minek mutogatom magam, de hát így is mindenki tudja, hogy magyar vagyok.” A kokárda viseletén keresztül a ritus résztvevői közötti törésvonalak is megfogalmazódtak. „Ez nekem olyan lenne, ha feltenném, mintha te Magyarországon bocskait vennél föl.” „Én nem azért nem veszem föl, mert a szerbektől tartanék vagy ilyesmi, hanem mert nem akarok ezekhez a bocskaisokhoz társulni.” „A népnek itt még idegenek a cserkészek, meg ezek az önmotogatók, ez nem úgy volt itt, mint Magyarországon, mi nem tudjuk még teljesen feldolgozni, hogy nemzet, meg nemzeti ünnep.”

A kevés résztvevő, valamint az ünneplők törésvonalait értékelő interpretációkból kiderülhet, hogy az elmúlt évtizedek történelmi tapasztalata, a jugoszláviai kisebbségi kultúrákra gyakorolt állami-politikai nyomás hatásai még nincsenek „egyensúlyban” az utóbbi évtizedekben kibontakozó kulturális-etnikai „újjászületések” jelenségeivel. Ennek látható formája a közösség számára a kokárda, illetve más viseletbeli önreprezentációk közösségi megítélései körül fogalmazódik meg. A jövőben érdekes lesz ezen változásokat is

figyelemmel követni, hiszen az idén elfogadott kisebbségi törvény már hivatalosan is engedélyezi a „nemzeti jelképek” használatát. A kokárda „kérdése” azonban vizsgált ünnepségsorozatunk többi rítusán is fontos jelentőséggel bírt, így erről még részletesebben is olvashatunk.

Visszatérve a cserkészek és a „bocskaisok” részvételére, a Zentán november táján elindult cserkészmozgalom először képviseltette magát a március 15-i ünnepségeken, a bocskaiban ünneplők pedig a helyi magyar társadalom többsége által marginálisnak tartott politikai-ideológiai közösség képviselőiből álltak. Ennek ellenére a koszorúzás reprezentatív résztvevői voltak ők is. Mint láttuk azonban, a mindennapos társadalmi-közéleti életüket értékelve a közösség nagy része a „negatív” kisebbségi stratégia reprezentálóinak tartja őket, s öltözéküket is ennek a kifejeződéseként értékelte, ezzel azonosította. „Nem szabad itt, a Balkánon áthágni a játékszabályokat, mert ez itt érzékeny terület, lehetsz úgy is jó magyar, ha nem lépsz rá a másik lábára” – ahogy egyikük fogalmazott.

A kokárda hiányának, illetve a fenti értékítéleteknek a fényében, úgy tűnik, kapcsolódhatunk beszélgetőpartnereim imént idézett meglátásaihoz. Ennek megfelelően a rítuson látott szimbólumokat a saját kultúra és a „mi”-tudat mélyebb tartalmai látható megfogalmazódásainak is tekinthetjük. Az emlékmű szakrális környezete, az emléksír előtt álló, illetve az emléktáblán kiemelt kereszt, a lokális történelmet a nemzeti szabadságharc történéseivel összekötő emlékezés az etnikus-saját kultúrához és tradícióhoz való tartozást mélyíti el, de az interetnikus kapcsolatoknak az elmúlt évtizedekben gyakorlottá vált normatív szabályrendszerei között. Nem említve az áldozatok legyilkolójának nemzetiségét, nem téve nyilvánossá etnikai-nemzeti közösségükhöz való tartozásukat, olyan határokon belül mozgott a résztvevők többsége, amelyeket – elmondásaik szerint is – „sok évtized meg évszázad eseményei alakították és erősítették” – ahogy beszélgetőtársaim egyike fogalmazott.

Ezen „etnikus pajzs” alkalmazása mint a saját kultúra és az interetnikus kapcsolatok stratégiája egyelőre törésvonalakat húz a kisebbségi kultúra más stratégiákat megfogalmazó és megjelenítő képviselői közé, illetve az egyetemes magyarságon belüli regionális-lokális különbségeket is megfogalmazza a közösség tagjaiban: „Minálunk ez nem olyan, mint az anyaországban vagy Erdélyben, mi itt másként éltük meg ezt, főleg a legutóbbi háború alatt, magunkba lettünk fordulva, mink ilyenek vagyunk itt” – ahogy egyik interjúalanyom összefoglalta mindezt.

Korábbi tanulmányaimban részletesen elemeztem a vajdasági magyar kisebbségi kultúra tradíciójának „éjszakai arcukat” (vö. Boglár, 1997, 2001; Papp, 2001). Eszerint az elmúlt évtizedek állami szocializációjának és homogenizációs törekvéseinek, ideológiájának hatására a saját kulturális hagyományok, tradicionális értékek a családok, kisközösségek zárt, „éjszakai” tereiben hagyományozódott tovább. Ezen folyamat hatásaival az elmúlt néhány évben szembesülhetett maga a kisebbségi társadalom közvéleménye is, midőn a politika viszonylag szabadabb légkörében a korábbi „rejtett” rítusok, kulturális reprezentációk újra „kiléphettek” a társadalmi nyilvánosság szférájába. Kiderült ugyanis, az „éjszakai kultúra” olyan zárt volt még az intraetnikus (etnikumon belüli) viszonyrendszerek területén is, hogy sokan azt feltételezve, a korábbi tradíciók továbbhagyományozódása mindenütt megtörtént, csalódottan

vették tudomásul, közösségük nagy része a korábbi állami szocializációs értékrendszert fogadta el és adta tovább a ma felnövekvő generációk számára is. Ebből a mai napig ható törésvonalak választják el egymástól a mikrotársadalom „értékközösségeit”.

Az említett tartalmakat, a korábbi kisebbségi stratégiák máig ható, megrogzult formáit érzékletesen tükrözik a zentai március 14-i ünnepségsorozat esti programjai is. Az ünnepi est fél hétkor kezdődött a főtéren, ahol a Tisza menti Fúvószenekar játszott huszárindulókat, majd a közösség átvonult a zentai Művelődési Ház színháztermébe megtekinteni az *Európa közepén élt valahol egy nép . . .* című ünnepi műsort.

E két rítus az egész lokális magyar társadalmat megmozgatta, több száz ember vett részt az ünnepi rendezvényeken a délutáni koszorúzással ellentétben. Az előbb említett „éjszakai kultúra” elemzett jelentései itt szó szerint váltak megfigyelhetővé, hiszen az 1848-at ünneplők nagy száma „feloldódott” az ünnepi eseményekre szálló alkonyatban, estében. Így „kifelé” sem vált reprezentatív nyilvánossággá, megőrizvén az ünneplő közösség zárt kulturális terét a hangversenyen csakúgy, mint a színházteremben megtartott nagyszabású ünnepi műsor alatt, a saját kultúra zárt-biztonságos környezetében, a Művelődési Ház falai között. Az est meghívottjai a köszöntőt is mondó polgármester, valamint a helyi társadalmi elit és magyarországi vendégek voltak. A műsorban fellépők mindegyike a magyar kulturális tradíciókat ápoló művelődési, művészeti csoport volt. A rítusok tere így vált ismét a saját etnikus kultúra kizárólagos terévé, ahol „végre magunkra maradhatunk és a nemzeti ünnepre figyelhetünk csak és nyugodtan” – ahogyan az egyik résztvevő fogalmazott. Erre utaltak a terem bejáratánál strázsáló cserkészek, valamint a színpadon elhelyezett óriáskokárda is. Az ünnepségen résztvevők itt sem vették föl a kokárdát, az a díszlet része volt, a műsor tartalmával volt azonos; a színpadon látható és hallható tartalmak a rítusban figyelmükkel részt vevő közösség tagjai számára olyan identitáselemet mélyítenek el, amely kisebbségi kultúrájuknak „nemzeti” részét képezik, s amely által saját-lokális identitásuk is erősödik, de amely az egyén identitásának rejtekében, rejtett kollektív kulturális szinten pedig az „éjszakai kultúra” világaiban mélyül el. Az elemzett rítusok során is e kisebbségi stratégia fogalmazódott újra, és tudatosodott a résztvevők számára.

Az ünnepséget a polgármester nyitotta meg beszédével, amelynek központi gondolata „Kossuth Lajossal mint a nemzet nagyjainak kiemelkedő képviselőjével” – ahogy a meghívó fogalmazott – való közösség hangsúlyozása volt. Ezt alátámasztandó felolvasta a 19. század végén (1887. március 17-én) hozott városi közgyűlési nyilatkozatot, amely szerint Kossuth Lajost díszpolgárává fogadta „befogadva és örökölni hagyva a nemzet példaképének törekvéseit” a zentai magyar közösség.

Az énekelt versek, táncok és a zene múlt, jelen és jövő összekapcsolásával üzentek a magyar irodalom és zeneművészet válogatott repertoárjából. A műsor koreográfiája is hasonlóképpen volt megszerkesztve, a nemzeti múltból idézett költeményeket, táncformákat fiatalok és gimnazista korú lányok adták elő. Az est záróeseménye is ezen üzenetet tette egyértelművé: a Széllőrsza leánykórus (tizenéves lányok) együtt énekelt két dalt a Bóbita óvoda kicsinyeivel, akiknek mindegyikén ott díszlett – a résztvevők többségétől eltérően – a

nemzeti színű kokárda is. Érdekes lehet az óvodások felé megfogalmazott magyarázat a kokárda viselésére, „azoknak van ilyen szalagjuk, akik kitüntetést kaptak”. A kicsik így még napok múlva is „kitüntetésükkel” büszkélkedtek, így részvételük jelentéstartalmait nem kísérelték megérteni velük. Hogy mindezek a tartalmak mikor és hogyan mélyülnek el bennük a szocializáció későbbi folyamatában, illetve létezik-e már valami fajta etnikai identitás ilyen életkorban is körükben, arról Hajnal Virág izgalmas, jelenleg folyó kutatásai fognak beszámolni a közeljövőben.

Fellépésük viszont még napokkal később is foglalkoztatta a rítuson résztvevőket: „Itt oldódott föl minden.” „Összeszorult a szívünk ezt látva, hogy van jövő.” „Az estét ez a négyzetére emelte, nem is a négyzetére, a köbére” – interpretálták az est „fénypontját” – ahogy fogalmaztak.

A két fiatal nemzedéket „összekötő” dal a *Sacra Corona*-film *Ki szívét osztja szét* című szerzeménye, valamint a *Megkötöm lovamat* népdal dallamára énekelt *Ungnak és Tiszának* kezdetű ének volt. „Ezek a nóták igazán a szívünkhöz szóltak.” „Kifejezték ezek a gyerekek, amit mi is nehezen tudunk megfogalmazni.” „Az érzelmeinkre úgy hatottak ezek a dalok, hogy könny szökött a szemünkbe.”

Mik ezek az „igazán szívhez szóló” tartalmak, amelyek „kifejezik a nehezen megfogalmazható érzéseket”? Bepillantva a két dal szövegébe, talán közelebb juthatunk e kérdések megválaszolásához. Koltay Gergely *Ki szívét osztja szét* című dalából a következő részleteket emelték ki, idézték számomra interjúalanyaim: „Így légy te a jel, ki új útra talál, ki elmeséli valamikor egy lázas éjszakán. Az légy, ki sose fél, ki e szívek melegét összegyűjti két karjába, mit nem téphet senki szét. Választott ki e múltat magában oldja fel. Érző, ki érzi a hajnalt, tudja, ébredni kell. Ha félsz, gyere, bújj mellém, szíved szívemhez ér . . .”

Fontosak itt a kiemelések: „légy a jel, ki új útra talál, ki elmeséli . . .”, „az légy, ki sose fél . . .”, „őrző, ki érzi e hajnalt, tudja, ébredni kell . . .”. Az érzelmek felfokozottsága mindezzel is értelmezhető, hiszen a jövő irányában fogalmaz meg egy újfajta kisebbségi stratégiát, s mindezt a legfiatalabb nemzedékek által előadva, akik e stratégia reprezentálói lesznek, illetve szimbolikusan, rituális szerepüket tekintve már azok. Kiolvasható ezáltal mindebből egy újfajta szocializációs folyamat is a kultúra világában.

A másik dal üzenete konkrétan fogalmazza meg ennek az újfajta stratégiának a tartalmát: „*Ungnak és Tiszának / sebes a járása, / mint konok szívünknek / szilaj lobogása. / Szilaj sodorása Ungnak és Tiszának / arcunkra rótt jelen ősi kopjafának. / Vereckénél susog rengeteg nagy erdő, / Lovasoknak árnya az egekig felnő. / Az egekig felnő sűrű sötét felhő, / eleink porából támad bíbor eső. / Munkács szép várának kövei peregnek, / Zrínyi Ilonának könnyűi erednek. / Könnyűi erednek, sárral keverednek, / valahol titokban zászlókat temetnek. / Csillaglátó táltos forrótsáid a vérem. / Ne hagyj elszunnyadni, / acélozd meg hitem. / Acélozd meg hitem én egyetlen kincsem, / amit nem vehet el semmiféle isten. / Ungnak és Tiszának örök a járása, / mint konok szívünknek szilaj lobogása. / Szilaj lobogása Ungnak és Tiszának, / Őrzői vagyunk mi ezeréves lángnak.*”

A szöveg kiemelések nélkül is önmagáért beszél, nyíltan szólva, üzenve a résztvevők mint az „ezeréves láng őrzői” felé: a saját kulturális-kollektív emlékezetet a nemzeti történelemhez köti a rítus résztvevőit az új és más jövőképet

bemutató gyermekek ajkairól. Ahogy egyik korábban idézett beszélgetőtársam fogalmazta: „Az érzelmek mentén fejezi ki nekünk, ami bennünk van, csak nem tudtuk kimondani.”

Mint említettem, az óvodások kokárdát is viseltek, mélyítve a fentebb illesztett „új stratégia” értékrendszerét a szimbólumok használata terén is. Mindezt látva, valamint a fenti szöveget hallva, olvasva felmerül a kérdés, nem értékelik e túl „keménynek”, „hivalkodónak” a résztvevők ezen jelenségeket is? A kérdésemre adott válaszokból a következő derült ki: „Ez hiteles náluk, rendben van, ők még gyerekek.” „Náluk ez még természetes, mert ők nem voltak másilyenek is, mint sokan közülünk, akik csak most lettek magyarok, meg a kokárdát mutogatták.” „Nekik ezt elhisszük, mert szép és igaz ez tőlük, de csak tőlük.” „A kokárda az a felszín, nagydobra verni, hogy magyar, ezek a dolgok viszont mélyen lélekben mondják el az egészet.”

A gyermekeknél tehát „hiteles” a kokárda viselete és az „új kisebbségi stratégia” reprezentációja, mert náluk ez a „természetes” az idősebb nemzedékek tagjaitól eltérően, akiknek szocializációjuk másfajta stratégiát és viselkedésszisztémát mélyített el kultúrájuk kifejeződése, megélése terén. Ehhez kapcsolódik utolsóként idézett interjúrészletem is, amelyben ez a „kialakult” kisebbségi reprezentáció értékelődik föl hitelesként az „éjszakai kultúra” a saját etnikus közösség zárt, biztonságos környezetében („ez a dal mélyen, lélekben mondja el az egészet”) szemben a nyilvános szimbólumhasználattal („a kokárda a felszín, nagydobra verni, hogy magyar”).

Mivel azonban a fenti dalokban és a gyerekek szereplésében kifejeződő új stratégiák mégis csak „az egésznek a lényegét” mondták ki, „mélyen, lélekben és igaz módon”, úgy tűnik, hogy e tartalmak „újdomsága” csak a reprezentáció formáiban mutatkozik meg, s nem e formák mögöttes tartalmaiban. Hiszen mint a leírás elején leírt díszlet szimbólumaiból, illetve a fenti interjúrészletekből kiderült, a saját kulturális jelentések ugyanolyan „mélyek” és „erősek”, csak a kultúra és személyiség „belső”, „rejtett”, „saját” szféráiban léteznek. Ez pedig a kulturális tradíció sajátosságához tartozik, amely az elmúlt évtizedekben „etnikus pajzsként” szolgált az állami törekvésekkel szemben és a többségi társadalom felé megnyilvánuló bizalmatlanság okán, s amely ezzel együtt az „újfajta etnikus stratégia” viselkedésszisztémát is befogadja saját kultúrájának szocializációs folyamataiba.

Természetesen ez a vizsgált társadalom azon rétegeinek sajátossága, amelyek az elmúlt időszakokban is a saját kulturális tradicionalizáció részesei voltak. A fentebb részletesebben is említett közösségi törésvonalak e rítusok során is megfogalmazódtak. A résztvevők számára egyértelművé vált az is, hogy a helyi magyar gimnázium tanárai közül kik nem jöttek el az ünnepségre, diákjaik nagy részéhez hasonlóan. Azok a szülők és óvónők, akik nem értettek egyet a rítus üzeneteivel és tartalmaival, s így gyermekeiket sem engedték szerepelni, szintén nem jöttek el, tovább mélyítve azt a szakadékot és konfliktussorozatot, amelyről egy korábbi tanulmányban már bővebben beszéltem. (Papp, 2001)

Egy vegyes házasságból született óvodás kislányt – látva a műsor próbáit – szülei nem engedték el, sőt még az óvodából is kimaradt. Féltő volt, ki is íratják ezért gyermeküket. Ezen eset összetettségére az egyik idős óvónő interpretát-

ciója is tanulságos lehet számunkra: „Nem baj, kiíratja, elviszi máshová, elég sok hely van, ahová viheti, ahol sajnos nem fog ilyet látni.”

Az utóbbi részlet az elemzett rítusok interetnikus kapcsolatokban betöltött jelentéseire is rávilágít. A „másik” ezen az estén sem jelent meg a „saját etnikus kultúrájának terében”, amely most az egyetemes magyar kollektívum felé fordult térben és időben egyaránt, összekötve a múltat a jelennel és a jövővel, a „nemzeti történelem” és a közös kultúra üzenetei, felkeltett érzelmei által. Mindez a saját kultúrához való tartozást erősítette-tudatosította tovább, felvázolva egy új stratégiát mindezek megéléséhez, nyilvános reprezentációjához a fiatal generációk „hitelességének”, „tisztaságának” segítségül hívásával.

Mint láttuk, végül is mindez az interetnikus kapcsolatokra is kihat, az etnikus szegregációt jeleníti és erősíti meg a résztvevők számára. S mivel az ebből fakadó elkerülhetetlen konfliktusok (bármennyire is ezek elkerülésére épül fel a „felnöti” kisebbségi stratégia) interpretációi azt mutatják, hogy a kisebbségi kultúra azon tagjai, akik a korábbi múlt értékrendjét vallják magukénak, a fent bemutatott esetekben a „másik etnikummal” azonosítódnak, kiszorulva a tradicionális-rituális etnikai térből és közösségből.

Más esetekben, például a vallási rítusok vagy a saját társadalmat, kultúrát „általában” értékelő beszélgetések, interjúk során a „mi” tudat egyik legmarkánsabb kifejező jellemzője éppen e két eltérő etnikus tradíció jelenléte a kisebbségi kultúra életében; ez az a sajátosság, amely megkülönbözteti a vajdasági magyarságot a magyar nemzet, az egyetemes magyarság más közösségeitől, régióitól (részletesebben Papp, 2002). A fenti esetben azonban ennek elmentését látjuk, amelynek okát a rítusok tartalmában kereshetjük, mivel ezen 1848-as ünnepek a nemzethez való tartozást fejezik ki elválaszthatatlanul a saját-etnikai tradíció „kizárólagosan” magyar hagyományaitól. Ebben az esetben a másfajta tradíciót követők szimbolikusan a másik etnikum, a többségi társadalom tagjaival válnak egyértelművé, kiszorulva a rituális-nemzeti és ezáltal a saját-etnikus közösségből.

Az elmondottak okán azonban szintén, az „ünnepi idők” elmúltával újra visszaáll az imént említett komplex önkép, hiszen éppen a leírt összetettségek, törésvonalak újra tudatosítják a saját közösség tagjaiban a magyar nemzethez viszonyított másságukat. „Nálunk itt, mint láttad, sokan csak táncolni jöttek el a fúvószekarra, többen be se jöttek a műsorra, aztán mások sehol se voltak, nem olyan kemény ez minálunk, mint Erdélyben.” „Nálatok Magyarországon természetes ez az ünnep, a nemzeti ünnep, meg a kokárda, itt azért másképp van a dolog, mert mi már csak ilyenek vagyunk” – elemezték később a március 14-i zentai eseményeket beszélgetőtársaim. „Ha holnap elmész – tették hozzá – Ómoravicára, ott más lesz minden, mert a lelkész Erdélyben tanult, másként viszonyul ezért ehhez, összefogja ott a magyarokat.” „Moravicán minden más, ott falu van meg reformátusok az emberek, még turulmadarat is állítottak ott a magyaroknak, majd meglátod.” „Március 15-én Moravicán van az igazi, nagy magyar ünnep, az központi ünnep, oda mindenholnak mennek a magyarok.”

*

Korábbi írásaimban elemeztem, a városi-falusi környezet különbségét a kulturális tradíció mentén, amelyekből kiderült, a városi (s így a zentai) környezetben jóval erősebb volt az állami szocializáció hatása az emberek életére,

míg falun az államtól való viszonylagos függetlenség révén a lakosság többségét a saját vallás és tradíció tartalmai integrálták etnikus közösségükhöz. Református felekezetű falvakban mindezeket a folyamatokat erősítették az Erdélyben tanuló lelkészek, valamint az erdélyi magyar reformátusok példája, amely az erőteljesebb etnikus szegregáció stratégiáinak alkalmazását és értékét tudatosította a közösség tagjaiban. A fenti okok mellett azért rendezik évek óta a március 15-ei ünnepségeket Bácskossuthfalván (Ómoravicán) és Magyarittabén (szintén református magyar többségű falu), mert e két település látható – nyilvános terében őrzik Kossuth Lajos szobrát, amelynek koszorúzása köré szerveződött az a komplex rítussorozat is, amelynek ómoravicai cseményeit a következőkben látni fogjuk.

Vallás és etnicitás egymástól elválaszthatatlan jelentéseit a vajdasági magyar kisebbségi kultúra világában kellőképpen érzékelteti, hogy mindkét „központi” március 15-ei rítussorozat fókuszában a Kossuth-szobor megkoszorúzása mellett az ünnepi istentisztelet állt. A zentai rítusokkal ellentétben így az általam látott bácskossuthfalvi interlokális rítuson alapvető fontosságot kapott a „magyar vallások”, valamint a nemzeti kultúra és ideológia összekapcsolódása, s már ez is mutatja: másfajta rituális környezettel, tartalommal és reprezentációval fogunk ezen ünnepség kapcsán találkozni.

Az ünnepségsorozat kora délután kezdődött „a vendégek fogadásával a templomkertben”, ahogyan a hivatalos ünnepi szórólap fogalmazott. Itt egészen más kép fogadta a látogatót, mint a zentai rituális környezetben leírtak. A református templom előterében ugyanis egy magas oszlopon álló turulmadár szobra jelképezi az „etnikus szakralitás” tartalmait, a nemzeti kultúra mitikus-vallási terét. Fontos itt megemlíteni: a vajdasági magyar értelmiségiek egy csoportjának törekvése a turulmadarak felkutatása és láthatóvá tétele a kisebbségi kultúra látható terein, mivel elképzeléseik szerint e mitikus elemek szimbolikus örizőivé válnak az etnikus nemzeti határoknak. Az itt említett turulszobor talapzatán olvasható emléktábla is az egyetemes magyar nemzeti kultúra szimbólumának értelmezi ezt az oszlopot: „*A Kárpát-medence magyarsága állította az ezredfordulón*” – írja a felirat. A rítuson résztvevők számára így ez az emlékmű, valamint a lelkész erdélyi kötődése összefüggve a rítus lokális-regionális határok kiszélesítésével, az „össznemzeti összetartás” – ahogyan egyikük fogalmazott – jelentését mélyíti el.

A templom emellett a falu főterének egyik oldalát foglalja el, míg a koszorúzásra váró Kossuth-szobor a főtér másik oldalának kiemelt helyén található, azaz a nyilvános – központi – tér adott helyet a rítuson részt vevő tömegek számára. Ezt a nyilvános dominanciát, a zentaitól eltérő kulturális-szimbolikus birtokbavételt erősítette meg a két rituális tér közé elhelyezett hangszórókból áradó zene, a mindenki által hallhatóvá váló *Sacra Corona* dallamai. Az etnikai arányok, valamint az itt hallható zenei mondanivaló is megegyeztek Zentán és Bácskossuthfalván, mégis a két környezet, az eltérő lokális kontextusok s az ezeknek megfelelő rítusok közötti különbségek más hangsúlyokat adtak ugyanannak az ünnepnek.

A *Sacra Corona* mint az „anyaországból jövő kulturális megerősítések” – ahogy egyik beszélgetőtársam fogalmazott – szintén a nemzet és szakralitás összefüggéseinek tartalmát fejezi ki a vizsgált kultúra tagjai számára, amely

mint a film tartalma „a nemzeti történelemhez és a nemzeti érzéshez” kapcsolja őket, ahogyan maga a Szent Korona mint jelkép is teszi.

„Egyértelművé teszi a nemzet egységét.” „A Szent Jobbal nem tudunk mit kezdeni, a korona az más, az mindannyiunkat egyesít, ez a zene is ezt erősíti.” „Nem véletlen ez a zene itt és most, mert ugyanazt jeleníti meg, mint '48, a közösséget” – értékelték a zenét az elemzett rítus során a résztvevők. Az előbb idézett interjúrészek, mint látni fogjuk, a rítusok főbb üzeneteit is előrevetítik. Fontos azonban még megemlíteni és közelebbről megvizsgálni egy másik szimbólumnak, a kokárdának a szerepét is, hiszen a zentai példának ellentétes reprezentációjával találkozhattam. A kokárda itt központi fontosságú jelképpé emelkedett, aki nem viselte a ruháján, annak népviseletbe öltözött fiatal fiúk és lányok tűzték föl, kis kosaraikkal járva a tömeget, vagy a bejáratnál felsorakozva várva az idősebb résztvevőket. (Ezen a ponton a párhuzamokat is láthatjuk, az új (nyilvános), reprezentatív kisebbségi stratégiát itt is a fiatalok képviselik és kommunikálják, „alkalmazzák” az idősebbek felé.

A „hagyományteremtés” olyan mozzanatával találkozhatunk itt, amit az etnológiai-antropológiai irodalom „revival” jelenségeknek nevez: a tradíció régebbi jelentései születnek újjá a jelenben, megváltoztatva azonban a „megtalált” hagyomány elemeit, újabb és másfajta jelentéstartalmakat kölcsönözve neki. (Marót, 1940, Papp, 2000)

Az említett kokárdatűzés alapjait itt is fellelhetjük a tradíció más, a résztvevők által is ismert területéről. A „hagyományos” lakodalmakban ugyanis ma is élő gyakorlat a virágtűzés szokása az érkezőknek, ahol is a koszorúslányok a bejárat két oldalán virágot tűznek a vendégek szíve fölé. „Ezzel is jelezve, hogy te a lakodalmas vendégséghez tartozol, jogod van ott lenni, helyed van ott, ehetsz, ihatsz, boldog lehetsz” – asszociált a március 15-i kokárdatűzéssel kapcsolatban egyik beszélgetőtársam az előbb említett tradicionális gyakorlat jelentésére.

A tradícióval kapcsolatba hozott és a rítus „nemzeti üzenetének” és ezzel együtt egy újfajta kisebbségi stratégiának az elmélyítésére alkalmazott „revival jelenség” tűnt fel tehát e mozzanat során is a templomkertben. Maga a rítus is csupán az utóbbi évtizedben vált gyakorlattá a vajdasági magyarság körében, így az itt tapasztalható „revival jelenségek” további élete, a kultúrába való integrációja további izgalmas kutatásokra ad reményt. Amit itt a további leírásokban láthatunk, körvonalazzák számunkra e változások minőségeinek üzenetét, az itt látható-hallható tartalmak tudatosító törekvéseit a teljes vajdasági magyarság számára, amelynek képviselői minden lokális-magyarlakta településről érkeztek ide, így Zentáról is két busz hozta az érdeklődőket. Mint látni fogjuk, ezen interlokális, rituális kommunikáció jelentősége és hatása még fontos lesz a későbbiek során.

A rítusok fontos mozzanata volt a politikum jelenléte az ünnepi eseményeken. A legnagyobb vajdasági magyar párt képviselői mellett a többi helyi párt is részt vett az ünnepen a civil szervezetek, egyesületek, magyarok által alakult önkormányzatok delegáltjaival egyetemben. A magyarországi politikai élet elitje is képviseltette magát: többek között a jugoszláviai magyar nagykövet, a Határon Túli Magyarok Hivatalának magas rangú beosztottja és a magyarországi miniszterelnök főtanácsosa által. De utóbbi személye kapta közü-

lük a legnagyobb hangsúlyt az ünnepség során, hiszen mint református lelkész is kivette részét a nyilvános szereplésből.

A református templomban a vallási tér kiemelkedő helyén elsőként a millenniumi díszszólistát pillantotta meg a belépő, ezáltal újra érzékelve az etnicitás és a szakralitás elválaszthatatlanságának jelentését e vallási-nemzeti térben. A szószéket és a templom főbejáratát cserkészek fogták körbe, fontos helyet betöltve tehát ezen ünnep alkalmával is. A velük kapcsolatos megjegyzések a résztvevők oldaláról nem sokban különböztek a zentai véleményektől.

„Nagyon kevesen vannak még. Egy-két szülő beíratja, egy-két pap felkarolja, de legalább a magyar hagyományokat tanulják, mert fontos nekik.” „Legalább rendesek, és ezek valószínű magyarok is maradnak, de úgy, hogy itthon is tartja őket ez a mozgalom.” „Fontos ez a mozgalom még, ha ma csíra is, mert ez is átnyúl a határokon, még van egy közös pont.”

A cserkészlet képviselői tehát még marginálisnak tekinthetők a kisebbségi társadalom egészét tekintve, éppen ezért annál feltűnőbb rituális reprezentációjuk hangsúlyozottsága a nemzeti ünnepeken. Az előbb idézett interjúrészeknek lehetséges okait egyrészt abban látják, hogy e mozgalom határon túli „össznemzeti kapoccsá” válhat a magyar társadalmak, régiók között, másrészt e kezdeményezés a saját etnikus tradíció „biztos” áthagyományozódási intézménye lehet, garanciául szolgálva az elvándorlás csökkentésére is. Kiderülhetett továbbá, hogy a mozgalom mellé a Vajdaságban is felsorakoznak az egyház képviselői, tovább erősítve a „magyar egyházak” és a kisebbségi kultúra egymásba fonódó kötelékeit. Az utóbbi kulturális tartalmak szimbolikus megfelelője volt az istentisztelet ökumenikus jellege is. A templomban ugyan is három „történelmi egyház” képviselője mondta el felváltva imádságait, áldásait és könyörgéseit. Ezen egyházakat a vajdasági magyar és szerb köznyelv is „magyar egyházaknak” nevezi, kifejezve ezzel a felekezeteiket összekapcsoló tartalmat. Így a rítus során is e „nemzeti ökumenikus” jelentés tudatosult a résztvevőkben a *Himnusz*nak, „nemzeti imádságunk”-nak – ahogy fogalmaztak – közös eléneklésével együtt. Üzenetük egyik fő pontja a 126. zsoltár felidézése volt, amely egyaránt jelezte a kisebbségi sors megváltozását és ezzel együtt egy változó jövőkép megfogalmazását: „*Mikor jóra fordította Sion sorsát az Úr, olyanok voltunk, mint az álmodók. Akkor megtelt a szánk nevetéssel és örömkialtás volt nyelvükön. Ezt mondták akkor a népek: hatalmas dolgot tett ezekkel az Úr! Hatalmas dolgot tett velünk az Úr, ezért örvendezünk . . . Aki sírva indul, mikor vetőmagját viszi, ujjongva érkezék, ha kévéit hozza.*” (Zsolt. 126., 1–3. és 6.) Az alap gondolat tehát a „visszatérés”, az „újjaszületés” örömét fejezte ki. A hosszabb igehirdetésen a magyarországi miniszterelnöki főtanácsadó szolgált.

Prédikációjában – a Galátákhoz írt levél alapján – szintén etnicitás és szakralitás elválaszthatatlanságát hangsúlyozta kiemelve, hogy 1848–49 eseményei is a templomokhoz kötődnek, az egyházak feladata ennek megfelelően ma is a társadalom és a saját közösség kérdéseinek is fórumává válni. A közösség tagjainak ennek megfelelően fontos életük egészét, így társadalmi, etnikai összetevőit is Isten elé vinni.

Az elhangzottak egybevégyva a vajdasági „történelmi egyházakhoz” tartozó vallási vezetők és hívek többségének közösségi- és életstratégiájával (l. erről

részletesen Papp, 2001) számukra adott biztosítékot, megerősítést az anyaország képviselőjeként, a nemzet irányából.

Mindezt a szeretet megtartásával lehet és kell megélni és alkalmazni – emelte ki a lelkész (vö. Gal. 5., 1. és 12.) kifejezve ezzel szintén a „magyar egyházak” és a vajdasági magyar közösség fent említett stratégiájának lényegét, amely a saját vallási-tradicionális-kulturális világát „etnikus pajzsként” és nem „támadófegyverként” értékeli és éli meg, elfogadva és az interetnikus határok által megszabott szabályrendszert betartva egyenrangú nemzetnek ismeri el a másikat, amellyel ezáltal a békés egymás mellett élést kívánja megtartani. A prédikáció ezáltal a fenti tartalmaknak a vajdasági magyar közösség vallási életében sajátos kulturális-társadalmi rendszerei közötti integrációs szerepét is alátámasztotta.

Az ünnepség ezt követő mozzanata a koszorúzás volt; a tömeg lassan átment a főtér másik oldalára, és körülállta a Kossuth-szobrot. A koszorúzás alatt a fenti jelentések is újabb megfogalmazásokat nyertek: az ünnepi beszédek után a vallási vezetők koszorúzták meg a szobrot, s végig a rituális tér központi részét foglalták el, ezáltal ismét kifejezve a „nemzeti ökumenizmus” alapvető jelentőségét a saját kultúra életében. Vallás és etnicitás összefonódásának lényegét maga a miniszterelnöki tanácsadó személye és viselkedése is kifejezte, aki – ideiglenesen levéve palástját is – mint politikus intézett beszédet a közösséghez. Beszédében a nemzeti-vallási-kulturális tartalmak fontosságának újabb dimenzióját is hangsúlyozva kijelentette: az összetartozás sokkal erősebb a széthúzásnál, ezért fontos a nemzeti-saját kultúra „megtartó erőinek” tudatosítása, megerősítése és továbbhagyományozása. Hiszen amíg más népeknek környezetünkben még csak most kell építeniük történelmüket, hagyományaikat, nemzeti identitásukat, addig a magyarságnak elegendő csupán „hátrafelé” és „fölfelé” tekintenie.

Ezek együtt a teljes magyar nemzet „megtartó erői”, olyan „erők, amelyeket nem lehet elfojtani”, mert „150, 154, 50 vagy 40 évenként, mint bűvópatak, felszínre törnek.” E beszéd tehát újabb „nemzeti megerősítését” adta a „tradicionális értékek” megtartásának, valamint az „újjászületés” jelenvalóságának.

A további – többek között a magyarországi miniszterelnök levelét tolmácsoló nagykövet és a legnagyobb vajdasági párt vezetője, Szerbia miniszterelnök-helyettese által prezentált – beszédek is múlt, jelen és jövő, valamint a nemzeti összetartás, összetartozás közös horizontját rajzolták meg a rítus során. Az utóbb említett politikus kifejezte: „ahogy a múltra emlékezünk, annak alapján állva próbálunk a jelenben is cselekedni, remélve, hogy a jövő fiataljai is olyan büszkék lesznek ránk, mint mi a márciusi fiatalokra”. Ami a törekvéshez elengedhetetlen, az a rítus során többször is hangsúlyozott „nemzeti konszenzus”, amely egyaránt kötelezi a vajdasági magyar pártokat és az egyetemes magyarság közösségeit. A rítus során így nyert megfogalmazást a „nemzeti communitas” ideológiája, üzenete. E „nemzeti communitas”-ban a vajdasági magyar társadalom is, mint egyenrangú, egyenlő státusú „nemzettest” kapott rituális-kognitív megerősítést (vö. Turner, 1997). Erre utaltak az előadók retorikai képei, mint: „Tátrától Dobradóig együtt ünnepel a nemzet.” „Amíg átmehetünk egymáshoz ünnepelni, addig nincs baj.” „1848 a konszenzus ünnepe, a nemzeti, határokon átvívelő egységé is.”

Ezeket a jelentéstartalmakat tudatosította továbbá Karcag (Bácskossuthfalva testvértelepülésének) részvétele az ünnepi előadások és a koszorúzás során, a *székely himnusz* közös eléneklése, illetve a Vajdaság „Délvidékként” való megnevezése is a rítus során. Az utóbbi két mozzanat azért is érdekes, mert a *székely himnusz*t – a templomban elénekelt Szózatához hasonlóan – a résztvevők többsége, a templomban kiosztott ünnepi programfüzet lapjairól olvasva próbálta követni, ezáltal is rávilágítva e tudatos rituális üzenetek és azok befogadói közötti kognitív különbségekre, illetve az elemzett jelenségek alakuló, változásban lévő, a kultúra világába még csupán részlegesen beintegrálódott jelentéseire egyaránt.

A „Délvidék” kifejezés alkalmazása eltér a vajdasági magyar kultúra köznap megnevezésétől, hasonlóan az „Ómoravica” megnevezéshez, amelyet a magyar Bácskossuthfalva falunév helyett használnak az itt élők mindennapjaik során. Mind a két esetben az együtt élő népek regionális megnevezéseiből merített a magyar közösség. Ómoravica a szerb Stara Moravica településnév magyar alkalmazása, így nevezték a falut a múlt században is, amely csupán 1909-től 1922-ig viselte a Bácskossuthfalva nevet, s így csak reprezentatív alkalmakkor, illetve tanulmányokban találkozhatunk ezzel a megnevezéssel (vö. Marković, 1966:167). Érdekes azonban, hogy míg az elemzett rituális reprezentáció során nem figyeltek a befogadó falu magyar nevére, addig a „Vajdaság”¹ helyett mindig a „Délvidék” kifejezést hangsúlyozták. Mindez összefügg a rituális üzenetek imént bemutatott tartalmaival, a Vajdaság „nemzettestként” való identifikálásával, amely a lokalitásokon, különbözőségeken fölül álló konszenzust hangsúlyozza „részei” számára.

Fontos aspektusai voltak az ünnepi retorikának az előadók által hangsúlyozott szlogenek is, mint a visszatérő „álmok álmodói”, „velünk van az erő”, „merjünk nagyot álmolni” kijelentések. Mindez arra utal, hogy a mai magyarországi politikai kultúra kormánypártok által alkalmazott retorikai-ideológiai tartalmai a vajdasági kultúrába is integrálódni látszanak. Erre mutat rá a vajdasági magyar politikusok által is alkalmazott fenti megfogalmazások mellett a rítus résztvevőinek hozzáállása mindehhez: „Nagyon jók ezek a szóképek, mert a mi érzéseinket fejezik ki.” „Nem ők találták ezt ki, hanem a magyar hagyományok, a történelem meg az irodalom, a közös kultúra, amiből dicséretes módon merítenek.” „A magyarság egyesítését szolgálják ezek, azt, ami bennünk van, az érzelmeinkben, még ha nem is merjük kimondani, ők kimondják.”

Ezeket tehát az etnikus kulturális tradíció, az identitás elfojtott érzelmi dimenziója, valamint a rítus során is – a két említett aspektussal egyetemben – hangsúlyozott nemzeti összetartozás tudata legitimálja, teszi befogadhatóvá.

Tekintettel arra, hogy ezen „új”, az utóbbi évek során megszilárdulni látszó nemzeti retorika és identitásstratégia a változó kulturális folyamatok jelenségeként értékelhető egyelőre, érdekes kérdések perspektíváját vetíti előre a kisebbségi magyar társadalmak kutatásában is.

A vizsgált nemzeti ünnephez visszatérve, úgy látom, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékünnepe (hasonlóan az általam korábban kutatott millenniumi ünnepsorozatához) rituális keretül szolgál a saját kultúra tartalmainak, értékrendszerének tudatosításához. Önmagában az „alkalom”, a történelmi esemény olyan „mitikus háttérét” adja e jelenségnek, amelynek

ezáltal nem konkrét eseményei, hanem inkább „üzenetei”, a mában ható jelentései s az általa felkeltett érzelmi-azonosulási pontjai a lényegesek. Ehhez kapcsolódik az egyetemes magyar nemzeti (történelmi és ideológiai) legitimizáció hangsúlyozása is, mint a saját-etnikus biztonságos környezet szimbolikus kitágítása térben és időben egyaránt.

Mint említettem, s mint a zentai példán is láttuk, az így elmélyülő tartalmak szinte teljesen megegyeznek a lokális magyar közösségek rítusainak jelentésével. Ami azonban megkülönbözteti a „központi” rítustól ezeket, az utóbbi ünnepség során bemutatott jelentések, a nemzeti szimbólumoknak intenzívebb, konkrétabb és nyíltabb hangsúlyozása, a nemzeti jelentés kézzelfogható-látható megjelenése a rituális térben és cselekményekben, valamint az ünnepség interlokális volta.

Az utóbbi mozzanat azért is bír alapvető jelentőséggel, mivel e „központi”, integratív rítus résztvevői főként a különböző lokális magyar közösségek képviselőiből kerültek ki. Így e rituális-szimbolikus jelentésrendszer reprezentációja mintául szolgál a máshonnan érkezőknek saját-lokális rítusaik megszerzéséhez, értékeléséhez, megváltoztatásához.

Ez történt a két busszal érkező zentaiak esetében is, akik felróták a szintén jelenlévő, a zentai március 14-ei ünnepség szervezőjének: „Zentán miért nem szólt a *Himnusz* meg a *Szózat*?”

*

Olyan összetett „revival” jelenségek szemtanúi lehettünk tehát az elemzett rítusok által, amelyek további változó jelentéseit érdemes lesz továbbra is figyelemmel követni.

Ami mára is megváltozni látszik, az az, hogy az elmúlt évtizedekből örökölt állami szocializáció hatásai s az ebből fakadó etnikai törésvonalak mellett az „éjszakai kultúrában” továbbélő kulturális tartalmak kezdenek nyilvánosabbá válni, s ezt a folyamatot támogatja, „erősíti” a „történelmi egyházak” szférája, valamint a jelenlegi regionális és nemzeti politikai kultúra is. Mindezek hatása az interetnikus kapcsolatok viszonyrendszerére szintén fontos kérdése az eljövendő kutatásoknak. Az elemzett rítusokban, mint láttuk, a „másik” sem negatív, sem pozitív értékformában nem jelent meg a mindennapok kulturális-társadalmi valóságával ellentétben. A rítusok a saját közösséghez való tartozást hangsúlyozták szimbolikus kitágítva annak határait, és elmélyítve általánosabb jelentéstartalmait, minden mozzanatban hangsúlyozva azonban: „mi itt, ebben az országban akarunk önmagunk lenni.”

IRODALOM

Biblia

1994 Budapesti Magyar Bibliatársulat
Budapest: Kálvin János Kiadó

Boglár Lajos

1997 *Mítosz és kultúra*
Budapest: Szimbiózis

2001 *A kultúra arcai*
Budapest: Napvilág Kiadó

Dudás Andor

1999 *Zenta bevétele 1849-ben.* In: Pejin Attila (szerk.): *Zenta 1848–49-ben.*
Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ (reprint kiadás, eredeti megjelenése: 1992, Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve 27/1. füzet: 11–17.)

- Losonczy Anna
 2001 *Szentek és az erdő*
 Budapest: Helikon
- Marković, Milica
 1966 *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine* (A vajdasági települések földrajzi-történelmi névjegyzéke).
 Vojvodanski Muzej, Ujvidék
- Marót Károly
 1940 Rítus és ünnep
Ethnographia: 143–187.
 1946 Survival és revival
Ethnographia: 1–7
- Papp Richárd
 2001 *Vallásosság és nemzettudat empirikus kutatási lehetőségei a határon túli magyar társadalmakban.*
Regio I: 213–232
 2001 *A vallásosság első szintje. Vallás, kultúra és identitás a Vajdaságban.*
 MTA Kisebbségkutató Intézet. www.mtaki.hu Megjelenés előtt
 2001 *Vallás és tradíció a Vajdaságban: avagy nyugdíjba ment-e a télapó?*
Ethnica III: 106–108.
 2001 *Vallásosság és nemzettudat empirikus kutatási lehetőségei a határon túli magyar társadalmakban*
Regio I: 213–223
 2001 *Vallás és identitás a Vajdaságban: egy társadalomtudományi kísérletről.* In: Tóth Károly (szerk.): *Ezredforduló. A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében* 143–171
 Dunaszerdahely: Lilium Aurum
 2001 *Etnikus vallások a Vajdaságban?*
Kisebbségkutatás III: 415–437.
 2002 *Szakkrisis és etnikai tartalmak a Vajdaság felekezeti életében.*
Ethnica IV/1
- Pejin Attila
 2000 *A forradalom és a polgári átalakulás kora.* In: Fodor István–Hajnal Jenő–Szloboda János (szerk.): *Zenta monográfiája I.*
 Zenta, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre
- Turner, Victor
 1997 In: Bohannon, Paul–Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.*

JEGYZET

¹ A Délvidék elnevezésén a középkorban „alvidék”, majd „végvidék” értelemben a délmagyarországi vármegyéket (Verőce, Pozsega, Szerém, Bács, Torontál, Temes, Keve), illetve a Dunán és a Száván túli bánságokat (Ozorai, Sói, Macsói, Szörényi) értették. Később, a 18–19. században a Bácskát és a Bánsságot jelölte. 1918 után a Magyarországtól Jugoszláviához csatolt részeket nevezték Délvidéknek. Terepmunkám helyszínén a Vajdaság elnevezés volt elterjedtebb, amely mint az elemzett rituális retorika eleme Bácska, Bánát és Szerémség egy egységként való elnevezése. Voltak azonban, akik a Délvidék elnevezést használták, kiemelve ezzel a régió magyar nemzethez való tartozását, és elutasítva a régiónak az 1849–1860-ban, az osztrák abszolútizmus idején Szerb Vajdaságként ismert elnevezését (vö. Magyar Néprajzi Lexikon).

AGRÁRREFORM – TELEPÍTÉS

Az agrárreform és a kolonizációról szóló törvény a szocialista forradalomból sarjadt új állam megszilárdítását szolgálta – tanítottuk már a negyvenes években iskoláinkban.

Utólag inkább az agrárreform és a kolonizáció összefüggéseit kellene megérteni.

Földreform nélkül aligha lehetett volna végrehajtani a tervbe vett kolonizációt, mely a győztes ország etnikai alapjainak megszilárdítását szolgálta. A kolonizációhoz szükséges földalapot az állam által kisajátított földek szolgáltatták.

Újra csak szülőföldünk, Vajdaság volt a betelepítendő föld. Vajdaságban kellett betelepítéssel a többségi nemzet, a szerbység meggyőző többségét elérni, az 50%-ot jóval meghaladót.

Nemzetvédelmi szempontból bölcsnek ígérkezett a nemzetközi megegyezéssel jogfosztott és elűzött németek helyébe szerbeket, délszlávokat betelepíteni. A táj újabb kori történetéből tudjuk, hogy az első világháború után az akkori földreformmal kisajátított magyar nagybirtok, most a kisajátított német birtok szolgáltatta a telepítéshez szükséges földalapot nagy hányadát.

Újra „ígéret földje” lett a táj. Legnagyobb vonzása a német többségű telepítéseknek volt. Első osztályú, karbantartott földek, nagy határú fejlett települések. Az új telepítés ezeket vette célba. Bácskában voltak szép számmal ilyen települések. Abban a Bácskában, melyről így ír Herceg János: „A régi Bácskában nagyon büszkék voltak rá, hogy ez a megye (Bács-Bodrog) fizette a legtöbb adót. Magyarországon, mivel a kataszteri tiszta jövedelme huszonhat millió korona volt, több, mint az egész Horvátországé, több, mint a tizenöt erdélyi vármegye minden néven nevezett jövedelme.” (Herceg J.: Bácskai kivándorlók – Bori I.: Ember, táj, történelem)

„A szerbek Bácskának mindig is különleges stratégiai jelentőséget tulajdonítottak, és ezért ezt a területet célozták meg mindig a legnagyobb állami betelepítések, mind a két világháború között, mind pedig a második világháború után, de napjainkban is” – írja Mirnics Károly – Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatókban (MTT könyvtár 3, Szabadka, 2000, 25. oldal).

Bánátban is voltak igen gazdag, fejlett települések. Nem is említve a németek számát a városokban – akiket elűldöztek 1945-ben. Példaként Pancsovát említjük csak: 1921-ben az összlakosság 19 394. Ennek 48%-a szerb-hor-

vát.” Az össz szlávtság már 49,8%. A német lakosság 37,4%, a magyar 7,9, a német-magyar együtt 45,3%. A zsidókat, akik rendszerint magyarnak, vagy németnek számítottak, nem százalékban, számmal mutatja ki a statisztika: 599 zsidó. Nem volt tehát meggyőző többségben a nemzetalkotó elem sem a városban sem a környéken, hol relatív többségben éltek nem szlávok:

„Jönnek az új kolonisták” – mondogatták a székelyek, akik már őslakóknak számítottak 1946-ban. Alig több mint egy emberöltő alatt beilleszkedtek ebbe a néptarkaságba és most mint őslakók várták a jövevényeket, az új honfoglalókat, akik egy más állameszme új őrei lettek (nem úgy, mint ők az akkori végeken). Földtelenek, mint amilyenek ők voltak 1883-ban.

Hát ilyenek jöttek erre a csöpp határra. „A magyar útra” – hol a magyarok többsége él, nemigen jutott belőlük. – Ott nem volt német ház. Egy részük a hegyekből jött, ezeknek nehezebb volt. „A kicsi föld is nagyknak tűnt, ha kapálásra került a sor” – mesélték az ötvenes években.

A törpe faluhatárból (cca 3600 kat. h.) 800 holdnyit lehetett összehozni az új telepítéshez. 700 kat. h.-nyi német földet és kb. 100 holdnyi kincstárit. Hivatalos adatok szerint 818 kat. h. volt a rendelkezésre bocsátott földalap.

A magánbirtok korlátozása itt mindössze pár őslakos családot érintett. A telepítéshez szükséges földalapot a német földek adták. – „Őket szépen elzavarták” – magyarázták az őslakók. Már nem láthatták azokat, akik birtokukba léptek.

A reform – a telepítés, az említett alaphoz igazodott. 257 agrárérdekelt került a megőrzött listára. Ezen a listán az őslakosok agrárérdekeltjei vannak. Magyarok, szlovákok, elvéve 2–3 szerb név. Az új telepések nevével egy másik listán találkoztam: hatvan-egynéhány, németek helyébe jött, magát szerbnek valló család lett székelycink új sorstársa.

Az említett földalapot meghirdetett elvek szerint osztották ki – erősítgetik valamennyien az őslakosok: az új telepések 6–8 holdas birtokokat, berendezett házat kaptak. Az őslakosok 2, 3, 4 hold földet, de házat is igényelhettek és kaptak. A kritérium a család szociális helyzete, a családtagok száma volt. A népfelszabadító háborúban résztvevők előnyöket élveztek. Az elesett harcosok hozzátartozói nagyobb támogatásra számíthattak.

A végrehajtott betelepítés után Vojlovica, a valamikori Hertelendyfalva, továbbra is megőrizte kisebbségi település jellegét: a magyarok és a szlovákok a falu lakosságának többségét alkották. Az 1953-as népszámlálási adatok szerint a magyarok, szlovákok mint őslakók a lakosság 84%-át képezték. Ilyen jellegét később veszítette el: a máig tartó idetelepülők folyamatát a gyáripari fejlődés indította el.

A levegő szennyezettsége, Pancsova rossz híre miatt időnként stagnál a falu ilyen mesterséges szaporulata.

A környék, a város, szűkebb pátriánk, Vajdaság etnikai képe gyorsan változott a végrehajtott agrárreform után. A tartomány napjainkban is folyó betelepítése, elszerbesítése eredményesebb volt, és gyorsabban ment végbe, mint a leszólt magyarosítás a Monarchiában.

Most a nem szerb lakosság alkotja a lakosság mintegy egyharmadát. 1918-ban, az impériumváltás évében, kb. ennyi volt a szerb lakosság. Az emlékeztetés szándékával mondjuk el, hogy a magyarok és a németek 1945-ben, az összlakosság többségét képezték Vajdaságban. Nemcsak a vidék népessége válto-

zott. A tartomány lakosságának mesterséges szaporulata a városokban a leg-
szembeötlőbb. Mindez új viszonyulások kezdetét jelentette a várossal egybe-
nőtt Vojlovicán is. Az 1924-es népszámlálási adatok szerint Pancsován 50%-
nyi volt a nemzetalkotó délszlávság, 1991-ben 72,72%.

Vojlovica őslakói emberségesen fogadták új sorstársaikat. Zárt közösségük
gyorsabban oldódott. Ennek bizonyítékai a szaporodó vegyes házasságok. Ezt
a jelenséget a 60-as évektől akár külön tanulmányban érdemes kísérni.

A kolonisták beilleszkedése gyorsnak mondható. „Mi több – mondanák a
székelyek – alighogy idejöttek, hangadók lettek. – Hogy milyen földművesek,
gazdák lettek volna, nem lehet tudni – magyarázzatják az őslakók – mert ők
lettek itt a szövetkezeti alapon történő társulások, a „zadrugázás” kezdemé-
nyezői: a soraikból kevés volt az olyan, aki a kapott birtokkal próbálkozott
volna, aki a maga embere szeretett volna lenni. – A közös, a társadalmi vagyon
nagy kedvelői voltak – mondogatják róluk ma is a „régii” vojlovicaiak.

Az 1946-os földreformot egy másik oldaláról is vizsgálhatjuk.

A földbirtok 20 ha-ra való korlátozása vetette meg a társadalmi vagyon alap-
jait a mezőgazdaságban és az új rendszer oldalára állította a nincstelének nagy
hányadát. Ezekből, mint tudjuk, sok volt a magyar népességben. A törvénynek
toborzó jellege is volt. Ez a toborzás nem egyforma eredménnyel járt az ősla-
kosok és a jövevények közt. A krónikásra vár a megválaszolás, miért vonakod-
tak a magyar agrárproletárok jobban a kollektív gazdálkodástól, mint az új
telepesek. A választ keresve hosszú beszélgetéseket folytattam érkezésem utá-
ni években az agrárérdekeltekkel; őslakosokkal, újjakkal (kolonistákkal). Év-
tizedek távlatából is érdekesek ezek a vallomások: A más égaljhoz szokott
kolonisták, látván az új haza munkatempóját, a beláthatatlan vetések tábláit,
az államilag is támogatott kollektív gazdálkodásban láttak nagyobb biztonsá-
got. Nem véletlen, hogy a kolonisták „betagosodása” tömeges volt szerte Vaj-
daságban: A telepítő szocialista állam is így tudott jobban gondot vezetni te-
lepeseiről, akik egyben, mint mondtuk, az ország etnikai alapjainak erősíté-
sét szolgálták. A helyi sajtó, a Pančevac, a hivatalos politika szócsöve az öt-
venes években is, a zadrugáktól reméli a falu szocialista átalakulását, a társa-
dalmi vagyon erősödését, a bér munka felszámolását. Bár már a fölvásárlás jo-
gát is megkapták a zadrugák, még mindig gyengék az eredményeik. 1954-ben
még mindig a háború előtti termelés szintjét szeretnék elérni (Pančevac, 1954.
május 28.)

A várt földosztást az őslakosok másként élték meg.

A zöngéje a dolognak az volt, hogy a kiosztott földeket a zadrugába terel-
gették és hogy a dolgozni alig tudó, a tájat alig ismerő jövevényekről már az
érkezésüket követő években úgy beszéltek, hogy ők itt a korszerű gazdálkodás
úttörői és élcsapata – magyarázták a székelyek: „Ahogy idejöttek, máris
igazgattak.” A szlovákok külön zadrugát csináltak Janošik névvel és a jobb
ellenőrzés reményével.

Beszélgetéseinkből kiderült, hogy az új telepesek a gyors mechanizáció re-
ményében kínálták fel a kapott földeket az alakuló szövetkezeteknek.

Az első, a Budućnost általános mezőgazdasági szövetkezet esetében is így
volt ez: Az alapítók névjegyzékében 14+3 kolonista családról volt szó 1946-
ban. A hivatalos bejegyzés 1947 februárjában történt.

Mint alapítók, úttörők voltak, de már az első években a tömegszervezetek által felkínált önkéntes munkaerővel kellett menteni a „zadruga” terméshozamait, ezek betakarítását. Az ilyen akciók után a Budućnost (Jövő) név halatára tréfák, heccelődések indultak a sarkokra kiálló beszélgetők és a kocsmákban poharazgatók közt: Ha ilyen lesz a jövőnk, mint amilyen a Budućnost, hát reápaciltunk (ráfizettünk).

Az új, korszerű gazdálkodás látott képe sok gondra adott okot: A zadrugákba tömörülő kolonisták falvaiban, különösen a volt német falvakban zuhanásszerűen esett a termelés, mentek tönkre a földek. Egész faluhatárok lettek áldozatai az úttörő gazdálkodásnak. A vojlovicaiak által jól ismert Franzfeldet (Kraljevićevo – majd Kačarevo) Cirokfalvának nevezték a környék őslakói, mert fölverte a földeket a vadcirok. Itt, Vojlovicán, derűt keltőek voltak a zadrugák nagygyűlései is, melyeken jelentős helye volt a beszámolóknak az ország külpolitikai helyzetének. Melyeken a „relégió” elleni harcról is gyakran esett szó. A tévhitről, a babonákról is, mert ezek rosszul befolyásolják a termelést. Termelés helyett osztályharcra, kitartásra buzdított nem egy helyi vezető – főleg az új telepések közül való. A kor effajta esendőségeit már felejtik székelyeink.

A zadrugák megmaradt ügyvezetésében pénzhiányról szóló jelentések halmozásával, bankkölcsönök fizetésével járó problémákkal, törlesztések elhalasztását követelő kérelmekkel szembesül a kutató. Lassan történt, helyesebben meg sem történt a zadrugák többségében a várt talpra állás.

A hatvanas években is ilyen című írások kísérik a zadrugák mozgalmait: „Većina zadruga radi sa gubitkom” – A zadrugák többsége veszteséggel működik. Pančevac, 1964. VI. 17.

A mezőgazdaság nem jó foglalkozás hírében állt tájainkon az ötvenes-hatvanas években. Erről tanúskodik egy, a középiskolákba indulók közt végzett felmérés, melynek eredménye ilyen címmel jelent meg a helyi lapban: „Niko neće u poljoprivredu” (Senki nem akar mezőgazdasággal, földműveléssel foglalkozni). Az elemít elvégzők közt alig akadt olyan, aki a mezőgazdaságban látott volna jövőt. Többségük olyan pályát választott, mely elhelyezkedést biztosít a fejlődő gyáripárban.

A felvirágzást, a válság átvészelését a kisebb szövetkezetek összevonásával szerették volna elérni. Így került sor Vojlovicán is 1952 decemberében a Budućnost, a Janošik és a pancsevói Napred zadrugák egyesülésére:

Budućnost	106
Janošik	24
Napred	20 = 150 betagosult háztartás.

Az új szövetkezet a Komuna nevet vette föl. Ettől, természetesen, nem született újjá. A sajtóban további biztatások, az átszervezésekkel járó reménykedések, de érkeznek már olyan hírek is, hogy traktort privátok is vásárolhatnak és ez a lehetőség a zadrugák végét jelezte. A Pančevac hetilap hasábjairól lekerülnek a zadrugák, helyüket az épülő gyárakra vonatkozó cikkek foglalják el. A zadrugák csődjét kutatva a vojlovica határban is szétnéztem. A szomszédomat kértem meg, kocsikázzunk egy kicsit, hogy megismerjem a határt. A jó öreg Bačanji az ostora hegyével mutogatta, melyik a zadruga földje, melyik nem. Csakhamar felismertem a különbséget. Még a kezdet ismert nehézségeit

figyelembevéve is, szembetűnően nagyok voltak a különbségek a magán- és a közös birtok között. Nemcsak a vojlovicai határban!

Ezektől a „különbségektől” óckodtak székelyeink. Szorgalmuk mellett szegénységük is ráhajtotta őket a közelmúltban a belterjes gazdálkodásra.

Már pár holdból is meg tudtak élni. Most ezeket az „agyonművelt” földet kellett volna bevinni a közösbe. Az ötvenes években már heccelődtek is a zadrugák számlájára: – Elmegyek egy kicsit pihenni a zadrugába. Kapálni pénzért. Még mindig könnyebb, mintha a sógoromnak kapálok.

Az én dolgom természetesen az, hogy emlékeztessen a történések sorrendjére:

Az első szövetkezetek itt is a városból kezdeményezett fogyasztói szövetkezetek voltak, melyek a betagosult polgároknak olcsóbbá tették a beszerzést – főleg az élelmiszerek beszerzését – aminek jelentősége volt a háború utáni „pontos világban”. „Pontos világnak” nevezték a székelyek a pontrendszerrel kategorizált „garantált ellátást”, amikor is jegyre kaptuk a zsírt, húst, egyebet, aminek volt jelentősége, de a lakosság többségét a háborús világra, a megszállás éveire emlékeztette:

– Akkor is sorba kellett állni az élelemért – emlékeztetnek.

A fogyasztói szövetkezetek jelentőségét a volt tagok is elismerik, de nem tudják, mi lett a pénzbetétekkel és azok kamataival, és hogy mennyit tenne az ki ma kamatokkal együtt.

A fogyasztó szövetkezetek után jöttek az említett termelőszövetkezet típusú társulások. Ezek is hamar lejáródtak: örökösük a vojlovicai Zmaj földműves-szövetkezet volt – A mindennel foglalkozó – mondják utólag az őslakók.

Az aránylag rövid életű próbálkozásokból a legeredményesebb a lakossággal kialakult együttműködés volt. A „kooperáció” néven ismert. Egyfajta társult termelés, azaz a szövetkezet szolgálatainak igénybevétele szerződéses alapon: a géppark igénybevétele vetőmagbeszerzés, terményfölvásárlás, csibekeltetés, anyaállatok beszerzése, koncentrát-, műtrágyabeszerzés etc. Minderről utólag elismerően szólnak, de úgy vélik, hogy a zadrugák elhalása úgy kezdődött, hogy a paraszt is megvehette már a traktort, hármas ekét, kombájnt, egyebet, és hogy a zadrugák természetes halállal múltak ki.

A zadrugák csődje az agrár háború utáni kilátástalansága miatt kezdődik el ebben a faluban is. A földtől való menekülés szorította háttérbe, verte szét a megszokott értelemben vett falut, alakította munkásteleppé. A magyar agrárproletárok a földjuttatás után is proletárok maradtak. Birtokocskáik életképtelenek voltak. Nem biztosították a család megélhetését. Egy részük napszámból él. Idénymunkát vállal az állami birtokon.

MELLÉKLET

Az 1946-os törvénnyel kezdődik a falu átalakulása, mely ma is tart. Lényege a lépéstartás, az alakulni tudás; megváltozott körülmények között, nemegyszer kényszerhelyzetben.

Ma már tudják, hogy csak az olyan ember cselekszik helyesen, amelyik megmaradni akar, amelyik alakulni tud. Az alakulás életképességet jelent. A felgyorsult fejlődés szorításaiban szerteágazóak az emberi sorsok. Sokfelé ágaznak a volt agrárérdekeltek sorsai is:

A parasztokból munkások lesznek, a munkásokból néha parasztok. Ilyenek is vannak a változó faluban. Mi több, az ilyenek lettek a maguk erejéből a

törpchatár új birtokosai, új urai; a maguk urai. Nemegyszer a kitanult szakma után kanyarodtak vissza a földhöz. Azokról is szólni kell, akik kétszer-háromszor is váltottak, de talpra álltak, tovább léptek, meggazdagodtak. Ilyen ember a környéken is ismert Burány István vojlovicai mészáros, kinek korszerű hús-feldolgozó üzeme, üzlete van. Példakép! Olyanokat is számon tart a falu, akik nyugdíjba vonulásuk után ülték föl a traktorra, vették kezükbe az elhanyagolt birtokot. Ősz fejjel nemegyszer. Az agrárérdekeltek szinte jelentéktelen része választotta a földművelést, mint megélhetési lehetőséget.

Nagy volt itt a földtől való megszabadulás a fölszabadulást követő években és annak még ára lehet – erősítgetik ma is. A nyomás éveiben beadták a közösbe, vagy sokan első alkalommal eladták a földet, vergődjön velük, aki akar. Az ilyenek természetesen a városban, a gyárakban keresték a munkát, a megélhetés zavartalanabb lehetőségét.

„Bejutni” próbálnak és a bejutás alatt mindig rendes munkaviszonyt értenek, mely biztosítja a havi fizetést. Ehhez nemegyszer kapcsolatok, ajánlás, ritkábban pénz is kellett. Nem csak diploma. De utólag azt mondják, hogy megérte. A nagy nyomás azokat érte, akiknek nem volt rendes iskolai végzettsége. A háborút követő években sok volt a képzetlen munkás. A népegyetem továbbképző tanfolyamai tömegesek voltak. Mindenki tanulni akart és ez nagy dolog volt: Önként, belátásból, vagy kényszerből akarták bepótolni a lemaradást. Az ügyesebbek a gyárak mellett részesültek úgynevezett belső szakképesítésben. Mindez a felemelkedést szolgálta, az alakulást tette lehetővé. Egyesek nem bírták ki ezt a szünni nem akaró alakulást, átállást és a nagyvilágban keresték a jövőjüket. Nem kevés a számuk. Az ötvenes években kezdődő kivándorlás emelkedő vonalat mutat.

„Van már belőlünk elég a nagyvilágban: Németben, Ausztráliában, Ausztriában, de főleg Svédben.” Saroktól sarokig alig van már olyan ház, melynek ne lenne valakije a nagyvilágban. A háztáji földek az öregedő itthoniakra maradnak. Jó autókon jönnek időnként haza a külföldön élők. Karácsonyra, hús-vétra, és hintik a magot, mely gyorsan kikel a fiatalokban. Nótákkal üzengetnek egymásnak: „Messze van a kicsi falum.” A falunk pacsírtája, Biszák Júlia is onnan énekel nekünk.

A földművelés rossz távlatai, a munkahelyhiány indítják útnak a fiatalokat már az 50-es években. Előbb szórványos, majd sorsunk alakulását kísérő jelenség a kivándorlás.

Ma 50 körül van az eladó házak száma Vojlovicán. Ettől valamivel több a külföldre vándorolt fiatal családok száma. Nem új jelenség a kivándorlás. Megérkeztek már az első nyugdíjasok is külföldön szerzett nyugdíjjal, mely ott kicsi. Itthon nagy. A szívnek is jobban esik itthon, de hol itt a teljes öröm? A gyerekek ott maradtak. Idegen nekik a szülőknek kedves, régi haza.

A kivándorlással járó családközösségek felbomlása, szétválása egész közösségünk jelensége. A kor jelensége is, melynek gyermekei vagyunk. Számolni kell vele. Az üresedő határ egy részét a földdel foglalkozók veszik meg – alacsony áron. Ezekből alakul a falu új farmer típusú gazdarátege. A „régifalu”, az „élő falu” képviselőinek tartják magukat. Valamennyi a maga embere, a maga ura. Bőségben élnek, sok munkával. Jól felszerelt, gyarapodó birtokaik talán visszahozzák a földbe vetett hitet. Modern, nagy házakat építenek. Ezek a hosszúra nyúlt szegénység álmai. Félig üresen állnak és lakókra várnak. Sza-

porodik a számuk. Az agrár válságos éveiben 1945–1955-ben alakult ki a „polutánok” – felemások széles rétege: A gyárban dolgozó és a maradék földet szorgalmasan, belterjesen művelő, vagy ahogy ma fogalmaznak, a kétféle dolgozó ember. Az ilyen már hozzá is vásárol a földesekéhez, különösen ha közeli földekről van szó.

Az ilyen földbarát munkások száma szaporodóban van.

A földet, ha van még, szívesen művelik a kiérdemelt nyugdíjasok is. A keretet különösen.

– Istenem, milyen az élet – meséli öreg ismerősöm. – Gondolja meg, újra divatba jött a föld. Ó istenem, tán jó is, hogy így van.

Az öregek, kik a faluhoz kötődnek, jószágot is tartanak a városba költözött fiataloknak. Mert azok ott vettek, kaptak lakást. Az emeleten élő fiatalok szívesen járnak haza az unokákkal apóhoz, anyóhoz. Néha már „dedához – babához”. Mindezt lassan kezdik megérteni, elfogadni, mert ez a sors igazi arca.

Nem csak ebben a faluban.

A városba átköltözötték száma állandó növekedést mutat. A kolonistákból alig maradt a faluban.

A magát védő, a megmaradni akaró falut – egy érdekes jelenség kíséri, amiről szólni kell:

A havi fizetéses képzett fiatalok hétvégi házaikról, melyek szaporodóban vannak: Néha apró mintabirtokok, gyümölcsösök a város peremén, a homokon, a környéken, hétvégi házzal. A hétvégi házakkal rendelkezők többsége gyári munkás, gyárban dolgozó: technikus, technológus, képzett munkás, mérnök. Hogy is lenne másként?

Vojlovica problémáit a falut körülvevő gyárkomplexumok oldották meg. Az agrárreformnak más volt a fő küldetése. A kudarcot vallott kísérlet alapjaiban rázta meg falvainkat, de nem tudta szétverni a földbe vetett hitet.

A földdel való bíbelődés nemcsak múltidéző – inkább az életképesség jele.

Az alakulni tudók, egyre nagyobb, egyre korszerűbb házakat építenek maguknak. Az ilyen vállalkozáshoz nem kell sok pénz. Egymásnak dolgoznak a sokféle foglalkozást ismerő vojlovicaiak. Nincs már olyan szakma, melynek ne lenne rangos képviselője a faluban. Ez a kalákára emlékeztető rangos építkezés, az épülő ház udvarán megterített asztalok, az asztalokon feltálalt ételek, italok korántsem egy mostoha sors képei. A lábvetés, az itt maradás, az itteni élet vállalását kell ebben felismerni. Az ilyen módos házak felépítéséhez a külföldi pénzek is hozzájárulnak, de itt épül a ház, a hajlék, ami összehozza a családot, a barátokat, ismerősöket. Reménykedésre ad okot. Az itthon lakók néha nekikeseredve építik az ilyen házakat, hogy legyen hova visszatérni az idegenbe szakadtaknak, akik évek elteltével is státus nélkül, ahogy ők mondják, meghosszabbított toleranciával élnek, dolgoznak, itt meg állnak az üres házak. – Hogy megjön-e az eszük, nem tudni. Most biztos jobb, hogy ott vannak. Mert ami itt van, az már a semmihez lesz hasonló – mondják egyre többen.

EPILÓGUS

Az 1946-os törvényhez fűzött elvárásokból egy valósult meg maradéktalanul: Vajdaság újabb betelepítése, mely ezúttal a szerbség abszolút többségét eredményezte. A törvényhez fűzött más elvárások, mint amilyen a szocialista

viszonyok eluralkodása a mezőgazdaságban, a bérmunka beszüntetése. Ötven év távlatából és az eredmények ismeretében akár el is hanyagolhatók.

A törvény végrehajtásával másfél évszázad álma teljesült be. Ennyi idő telt el az 1848. évi híres Karlócán megtartott májusi szkupstinától, az első szerb vajda, Stevan Šupljikac szobrának leleplezéséig Pancsován.

Az esemény szolgált indítékkul a nem tervezett epilógushoz.

154 év telt el kitarító betelepítések jegyében. A békés, befogadó táj végignézte a különféle zászlókkal induló honfoglalókat. Valamennyi a maga földjének tudta, vallotta Európa ismert éléstárát. A szünni nem akaró betelepítések eredményeként németesedett, szerbesedett, magyarosodott a táj. A történelem szerencsére lejegyezte gazdáinak sorrendjét és idejét; de azt is, hogy mit bírt el ez a táj a mögöttünk lévő évezredben: „Nincs talán a Kárpát-medencének földdarabja, amelyet annyi vér és könny áztatott mint az, amelyről könyvünk beszél. A történelem, mintha hóhércmunkát végzett volna és az abban résztvevők, még a nemes lelkek is, elborzadtak a látottaktól. – Mi azt szeretnénk ha „békévé oldaná az emlékezés” mindazt ami ezer éven át történt velünk!” – írja Bori Imre Ember, táj, történelem című könyvének előszavában. Talán egy ilyen kíváncsisággal indulhatnánk a következő évezred felé. Az időnként elért etnikai fölényhez ugyanis hozzájárultak azok is, kik eltűnésükkel, elköltözésükkel saját hazájuk másik vidékére, elűzetésükkel, néha fizikai kiirtásokkal segítették valamelyik nép fölényét.

Fogadjuk be ezeket is kegyelettel emlékezetünkbe. Jómagam nem szívesen veszem számba az időnként tízezres, százezres nagyságrendű elűzötteket, kivégzetteket.

Ilyen a táj története, mely nekünk most szülőföld és sors adta haza.

A császárhű katona északra néz, magyaráltak a promoválók, és ebben jelképet, üzenetet látnak. 1848 üzenetei nem egyértelműek a tájon. A forradalmat sem egyformán értelmezték, használták ki az itt élő népek. Mi a forradalom üzeneteit hallgatva fogadtuk el sorsunk kényszerűségeit a világosí fegyverletétel után, mert egy nép csak akkor cselekszik helyesen, ha megmaradni akar. 1849-ben nem élt már a vajda, sem Petőfi, aki a világszabadság kivívása érdekében állt be magyarnak. A nemzet lelkébe költözött át ugyanúgy, mint a 13 aradi, akik közül három volt magyar, és tíz nem magyar akart a forradalom mártírja lenni, köztük Damjanich is. Szobraink arra néznek, amerre fordítjuk őket. Szemléletünket kellene úgy fordítani, hogy elfogadja a más véleményt, a más értékelést. 1956-ban pedig egy tarthatatlan parancsuralmi rendszer megdöntésére indítottunk el egy olyan folyamatot, ami ma zajlik a posztkommunista társadalmakban. Ekkor mondta rólunk Albert Camus, a nagy francia író, hogy a magyarok egymaguk többet tettek egy tarthatatlan rendszer fölszámolására, mint egész Európa. 1848 üzenetével indultunk az Európai Közösség felé is. Bárhogy is éltük meg 1848–49 eseményeit, találkozni kellene, ha máshol nem, Európa küszöbén.

Itt találkozhatunk jobbik önmagunkkal is, mert a frusztrált posztkommunista térségben még mindig nemzeti zászlókkal toboroznak. A kommunizmus utópiáját a retrográd nemzetállam gyanús koncepciója váltja fel.

Miután kialakult végre, ennyi betelepítés után, az egyértelmű kisebbségi sors. Ilyen sorsunkból kiindulva folytathatunk dialógust – jövőnk érdekében 1848 üzeneteiről, hagyatékról és az Európa felé vezető útról.

Temerin, 2002. április 7.

A TEMERINI KENYÉR

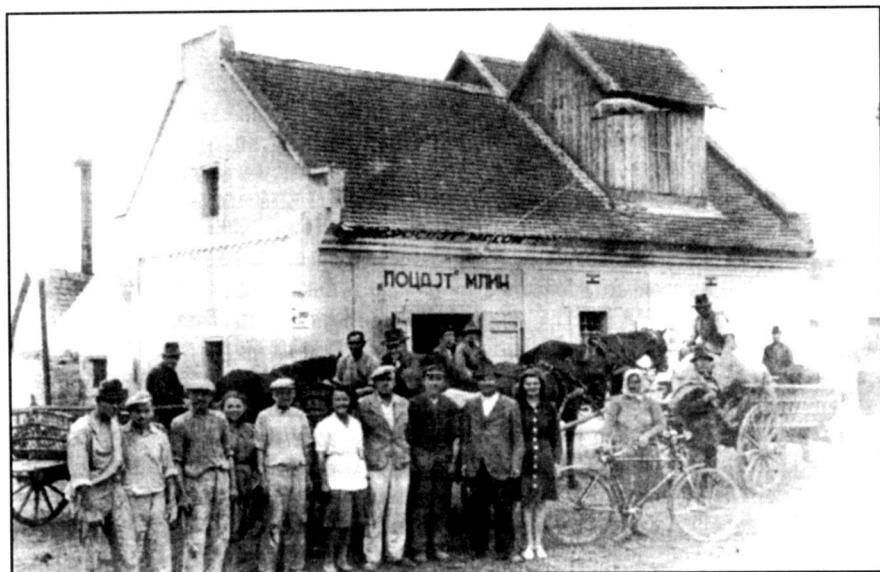
„Mielőtt Krisztus eljött volna, nem volt kenyér a világban. Ahogy a Paradicsomban, ahol Ádám élt, sok fa volt táplálékul az állatok számára, de nem volt benne búza az ember számára. Az ember is úgy táplálkozott, mint az állatok. Amikor azonban eljött Krisztus, a tökéletes ember, elhozta a kenyeret az égből, hogy az ember az ember táplálékával táplálkozzék.”

(Fülöp apostol apokrif evangéliuma)

*

A magyar értelmező kéziszótár szerint a kenyér „gabonalisztból vízzel dagasztott, sózott, kelesztett tésztából (kemencében) sütött fontos emberi táplálék”. E meghatározás köznapi értelemben lényegében pontosan fedí a valóságot, néprajzi-történeti értelemben viszont pontosításra, árnyalásra szorul. Igaz ez Temerin vonatkozásában is, ahol a kenyér, pontosbban a *kinyér* nem elsősorban mineműségi, hanem mértékbeli meghatározás, ugyanis hagyományosan csupán a kb. 4–5 kilogrammos kenyereket nevezték *kinyér*nek, az attól kisebbeknek *cipó* volt (és maradt) a nevük. Kenyértésztából azonban nemcsak *kinyér* és *cipó* készült a hagyományos parasztkonyhában, hanem *lepiny* és *vakarc* is. A továbbiakban ezekről fogok beszélni, helytörténeti adatokat is felhasználva, témám legtávolabbi időhatárát nagyjából a múlt század első harmadánál kijelölve.

A kenyér legfontosabb alapanyagának, a búza- vagy rozslisztnek az előállítását, mint közismert, malmokban történik. A zömmel jobbágyok és zsellérek lakta Temerin mezőváros lisztellátását az 1828. évi adóösszeírás szerint összesen 11, igásállatokkal működtetett járgányos szárazmalom biztosította. Tulajdonosaik között nyolc jobbágyot és három zsellért találunk, nevük alapján tízen magyarok, egyikük pedig bunyevác származású: Pintér Mihály, Horváth Lukács, Szabó Ignác, Tóth János, Kozma Pál, Horváth Ferenc, Tóth Pál, Kurczinák Pál, Kurczinák András, Füstös József illetve Ikotin Stanislav¹. Szélmalmot az összeírásban nem említene, miként a harminc évvel későbbi, 1857. évi összeírásban sem, ekkorra viszont a lóvontatású őrlőmalmok száma éppen

A Pocajt-malom az ötvenes években (A Temerini Újság alapján)

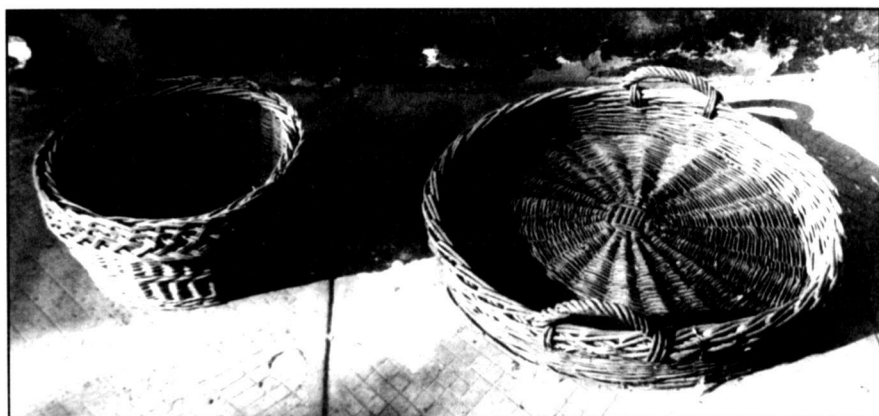
a duplájára (22) emelkedett, noha ez még nincs összefüggésben a lakosság számának gyarapodásával.² Bizonyos technikai haladás a jelek szerint a 60-as, 70-es években következhetett be.³ Egy 1881-ből datálható térkép ugyanis már két szélmalom is feltüntet (Kalmár-gödre, Szúnyogsziget), az 1890-es kataszteri térképen, melynek egyik szelvénye hiányzik, pedig már három szélmalom és több mint húsz szárazmalom van feltüntetve, egy 1912-ből származó katonai térképen viszont négy szélmalomot találunk (az előző kettő mellett egyet a Keleti Bikaistállónál, vagyis a mai Dózsa György utcától keletre, az ún. Kanfödrökben, a másikat pedig – Varjú Ignác szélalmát – a későbbi Pocajt-gőzmalom környékén, az ún. Ferro-telepen).⁴ Tegyük hozzá, ekkoriban már több gőzmalom is működött, amelyek először a szárazmalmokat, majd később a szélalmokat szorították háttérbe: az utolsó szélmalom a harmincas években szüntette be a munkáját. A század első éveiben három gőzmalom is épült. Bene Andrásé 15 lóerővel működött és öt munkást foglalkoztatott, Ökrész Ádám és társai üzeme 25 lóerős volt, s hét munkást, míg Stuchlik Ferenc örökösének gőzmalma 16 lóerővel dolgozott és négy munkást foglalkoztatott. A húszas években kezdett működni a Bernhard-féle hengermalom, mely hamarosan a ma is élő Union nevet vette fel, a harmincas években pedig Pocajt Viktor malma. A kommunizmus idején ezek az üzemek államosításra majd bezárára illetve újjáépítésre és átszervezésre kerültek. Így jött létre a jelenlegi egyetlen malom, a Petőfi Mezőgazdasági Birtok önálló részlegeként egykori nevét őrző Union malom és pékség.

A kenyeret a huszadik század ötvenes éveig a temerini magyar lakosság túlnyomó többsége önállóan készítette, noha a 26 céhbeli mester között már 1850-ben is találunk egy péket, igaz, csak mutatóba.⁵ A század harmincas évei-

Különböző nagyságú, szalmából font dobozok. A nagyobbba pontosan egy zsák liszt fér (Németh Mátyás felvétele)

től kezdődően fokozatos változás áll be a szokásokban, aminek eredményeképpen – különösen a nyári hónapokban – a kenyeret, noha otthon kelesztik és dagasztják, már igen nagy gyakorisággal a hivatásos pékeknél süttetik meg. Ez kezdetben inkább az iparos- és kereskedőcsaládokban van így, de fokozatosan áttérjed a paraszti társadalomra is, összefüggésben a kemencék fokozatos kiszorulásával. Nagyjából a harmincas évektől egészen a hatvanas évek elejéig 5–6 magánpékség látta el kenyérrel a települést, természetesen a házisü-

Fűzfavesszőből font kenyereskosár (balról) és párszárító (jobbról) (Németh Mátyás felvétele)

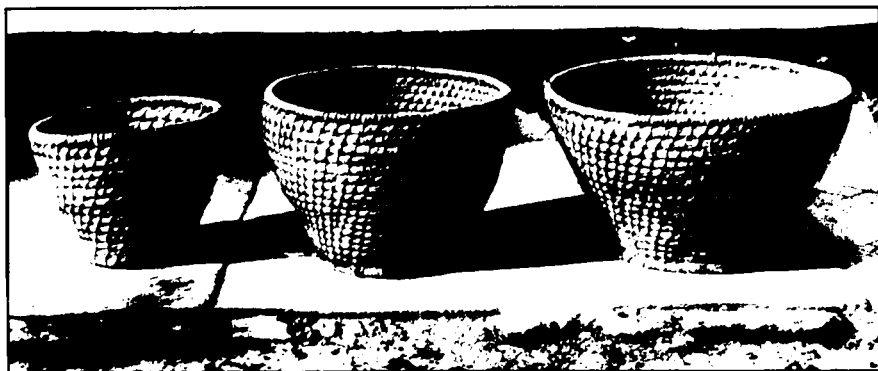
téssel párhuzamosan. Ez a helyzet a hatvanas évek derekán radikálisan megváltozott. A kisipart kemény adóztatási politikával tönkretették, az iparosok többségét nagyüzemekbe kényszerítve. Erre a sorsra jutottak a pékek is. Ezzel párhuzamosan az akkor már állami tulajdonú Union malom kebelében felépült az első nagyteljesítményű kemence is, 1964-ben. A kenyéret és a cipót kiszorította a modernebbnek hitt, s már a privát pékek által is előszeretettel készített *vekní*, majd egy rövid időre a *tepsibe sütt kenyér*, vagyis a szinte szabályos, hasáb alakú vekniféleség. Ez idő tájt a két váltásban dolgozó temerini pékek naponta körülbelül 5000 veknit sütöttek. Az ellátás mégsem volt zavartalan, annak köszönhetően, hogy egy ideig, felsőbb utasításra, a temerini kenyéret Óbecsére szállították, az így előállt hiányt viszont Újvidékről igyekeztek pótolni – a szocialista termelés és kereskedelem nagyobb dicsőségére. Az Union pékségét a kilencvenes években korszerűsítették, azóta gázfűtéssel dolgoznak. 1993/94-ben még napi 7000 kenyéret sütöttek, jelenlegi teljesítményük mindössze 1000 vekni naponta, noha a kapacitásuk ennek tkp. a tízszerese. A visszaesés oka kétségtelenül az, hogy a piacon megjelentek a versenytársak, ami mindenképpen a választék és a minőség javulását hozta magával. Temerinben napjainkban négy magánpékség működik, amiből három a 90-es években létesült. Összesen mintegy 6000 kenyéret sütnék, teljesítménye alapján kiemelkedik az albán származású Cenaj Tahir műhelye napi 3000, valamint Horvát Ferencé napi 2500 kenyérral.⁶

A tradicionális házikenyér viszont szinte teljesen az élet perifériájára szorult. Igazi szükségletet tulajdonképpen csak a kilencvenes években elégített ki, amikor egy időre válságba került az ország (s vele együtt a község) ipari kenyérellátása a gyakori áramkorlátozások valamint a földgáz és a mazut hiánya miatt. Alkalmazkodva a kényszerű, már-már háborús körülményekhez, a háziasszonyok akkoriban újra visszatértek a régi technológiához, anyáik és nagyanyáik félig-meddig már feledésbe merült módszereihez. Ismét felelevenítették azokat az eljárásokat, amelyek azért teljesen mégsem felejtődtek el, hiszen idősebb családok még napjainkban is gyakorolják a házi kenyérsütést, azon egyszerű magyarázatát adva ennek, hogy a hagyományos eljárással készült kenyér szerintük ízletesebb a boltinál – amiben teljesen szubjektív véleményem szerint igazuk is van.

De vajon mi is ezeknek a hagyományos eljárásoknak a lényege? A következőkben vázlatosan ezt kívánom kifejteni.

A községben a hagyományos gazdasszonyi teendőkhöz a heti egyszeri kenyérsütés is hozzátartozott. A kenyéret nem feltétlenül a háziasszony készítette, rábízhatták azt nagyobb gyereklányra is, ha elég erősnek és szívósnak vélték a komoly fizikai erőfeszítést igénylő dagasztási műveletnek és a nem kevésbé fáradságos kemencefűtésnek az elvégzésére. A kenyérsütésre többnyire pénteken vagy szombaton került sor, a pénteki kenyérsütési tilalmat Temerinben – szemben más települések adataival – nem ismerték, sőt, hiedelemmondák tanúsága szerint kifejezetten javallott volt ezen a napon kelesztett tésztát dagasztani és kenyéret sütni. (A továbbiakban még kitérek erre.)

A kenyérsütéshez valamikor teljes órlésű ún. *parasztlisztet* használtak, mert abban sok volt a korpá, s ízletesebb lett tőle a kenyér. A huszadik század elején a temerini malmokban kétféle lisztet lehetett őrletni: „*parasztra*” és „*tip-lire*”. Az előbbi volt a kenyér-, az utóbbi pedig a kalácsliszt. Parasztlisztet még

*Különböző nagyságú szakajtók. A legkisebb ötkilós kenyérnek való
(Németh Mátyás felvétele)*

az ötvenes években is öröltek, később már csak finomabb őrleményeket, így az ún. 400-as *fehírlisztet* (ebből készültek a kelesztett tésztájú kalácsok), azután az ún. *grízlisztet* (nem azonos a gríznek is nevezett búzadarával, ellenkezőleg, ezt tartják a legfinomabb lisztnek, és süteményeket készítenek belőle), az 500-as típusú *kinyérlisztet*, valamint a sötét színű, 800-as *barnalisztet*. Akik még napjainkban is sütnek házikenyeret, azok a két utóbbi lisztféleség egyikét használják.

Eljárását egyik adatközlőm, a 76 éves Ádám Ilona 2001 tavaszán így mesélte el:

„Délután három óra felé összetördöstem a kovászt, amit korábbról hagytam, és beáztattam egy kétlitérés fazékba. A lisztet beletettem a teknyőbe. Újabban má vajlingba szoktam. A közepibe a lisztnek lukat csinátam. Akkor hét-nyóc órakkor beletettem a kovászvízbe, amibe beáztattam a kovászt, a zélesztőt, oszt összekevertem. Akkor a vajling vagy a teknyő alá párnákat tettem, hogy a tészta ne fázzon meg. Akkó beleöntöttem a lukba az élesztős kovászt. Akkor én azt szétkevertem meg fővertem, de nem kemínyre. Fakanává fővertem, mind a palacsintát. Akkó jó belisztéztem, körösztfát tettem a teknyőre, oszt sütőabrosszá bétakartam, vagy párnát is tettem rá, hogy ne fázzon meg. Akkó ez kelt hajnal három óráig. Most akkó háromkő fölkeltem, melegítettem langyos vizet, azt beleöntöttem, összekevertem a kelt tésztába. Akkó elkezdtem dagasztani.” (Összeszorított ököllel dagasztanak, egészen addig, amíg csak nem kezd a tészta hólyagosodni és pufogni, körülbelül fél órát, háromnegyed órát, attól függően, hogy mennyi a dagasztani való.) Tréfásan megjegyzi, addig kell dagasztani, amíg csak *nem izzad a plafon* ti. nem verejtékezik a homlok. „Mikó püsög, még mikó hójagosodik, akkó abba lehet hagyni. Akkó elkezdtem fűteni a kemencét. Avvá ételt éggy óra. Akkó ckiszítettem a szakajtókat, beletettem a szakajtóruhákat, az asztalon a deszkán átgúrtam a tésztát, oszt beletettem a szakajtóba. De legelősszó kivettem egy zsémje nagyságút, tiszta papírosra, hogy megmaradjon a következőhő kovásznak.” (Ádám Ilona)

Mint az elmondottakból is látjuk, a kovászolás az erre a célra félretett kovász feloldásával és élesztő hozzáadásával történt (és történik). Ennél a fermentálási módnál azonban régebbi eljárás is él még. A 80 éves Becskeiné Ko-

Banyakemence egy romos tanyán (1990-es évek) (Ternovác Izván felvétele)

márcevecics Katalin ezt így mesélte el: „Buza még árpalisztöt összekevertem vízzel, akkor mikor megkelt, közepes keménységűre hagytam a tésztát, és aztat kiszaggattam nokedli formájúra. Aztat párszárítóra tettem, akkó oszt azon megszártítottam, akkó azt egy vászonytarisznyába eltettem. Ez vót a pár. Véttem ki mindig egy kis tállal, mer az élesztőt akkor már béáztattam. Mikor hozzáadtam a zélesztőt, akkor csinátam a kovászt. Párral sokkal jobb volt a kinyér, mind élesztővel. Vót, aki nem párral, nem is élesztővel, hanem komlóval kelesztett. A komlót kifőzte és lészúrte, és avval a komlólével kelesztettek. Öreganyám a párt nem árpalisztte csináta, hanem kukoricaliszte. A kukoricalisztét béáztatta, összemarcingóta buzaliszté, oszt azt megszártította.” (2001. május)

A pár készítésének azonban még egy módját ismerték Temerinben: a bor erjedésekor a hordó fenekén felgyülemlett iszapot először búza- majd kukoricaliszttel összegyúrták, majd csipetnyi nagyságúra kiszaggatva a szalmából vagy fűzfavesszőből font párszárítón tartósítás céljából megszártították.

Mint már említettem, a jól átdolgozott, melegen megkelesztett, szakajtóval megformált kenyértésztából *kinyér* (4–5 kilós), *cipó* (kb. 2 kilós), *lepiny* és *vakarcs* készült. A kinyeret méretének megfelelő nagyszakajtóban, a cipót viszont egy arra alkalmas kisebbben, vagy egyszerűen a deszkán, kézzel alakították a kívánt kinézetűre. Mind a kinyérnek, mind a cipónak – mielőtt a sütőlapátra helyezték volna – bevágták az oldalát nagykéssel, mert úgy tartották, így magasabbra dagad sütés közben, s középen az ismert módon fölhasad. (Ezt

hívják más településeken gyürkének – Temerinben viszont a kifejezés ismeretlen.)

A kemence fűtése nagy figyelmet igényelt. Rendszerint *szárzikk*kel tüzeltek, a nagyon meleg, túlfűtött kemencét kenyérsütésre alkalmatlannak tartották, mert attól tartottak, hogy a nagy meleg *lefujtsa* a kenyeret. Azt tartották jó fűtési módozatnak, ha a kemence alját sikerült alaposan föliztítani, de az oldalfalakat és a kemence belsejét kevésbé. Miután a kenyér megsült, a sütőlapáttal kivették, s egy külön erre a célra használt kisseprűvel letisztították az aljáról a pernyét. (Ugyanezzel a söprűvel tisztították a gyűrődészkát is.) „És akkó megmosdattuk a kinyeret, kérésztét vettünk az ajjára kesse vagy kézzé, és akkó megvágtuk. Legelősszó egy kis *pillét* vágunk belüle.” (Ádám Ilona) Pillének Temerinben a kenyér először levágott végét, kis szeletét hívják. Ez az elnevezés átragadt a vekni levágott hegyére is, noha ezt *bubójának* is nevezik. A kenyér, cipó vagy vekni sütés alkalmával kiforrt oldalát viszont *domó* néven ismerik. E kifejezés kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy palóc tájszó, amelynek területi elterjedését vizsgálva Diószegi Vilmos fontos következtetésekre jutott a palóc kirajzásról, illetve a közösség etnokulturális határaitól és kapcsolatairól.⁷

Pár szót a *lepíny*ről is. A lepényt akkorára nyújtották el, mint a sütőlapát, a szélét felpördítették, hogy az ízesítésként rákent zsír vagy tejjől le ne folyjon róla. Ezt is a kemence fenekén sütötték, de valamivel előbb, mint a kenyeret, vagyis akkor, amikor a tűz még égett, noha már kialvófélben volt. A lepíny (v. lepíny) a gyermekek kedvenc csemegéjének számított, akárcsak a *vakarcs*. Ez utóbbit a sütőtelnőről vagy a vądlingről lekaptart tésztaból formálták meg, nagyjából zsömlealakúra.

Végezetül pár szó erejéig térjünk ki még egy ételféleségre, amely funkcióját tekintve a kenyeret helyettesíti (valójában annál archaikusabb): liszt, só és víz alapanyagú, szilárd halmazállapotú, sült tésztaféleség, azonban erjesztés nélkül készül. Ez pedig nem más, mint a népi táplálkozás szakirodalmában lepénykenyérnek ismert ételtípus egyik változata, amit Temerinben *bodagnak*, illetve *sósbodagnak* hívnak.⁸ Formáját tekintve 30–35 cm átmérőjű, 7–10 mm vastagságú, korong alakú tészta, amit sütés előtt kés hegyével széles, kocka alakú mintákkal díszítenek, és sóval, köménymaggal ízesítenek. Máig böjti eledelnek számít, pénteken, nagypénteken kerül az asztalra, ma már egyre ritkábban. Régebben a *lebbencsleves*be is beletördelték, a tésztaét helyettesítendő.

Noha csak közvetve tartozik a témánkhoz, említést kell tennünk a *kutyakenyér*ről is, amit Temerinben kukoricaliszt és búzakorpa keverékéből készítettek, erjesztés nélkül, s téglalap alakú tepsiben sütöttek meg, kifejezetten a házőrző ebek táplálékául. Ennek az állateledelnek a használata nem volt általános, de néhány évvel ezelőtt még találtam olyan idős parasztcsaládot, ahol készítették. (Mint Stantić Alojzije kollégától megtudtam, a kutyakenyeret a Szabadka környéki bunyevác tanyákon is ismerik, teknővakarékból korpa hozzáadásával készítik, és zsömleformájúra sütik. Ezt nevezik *trušnicának*.)

Írásunk végén szóljunk néhány szót a kenyérről kapcsolatos hiedelmekről, eredet- és hiedelemmondákról is.

Általánosan elterjedt hiedelemnek számított, hogy a kenyeret nem szabad eltaposni, sem eldobni. Idősebb, vallásos emberek még ma is felveszik a véletlenül clejtett kenyérdarabot, a portól megtisztítják, keresztet vetnek rá, s el-

fogyasztják. A kenyér megszegése előtti kézzel vagy késsel történő keresztvetésről már szoltunk. Mindez összefüggésben volt azzal a realitással, hogy egykor – különösen a szegényebbek számára – a kenyér jelentette a legfőbb energiaforrást, szó szerint a mindennapi táplálékot, az életet. Nem véletlenül látta a parasztember minden szem gabonán és minden szem nyári jégen „a Jézuska arcát”: az egyikben reménykedett, a másiktól félt. Ha jó volt az aratás, megtellettek a lisztesládák és a szalmából, szénából font lisztes *dobozok* (amelyekbe akár egy-egy zsák liszt is belefért). Január 25-e táján, pálforduláskor (vagyis a tél derekán) aggódva méregették, mennyi van még tartalékban, hiszen úgy tartotta az ősoktól örökölt bölcsesség, hogy „fele tél, fele kenyér”. A karácsonyi asztalról lehullott morzsának mágikus, gyógyító erőt tulajdonítottak: ezzel gyógyították a beteg állatokat, éppen ezért minden istállóban ott volt belőle egy kis zacskóval a vakablakban vagy a gerendán. De karácsonyi morzsa elégetésével kellett megfüstölni a kenyértészta dagasztására használt fateknőt is, ha azon egér vagy patkány szaladt át, vagy egyéb tisztátalanság érte. E szentelményhez egyéb eredetmagyarázatok is fűződnek: egyik szerint a *karácsonyi morzsának* is nevezett kamilla a karácsonykor kiszórt kenyérmorzsaából keletkezett, egy másik, egykor igen kedvelt, de már kiveszőfélben levő kerti virág, mely kissé emlékeztet a kamillára, a *Jézuska morzsája* nevet kapta, azzal a magyarázattal, hogy „Jézuska észorta a morzsát, oszt abbul lett ez a virág” (Verebélyi Ferencné Csorba Mária, sz. 1927., 1984). Különbözik a „közönséges” morzsát igen sok helyen máig szokás a tűzbe dobni, ehhez azonban semmilyen magyarázatot nem fűznek. Az idősebbek még hisznek abban, hogy a kenyérben található túlzottan nagy lyukak alapján következtetni lehet valamelyik hozzátartozó várható súlyosabb betegségére vagy halálára.

A kenyéret és a kenyérsütést egyébként tabuk és javallatok övezik. Az egyik legfontosabb például az, hogy sohasem szabad a kenyéret a tetejére fordítva letenni, mert az rosszat fog hozni a házra. Sütni Temerinben mindössze két napon nem szabad: Úrnapján és Hétfájdalmú Boldogasszony napján (szep-tember 15.). A nagypénteki kenyérsütést viszont Temerinben nem övezte tabu, sőt ellenkezőleg, mint azt alábbi gyűjtéseim is igazolják:

NAGYPÉNTEKI MOSÁS, KENYÉRSÜTÉS

Sándorné Jankovich Erzsébet (sz. 1908)

Gy.: Cs. B., 1983

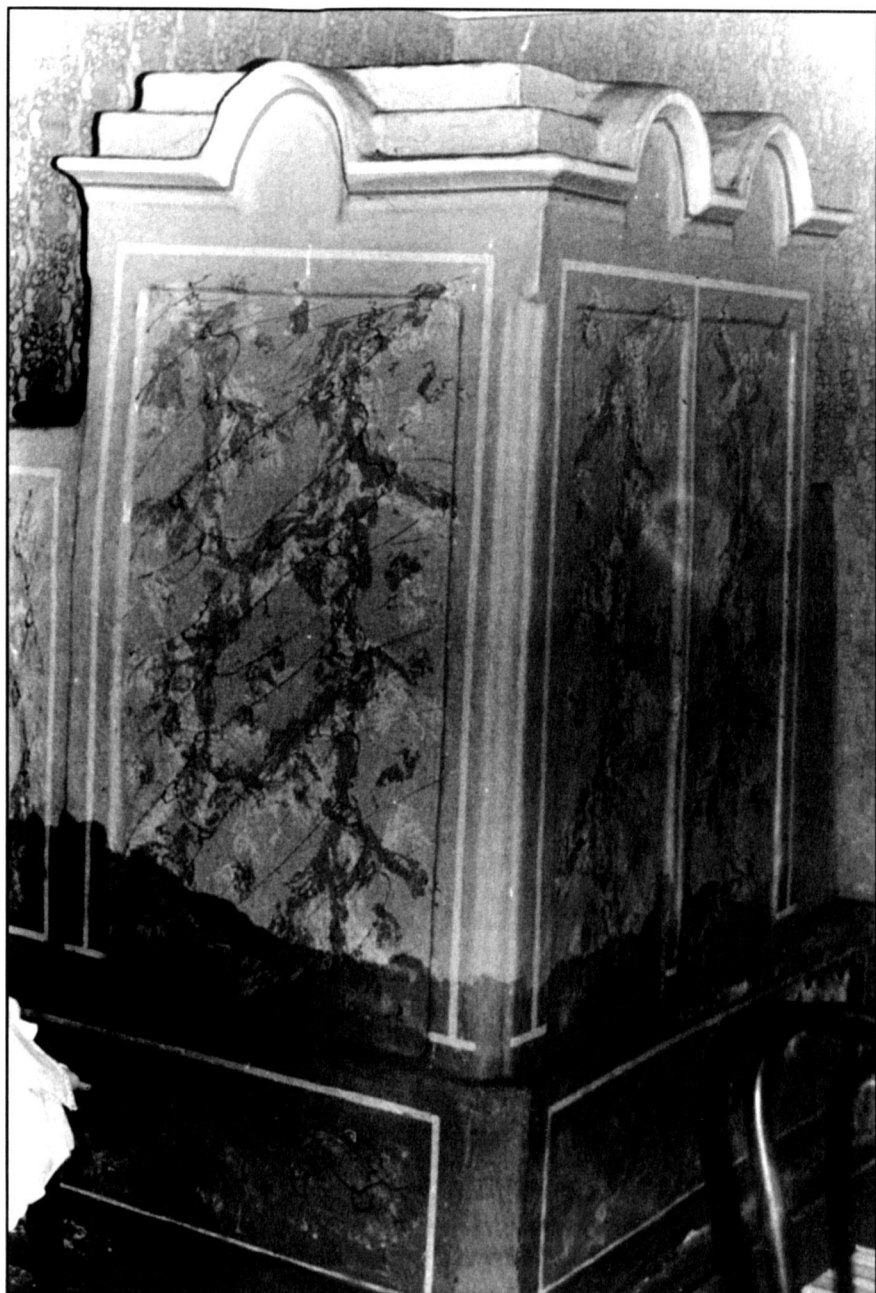
(Nagypénteken) Mosni nem szabad. Azt mondták, hogy egy asszony kimosott, oszt kiöntötte a szappanyos vizet, és azon csúszott el az Úrjézus, mikó vitte a kérésztét. A másik még kenyéret sütött, abba a lábát belemártotta, oszt akkó többet nem csúszott el . . .

NAGYPÉNTEKI KENYÉRSÜTÉS

Hévízi Ilka (sz. 1896)

Gy.: Cs. B., 1976

Aszmondta édesszülém, hogy azé köll sütnyi, hogy mikor az Úr Jézus ojan rossz helyzetbe vót, akkor mégtörte az a zasszony a cipót – mer akkor járt a Jézus a házakho –, oszt akkor a Zúr Jézus má akkor nagyon oda vót, beteg vót, oszt akkor mégtörte a cipót, az óra (értsd: az orra! – Cs. B.) alá tartotta,

*Az úgynevezett sifonérkemence. Temerin, Túlabara, JNH 123.
(Ternovác István felvétele)*

*Nyári kemence az egyik túlabarai tanyán, mellette tyúkól
(Németh Mátyás felvétele)*

és akkor észhë gyütt a Jëzus. Azë mondta öreganyám mindëg, hogy nagyon jó, hasznos nagypintëkën kinyeret sütni. Így a máskanyó beszéte.

A NAGYPÉNTÉKI CIPÓ

Novák Regyena (sz. 1903)
Gy.: Cs. B., 1979

Nagypénteken a kimaradt tésztaból kis cipót csinátunk, mer aszmondták, hogy az odaúszik, ahun van a vízbefüló, oszt ott ëkezd sërëgni. Tán a Morva(j)i gyerekët is így tanáták mëg a Dunába.

*

Az alamizsna, az adakozás egykor szerves részét képezte a falu erkölcsi rendjének. A koldusok, kéregetók ugyan mindennap járták a települést, de az év két napján szervezetten adakoztak a számukra, s ez mindig együttjárt kenyérosztással is. E két nap június 13. (Páduai Szent Antal) és november 19. (Árpád-házi Szent Erzsébet). Az ilyenkor kiosztott kenyeret *szentantalkenyér*-nek nevezték, s az akció lebonyolításában mindenekelőtt az iskolanővérek jeleskedtek.

Hogy az alamizsnaosztás erkölcsi imperatívusza milyen mélyen meghatározta a temeriniek gondolkodását, azt jól kifejezi az alábbi eredetmagyarázó monda:

Kohanez Franciska néni a kutyakenyérrel (Csorba Béla felvétele)

A TEKNŐSBÉKA TEREMTÉSE⁹

Badó János (sz. 1919)

Gy.: Cs. B., 1997

Az Úr Jézus még a Szent Péter békerútek egy házho, hogy kérnek egy kis kenyéret. Hát az asszony éppen akkó dagasztotta a kenyértésztát.

– Nincs – mondja –, de gyerték hónap, oszt akkó majd léssz, akkó adok.

Másnap, mikó éménnek, nincs az asszony. Keresik mindénfelé, hát ebújt a sütőteknyő alá. Akkó átkozta még az Úr Jézus.

Aszondja:

– Të csak bujkálj a teknyő alá!

Onnan kerüt a teknyősbéka.

*

Végezetül álljon itt egy eredetmagyarázó – és egy hiedelemmonda. Mindkettő a kenyérral, kenyérsütéssel kapcsolatos, ám mindkettő jóval szélesebb összefüggések felé mutat. Azt is mondhatnám, hogy ezen összefüggések sokrétűek és egyetemesek, mint maga a választott témám, a kenyér.

A BÚZA EREDETE

Novák Istvánné Kocsicska Regina (sz. 1903)

Gy.: Cs. B., 1978

Az Úristen ojan buzát teremtött, ojan adott a földre először, hogy az ágas-bogas vót. Vót neki nyóc-tíz ága. Aztán ez maradt emlékül, a konkoj. Azt a buzába nem is ellenzötték sosé. Annak nagyon szép világoslila virágja vót, és olyan gumója vót neki, és mit mondjak, milyen magja . . . Míjen magja lehetett neki? Ojan . . . ojan . . . Mihő hasonlítsam a magját, milyen magho? Min mos van ez a lucernamag. Ojan háromsarkos fekete magja vót neki. Az vót valamikor a buza. Aztán úgy lett emez a buza, mer valami asszony ojan-ojan-ojan meggondolatlan vót, hogy mikor kenyéret sütött, a kisgyeréknek a fenekit lepénnyel törülte ki, s akkó a Jóisten megbüntete (sic!) hogy csak egy szál . . . egy szál buzán egy kalász nőtt. Nem nőtt többet ojan sok kalász. Aztán később meggkönyörüt a zembérékén. Akkó lént bukrosodott a töviné, és onnan hozott, de azok csak sarnyúkalászok vótak, csak egy vót anyakalász. De amikor még olyan ágas-bugas vót, akkor az mind szép kifejlött kalászok vótak.

Aztán mikor mink tanátunk konkojt, akkor bevittük a tanyára, és lécsipkédünk azt a gumóját, és buzakalászt válogattunk szépet, azt elcsíptük, és arra (j)a konkolnak a szárára húztuk, és akkor olyan vót, mint valamikor az a szép buza, amilyent a zúrsten először adott a földre. Még akkor még is aranyoztuk, hogy azt bétettük a szekrényre, hogy az olyan dísz vót. Aratás után.

HAZAJÁRÓ LÉLEK TÁVOLTARTÁSA VAKARCCSAL

Ismeretlen temerini asszony elbeszélése

Gy.: Zavarkó László, 1974

Hát az úgy törtínt, hogy ha valaki meghalt a családba, egygy anya, vagy valaméjük család, akkor aztat nagyon bántották még siratták még mi mindén, akkó eképzelték azt, hogy talán az haza is mén szellemileg. Hogy az hazajár.

No az mégvan még mái napig is. Ugye, az fön van maradva. Vótam benne. Én is.

Akkor úgy csinátak, mikó mëghalt a zillető a családba, hogyhát siratták mëg mi mindén. Aszondják, hogy akkor az a halott addig nem nyugszik, mëg csak bánkolónnak rajta. Akkor elképzelték, hogy talán az hazajár. Hát kicsinájjonak? Akkó divat vót, hogy a zasszonyok sütték a kënyeret. Othon. Keméncébe. Oszt akkó mindig vótak akkó kúdúsok mëg szeginyék, akik az utcán jártak, házrul házra. Kérni kënyeret. Vagy amit kaptak. Lisztet. Tarisznya a hátukon, oszt így összeszedégették. Akkor émondták, hogy akinck így van ijen halottja, akkor az süt ojan kis cipót, oszt azt oda kő annyi, akkor ez elmarad. Akko az a halott mëgnyugszik, akko az nem mén többet haza. Oszt az így is vót. Hogy valakinek rossz álmai vannak a halottal, oszt nem tud tüle szabaddulni. Csak így. Akkó a szeginyéknek kő annyi neki, oszt akkó émarad. Hát ez így vót, mer én is, mikó az én apám mëghalt, így vótam sokáig. Nem tudtam sémmitélekképp mëgméneküni tüle. Mindég a koporsóba láttam, mëg fölbredt, mëg gyütt, mëg ez mëg amaz, mëg rosszat csinát, pedig életibe sosé csinát sémmité rosszat a családba. És szerette a családját. Oszt aztán mikó mëghalt, akkó mëg előfordút ijenvalami. Akkó én is így csinátam, hogy sütem ijen vakarcsot, vagy cipót, valamit, oszt akkó így naponta, különösen szombaton, gyütték a kúdúsok. Akkó odattam nekik, oszt émaradt.

(– Mi vót az a vakarcs?)

Mi vót? Apád tudja.

Amikor bédagasztottuk a kënyeret, akkor szoktunk sütnyi mindég két kënyeret mëg egy cipót. Oszt akkó a vajlingho ami odakelt, azt nem akartam a többi közé tenni, mer akkó ojan, mintha nem lenne rëndesen kidógozva. Akkó azt én külön kivettem kanálvá, kikapartam, és úgy csináltam, hogy, mit mondjak, mind egy bëgre (j)a! oszt akkó azt bëttem a keméncébe, oszt a tetejit így mëgszurkátam, oszt így sütem mëg.

JEGYZETEK

¹ Ökrész Károly: Míg Temerinbe' magyar szántani fog . . . Forum, Újvidék, 1999, 129.

² Vö.: Mészáros Sándor: Évszázadok viharában. Temerin, 1969

³ Temerin lakossága a következésképpen alakult a 19. század utolsó két harmadában és a huszadik század elején:

1830: 6692; 1840: 6624; 1850: 6500 körül; 1857: 6639; 1870: 8564 (egyes adatok szerint 8743); 1880: 7865 (a csökkenés oka, hogy 1872-ben kolerajárvány tombolt!); 1900: 9520; 1910: 9768. A lakosság gyors növekedése mintegy életre hívta a szél- és gőzmalomok számának megszorodását.

⁴ Csorba Béla: Térképek titkai. Temerini Újság, 1982. november 18., valamint uő.: Egy térkép „következétségei”. Uo., 1982. november 25.

⁵ Mészáros i. m.

⁶ A temerini önkormányzat gazdasági, kisipari és környezetvédelmi osztályának jelentése (2001. május 29.) alapján.

⁷ Diószegi Vilmos: A palóc etnokulturális csoport határa és kirajzása. In. Népi kultúra – népi társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, 237.

⁸ Vö. Kisbán Eszter: A lepénykenyér a magyar népi táplálkozásban. In. Népi kultúra – népi társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, 51–92.

⁹ Típusa: MNK 751

BN 779 VIII*

Távoli szerbhorvát párhuzamát lásd Vuk S. Karadžić feljegyzésében a teknősbéka eredetéről. (Etnografski spisi, Beograd, 1972)

Magyar László

ADATOK SZABADKA MEZŐGAZDASÁGÁRÓL (1867–1918)

A több száz éves országos térképek is utalnak már vidékünk mezőgazdasági állapotára, a széles körben elterjedt állattartásra. Nem beszélve a levéltári forrásokról, majd a különböző kiadványok későbbi adatairól, amelyekben sokkal szerteágazóbb megvilágításban tekinthető át Szabadka fejlődése. Sok száz évig éppen a mezőgazdaság volt a termelés fő ága. Az ország korszerűtlen agrártermelését nyugat-európai tapasztalatokkal, technikával igyekeztek pótolni, ez azonban sok helyütt a lakosság bizonyos rétegei körében ellenállásba ütközött.¹ A 19. századi Magyarország még mindig agrártársadalom volt.² A kiegyezést követő években a lakosságnak kb. 20%-a nem foglalkozik mezőgazdasági termeléssel. A mezőgazdasági gépesítés lassú előrehaladása, a hagyományos munkamódszerek konzerválódása sokáig akadályozta a tőkés átalakulás folyamatát. Azonban hangsúlyozni szükséges, hogy már 1867 után az ország mezőgazdasági művelésre alkalmas földterülete meghaladta a 40 millió kat. holdat, s terméketlen földje 7,3%-ot tett ki, ami egyike a legalacsonyabbnak számított Európában.³ A mezőgazdaság fejlődését a kiegyezés után másfél évtizeden át valójában a gabonakonjunktúra segítette elő.⁴ A csökkent legelőterület következtében azonban hanyatlott az állattenyésztés, s a szarvasmarha-állományt többször tizedelte meg a keleti marhavész. Az 1880-as években kezdődő agrárválság oka nemcsak a tengerentúlról szállított gabona alacsony árában keresendő, hanem többek között abban, hogy 1885 és 1895 között a szántóföld növelésére irányuló törekvés lelassult.⁵ – A belterjesebb agrárfejlődés megteremtésében nagy szerepet játszottak a különböző ármentesítési és vízszabályozási társulatok, a Duna és a Tisza szabályozása. A mezőgazdaság tőkés fejlődésében nagy változások észlelhetők az üzemvitelben, a termelő üzemekben, a művelési rendszerekben. A tőkének a mezőgazdaságba való behatolásával felbomlik lassan a hagyományos forma, s a mezőgazdasági termelés bekapcsolódik a tőkés nemzetgazdaságba. Időközben, az 1870-es '80-as évek fordulóján, Magyarország kenyérgabonákból magasabb hozammal dicsekedhetett, mint a világ első számú búzaszállítója, az Amerikai Egyesült Államok, s magasabbal Európa legjelentősebb búzaexportőrénél, Oroszországnál.⁶ Ezután megkezdődik Magyarország felzárkózása a hozamok emelése tekintetében a fejlett európai országokhoz. Viszont az állattenyésztés és a földművelés között még a monokultúráig fejlődő gabonagazdálkodás idején sem volt meg az egyensúly. Az állatállomány számát tekintve megállapítható, hogy

1870 és 1895 között legnagyobb mennyiségben juhot és baromfit tenyésztettek az országban.⁷ Majd ezt a szarvasmarha-, a sertés-, a ló- és kecsketartás követi. 1885-ben az állatállomány aránya a népességhez 10%-kal kisebb volt, mint 1850-ben, holott közben a húsfogyasztás 40–42%-kal nőtt. 1884-ben az összes állatállomány 77,6%-a volt a 200 holdon aluli, többnyire parasztbirtokosok kezén, akik a mezőgazdasági területeknek még felét sem birtokolták.⁸ A szarvasmarha-állomány sokáig stagnált. Amíg Magyarországon a múlt század végén az ezer lakosra eső szarvasmarha-létszám kb. 370, addig Dániában közel 800, Boszniában meghaladta a 600-at, Szerbiában az 500-at. Azonban a lassan meginduló belterjes gazdálkodással előrelépés történik. Nőtt a takarmányfélék vetésterülete, s a növénytermesztés és állattenyésztés technikájában is átalakulás észlelhető. Megkezdődik a hagyományos termelési mód háttérbe szorítása és a modern tőkés gazdálkodás kialakulása. A vaseke térhódítása, a vetés és a cséplés gépesítése, az agrotechnikai vívmányok alkalmazása forradalmasította a gazdaságot. 1895-ben Magyarországon már közel 85 ezer töltőgető ekét használtak, a vetőgépek száma meghaladta a 40 ezret, a járgányos cséplőgépeké megközelítette az 50 ezret, míg a gőzlokomobillal hajtott cséplőgépek száma csaknem 9 ezret tett ki. Ami azt is jelentette, hogy ekkor már az évi termelés kb. felét lehetett gépi erővel elcsépelni.⁹ A vasekék és cséplőgépek elterjedése különösen a Dunántúlon, a Kis- és a Nagyalföldön volt jelentős. A korszerűbb termelés mennyiségi felgyorsulást eredményezett. A szántóföldi termelés tekintetében 1871–1880 és 1900–1910 között a búza termésmennyisége két és félszeresére (16,5 millió mázsáról 41 millió mázsára), a kukoricáé több mint a kétszeresére, az árpa, a zab és a rozs 55–80%-kal nőtt.¹⁰ Nagyarányú növekedés figyelhető meg továbbá az egyes ipari és takarmánynövények termelésében: a burgonyánál 3,7-szeres, a cukorrépánál közel hétszeres, a takarmányrépánál 7,6-szoros és a vetett takarmányoknál majdnem ötszörös. – Az első világháborúig tartó gyors műszaki fejlődés a korszerű technológiai eljárások és termelőberendezések tömeges elterjedését hozta magával. Az 1890-es években kibontakozó ipari forradalom eredményeként számos hazai üzem és gyár tért át a Nyugat-Európában már bevált gépi technikára. Az ipari fellendülés rendkívüli hatással volt a mezőgazdasági viszonyok alakulására is. Másrészt a termésmennyiség nagyarányú növekedése a vetésterület kiterjesztésének a következménye. A vetésterület 1900 és 1910 között több mint 30%-kal nőtt az 1871–1880-as évekhez képest. Figyelemreméltó a termésátlagok növekedése: 1871–1880 és 1901–1910 között a búza esetében az emelkedés 66%-os, a zabé 79, a rozsé 71, a kukoricáé 60%-os; különösen nagy a burgonya és a takarmányrépa átlagtermés-növekedése.¹¹ Ehhez kétségkívül hozzájárult az agrokémia fejlődése, a műtrágyahasználat terjedése is. Azonban a magyar mezőgazdaság tőkés korszakának szántóföldi termelési fejlődése a századforduló után lelassult. Az ország és a nyugat-európai országok mezőgazdasági fejlettsége közötti szintkülönbség ezután méginkább kimutatható. Fontos hangsúlyozni, hogy az 1890 és 1914 közötti időszakban Magyarország mezőgazdaságában legjelentősebb fejlődést az állattenyésztés terén ért el.¹² Különösen megfigyelhető ez a sertés- és a szarvasmarha-állomány esetében. Ugyanis 1870 és 1911 között az előző növekedése 74, az utóbbi 34%-os.

Habár a mezőgazdaság fejlődésének üteme az ipar fejlődése mögött állt, mégis a mezőgazdaság termelési volumene messze túlszárnyalta az iparét.¹³

A mezőgazdasági termelés vázlatos áttekintéséhez szorosan fűződnek az agrártársadalom agrárpolitikai kérdései. Az 1853. évi úrbéri pátens nem törölte el a feudális maradványokat, s ezt a kérdést a kiegyezéssel – a tőkés fejlődés érdekében – feltétlenül rendezni kellett.¹⁴ Így az 1868: XXIX. törvénycikk a szőlődézsma megváltásának ügyét, az 1868: XXXIII. törvénycikk a jobbágyfelszabadítás előtt önerejükéből megváltakozott jobbágyok és jobbágyközösségek úrbéri kárpótlásának ügyét szabályozta. Míg az 1871: LIII törvénycikk megszüntette azokat a haszonvételeket (pálinkafőzés, korcsma-, bolt- és mészárszékállítási jog, a téglá- és mészégetéssel kapcsolatos földesúri jogok), amelyek a nemesi tulajdon kiegészítőjeként szerepeltek. Az 1873: XXII. törvénycikk a határozott időre szerződött telepítvényesek számára csak a belső telek megváltását engedélyezte. Ám a határozatlan időre szerződtek számára biztosította a külső birtokok tulajdonként való megszerzését. A telepítvényesek (bérmunkások) ügye elhúzódott, s a nagybirtok munkaerőigényének vonatkozásai miatt hagyták megoldatlanul a majorsági zsellérviszonyt is az 1890-es évekig. Az 1896: XXV. törvénycikk a majorsági zselléreknek lehetővé tette telkük és földjük megváltását. A majorságiaknak azonban – az úrbéres zsellérektől eltérően – nem járt földjük után sem legelő, sem erdő. A nagybirtok munkaerőigénye készítette az éves (de legalább egy hónapos) szerződésű mezőgazdasági munkások, a cselédek jogviszonyainak szabályozását is. Az 1878: XIII. törvénycikk a gazda és cseléd viszony patriarchális jellegével még inkább hangsúlyozza a cselédek függő viszonyát. Ugyanis hatóságilag is kényszeríteni lehetett a cselédet gazdájához való visszatérésre. Megállapítható azonban, hogy az 1870-es évek elején hozott agrárpolitikai intézkedések – kivéve a majorsági zsellérek ügyét – megoldották a jobbágy-földesúri viszonyból visszamaradt kérdéseket.

A jobbágyfelszabadítás után a magyar agrártársadalom átmentette a feudális birtokmegosztást.¹⁵ 1869-ben a földterületnek közel 60%-án voltak 100 holdnál terjedelmesebb birtokok. Azonban a közép- és nagybirtokos osztályoknak nagy gondot okozott a modern tőkés gazdálkodásra való átállás. A legnagyobb létszámú tömeget az agrárproletariátus képezte, s a kiszolgáltatott földtelenek számának növekedése az 1890-es évektől nyomasztó társadalmi állapotot váltott ki. Az élénkülő sztrájkmozgalmak, az agrárszocialista eszmék terjedése mindenképpen hozzásegített a Monarchia államrendszerének gyengítéséhez.

Az ország leggazdagabb termőföldje Bács-Bodrog vármegye volt. Talaja csaknem mindenféle mezőgazdasági termelésre alkalmas, s bőségesen ellátta élelemmel évszázadokon keresztül a lakosságot. A török adódefterekből kiviláglik, hogy e vidéken a búzát és kétszeres búzát a XVII. században állandóan termesztették. A gabonán kívül kendert, gyümölcsöt, szőlőt stb. és többféle kerti veteményt termeltek.¹⁶ A török hódoltság alatt Bácskában az állattenyésztés elterjedt foglalkozási ágnak számított. A török korszak után a betelepülő lakosságnak köszönhetően nagy átalakuláson megy át a mezőgazdaság.

1699-ben Bécs megye 47 községének 2256 gazdája összesen 3776 hold búzát és kétszeres búzát, 1467 hold árpát és 497 hold kölest termelt. A szőlőterület nagysága 1164 kapát tett ki. Emellett 4397 db juhot és kecskét, 2055 ökröt, 1509 lovat, 1750 tehenet, 1747 borjút, 2118 sertést, valamint 2804 db méhkest jegyeztek az összeírásban.¹⁷ Nagyobb lendülettel fejlődik a vármegye

mezőgazdasága a XVIII. században, miután a kir. kincstár különböző kedvezményekben részesítette az időközben betelepített lakosságot. Meghonosodott a kukorica-, dohány-, selyemtermelés és nagy területen kincstári erdőket ültettek. Bauer Antal megyei mérnök adatai szerint 1826-ban Bács-Bodrog vármegyében volt: községi szántóföld 379 000, legelő és rét 762 500, szőlő 22 500, uradalmi szántóföld 195 500, erdő és füzes 81 300, rét, nádas 76 600, mocsár 31 100 hold.¹⁸ A megye termőterülete az 1890-es évek végén 1 538 008 kat. holdat tett ki.

Az 1880-as évektől sokasodnak a gazdaság előmozdítását célzó törvények és rendeletek. A faiskoláknak mind nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. Ezek fellendítéséből Bács-Bodrog vármegyében is különösen a tanfelügyelők és Schmausz Endre alispán vette ki részét. A minisztérium 1873., 1875. évi rendeletei, utasításai meghatározzák a községi faiskolák feladatát: a vidék legalcalmasabb gyümölcsfáit szaporítani, a kertipart fejleszteni, a népiskolai ifjúságot a gazdaság és kertészet elemi műveleteibe bevezetni stb.¹⁹

A mezőgazdaság fejlődése 1880 és 1914 között messze lemaradt az ipar mögött, mert az a változások ellenére sem szabadulhatott meg a feudalista béklyóktól.²⁰ Az 1880-as évek elején Bácska földtulajdonosait ekként osztályozták az összegyűjtött adatok alapján: 1–50 holdas kisbirtokos 55 518, 50–100 holdas középbirtokos 3336, 1000 holdon felüli nagybirtokos 85. Csak néhány nagybirtokos, a Chottek, Leibach, Latinović, Rudić, Dunderski család rendelkezett 10 000 holdon felüli birtokkal.²¹ Az 1880-as években néhány növény vetésterülete így oszlott meg Bácskában: búzával 1882-ben 352 639 katasztrális holdat, 1883-ban 379 565, 1884-ben 401 061 katasztrális holdat vettek be. Az utóbbi évben a rozs 30 038 kat. holdon, az árpa 74 788 kat. holdon, zab 128 838 kat. holdon, repce 7760 kat. holdon, pohánka 5670 kat. holdon, kukorica 287 559 kat. holdon, borsó, bab, lencse, bükköny 3627, répa 246, burgonya 15 917, kender 111 454, dohány 1256, lucerna 7756 kat. holdon termett. A kaszáló 35 589 katasztrális holdat tett ki.²² Ezeket az éveket a súlyos agrártúlermelési válság jellemzi, miután a búza ára 30–33 százalékkal csökkent (1885-ben 1 mázsa búza 6 forintba került); súlyos helyzetbe kerültek a falvak, a törpeparasztság tönkrement és elszegényedett. A mezőgazdasági lakosság 1890. évi statisztikai kimutatásában Bácskában 55 204 földtulajdonos található, vagyis ötezerrel kevesebb, mint tíz évvel korábban. Az említett kimutatásban a „bérviszonyban levő mezőgazdasági munkások” száma 68 918. Ha ehhez hozzáadjuk a földnélkülieket, akiknek nem volt állandó munkaszereződésük, továbbá azokat a családtagokat, akiket nem tüntet fel a statisztika, akkor megállapítható, hogy Bácskában kb. 250 000 elszegényedett földműves élt.²³ Az 1891. évi összeírás szerint Bács-Bodrog vármegye összlakossága 697 000 lélek, s ebből csak 30 980 személy dolgozik az iparban.²⁴

A szegedi kereskedelmi és iparkamara 1894. évi jelentése szerint Bács-Bodrog vármegyében 461 650 kat. holdon 2 963 057 métermázsza búza, 338 265 kat. holdon 1 849 677 métermázsza kukorica, 186 913 kat. holdon 1 168 717 métermázsza zab, 22 455 kat. holdon 424 396 métermázsza burgonya, 87 kat. holdon 399 métermázsza paprika, 12 111 kat. holdon 66 312 métermázsza kender, 420 kat. holdon 1579,4 métermázsza dohány termett.²⁵ A szőlőtermelés – a filoxéra pusztítása miatt – csak lassan fejlődhetett, de még ilyen nehézségek ellenére is Szabadka 1890-ben 2200 kat. holdat ültetett be szőlő-

vel. Az 1901. évi statisztikai kimutatás szerint már a vármegye több mint 120 községében szőlő termelt, s az összes szőlőterület meghaladta a 25 000 kat. holdat.²⁶ A szőlészet, s általában a vármegye mezőgazdaságának fejlesztésében jelentős szerepet játszottak a földműves iskolák.

Vidékünkön több évszázados hagyománya van az állattenyésztésnek, többek között erről árulkodnak a XVI–XVII. században készült térképek, amelyek Szabadka közelében háziállatokat ábrázolnak. Majd a dunai és a tiszai határőrvidékek háztartásainak állattartásáról vannak részletesebb adataink, amelyekből kitűnik, hogy a XVIII. század elején leginkább juhot, kecskét, szarvasmarhát és lovat tenyésztettek.²⁷ A későbbi történeti korszakokban azonban nem tekinthető kiegyensúlyozottnak az állattenyésztés, sőt a XIX. században (főként 1848 után) annak visszafejlődéséről beszélhetünk.²⁸ Bács-Bodrog vármegyében az 1828. évi összeírás összesen 42 977 szarvasmarhát, 118 282 juhot, 20 390 sertést, 18 kecsét és 67 948 lovat jegyzett.²⁹ Viszont Bácskában 1870-ben 139 995 lovat (négyzetméter-földenként 782) és 123 050 szarvasmarhát (négyzetméter-földenként 688), valamint négyzetméter-földenként 3534 juhot és 855 sertést tartottak számon. A mezőgazdasági termények konjunktúrája arra készítette a parasztságot, hogy a megkapott legelőjét felszántsa, s néhány évtizedre volt szükség, hogy a jószágtenyésztés némi színvonalat érjen el. A vármegyében az 1900-as évek elejétől már igen figyelemreméltó eredmények születtek a ló-, szarvasmarha-, sertés- és baromfitenyésztés terén.³⁰ Annál is inkább, mert az állategészségügy fejlesztésére egyre nagyobb gondot fordítottak.

Legnagyobb részét a kincstár tulajdonát képező vármegyei erdőterületek az 1800-as évek végétől fokozatosan csökkentek. Az 1894. évi adatok szerint Újvidékhez 7602 katasztrális hold, Szabadkához 9510 kat. h., Bajához 268 kat. h., a vármegye többi területéhez 69 392 kat. h. erdő tartozott. Bács-Bodrog vármegye területét tehát összesen 86 772 kat. hold erdő borította, ami a vármegye területének négy és fél százalékát tette ki.³¹ Az 1900-as évek elején a vármegye erdőségének kiterjedése már csak 66 466 kat. hold volt, de ebből Szabadkára 13 613 kat. h. jutott.³² A futóhomoki erdők Bács-Bodrog vármegye észak-északnyugati részében terültek el, a földművelésre kevésbé alkalmas buckákon. Ennek ősfája a fehér nyárfa, s csak az 1806. évi helytartótanácsi rendelettel honosították meg a buckákon a fekete és kanadai nyárt,³³ majd néhány évtizeddel később kisebb-nagyobb mennyiségben akác-, tölgy-, fekete-fenyő-, nyír-, kőris-, juharfacemetét telepítettek. A vármegye erdőségét az 1879. évi törvény értelmében a szegedi erdőfelügyelőség ellenőrizte. A védőerdőket kijelölték és azokat rendszeres gazdasági üzemtervek szerint kezelték.³⁴

A vármegyében már az 1840-es években meghonosították a selyemhernyótenyésztést. Az 1880-ban újjászervezett Országos selyemtenyésztési felügyelőség intézkedései folytán 1880 és 1894 között 326 022 eperfát ültettek a közutak mellé. Amíg 1880-ban a vármegye négy községében 76 család tenyésztett selyemgubót, 1894-ben már 129 községben 27 310 család üzte e foglalkozást, s 387 383,72 kg-mal az ország össztermelésének 1/3-át termelte.³⁵ 1907-ben a vármegye 128 községének 21 406 családja 433 775 kg selyemgubót tenyésztett,³⁶ s átlag egy termelőre 41 korona 15 fillér jutott.

Méhészettel sok évszázada foglalkoznak a megyében. Az 1699. évi összeírás 2804 méhkast tüntet fel.³⁷ Jóval később, miután a legelőket és réteket feltörték, az erdőket pedig nagymértékben kiirtották, hanyatlott a méhészet. Érezhetően az 1900-as évek elejétől.³⁸

A halászatot is ősi foglalkozásként tartjuk számon vidékünkön. A megyében elsőként Apatin kapott céhszabadalmat a hálófonaásra 1770-ben, míg a község 1830-tól, Futak pedig 1826-tól halászati céhprivilegiummal dicsekedhetett.³⁹ A különböző ármentesítő társulatok létesítésével, a mocsarak és tavak lecsapolásával, a hajózás beindításával megváltoztak a halászati körülmények.

Jelentős tevékenységet fejtett ki a Bács-Bodrogh megyei Gazdasági Egylet. Az 1871-ben készült alapszabály így rögzítette az egylet feladatát: „A mezei gazdaság minden ágának okszerű fejlesztése, s ez által a közbiztonság előmozdítása Bács-Bodrogh vármegye területén.” Többek között termény- és méhészeti kiállítást Szabadkán, állattenyésztési kiállítást Zomborban, szántó- és ekeversenyt Kulán, Palánkán és Bács-Almásán tartott. Majd az 1880-as és 90-es években Topolyán, Palánkán, Ó-Becsén és Zomborban gazdasági gép- és eszközkiallítással egybekötött szántó- és ekeversenyt, sorvetőgép versenyt, virág- és kertészeti kiállítást, baromfi-, szarvasmarha-, juh- és sertéskiallítást, termény-, gyümölcs- és vadászati kiállítást rendezett.⁴⁰ 1903-ban megalakult a Bács-Bodrogh Vármegyei Gazdaszövetség, amely a nyugati marhafajta tenyésztésének a meghonosítását, a tejgazdaság fellendítését, a szabadkai vajközpont megerősítését szorgalmazta. 1905-ben azonban a Gazdaszövetség és a Gazdasági Egyesület egybeolvadt, amely azt eredményezte többek között, hogy nem sokkal később már 30 tejszövetkezetet és 62 tejesarnokot jegyeztek a vármegyében.⁴¹ Az újonnan alakult egyesület ezután virágkorát éli, továbbra is a mezőgazdaság valamennyi termelési ágának és az állattenyésztés fejlesztését irányozta elő. Gazdaköröket alakítanak, amelyeknek száma 1908-ban már elérte a negyvenet. Közben (1905-ben) megalakult a Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet, amely szociális vonatkozásban is jelentős, hiszen a kivándorlás megfékezése céljából háziipari tanfolyamokat és szövetkezeteket alakított.⁴² 1907-ben már a húszat is meghaladta a háziipari szövetkezetek száma a vármegyében.

Szabadka mezőgazdaságát folyamatosabban a török hódoltság utáni időkből követhetjük nyomon. A város 1686-ban katonai őrhelyé vált, ahol az idelepedett szláv lakosság teljesített szolgálatot. Ők a szántás-vetés helyett inkább a marhatartást helyezték előtérbe. De már az 1702. évi kimutatásból kitűnik, hogy Szabadka 1969 lélekszámú lakossága ökor-, ló-, tehén-, juh-, disznótenyésztéssel, méhészetel, búza-, árpa- és zabtermeléssel foglalkozik.⁴³ Az 1702-ben megszervezett tiszai határőrvidék keretében levő Szabadkára és tizenkét nagy kiterjedésű pusztájára a következő történeti korszakokban mind több mezőgazdasági vonatkozású adatra bukkanhatunk. Vagyis amikor a határőrvidék felosztásával az egész terület polgári jelleget ölt és a város 1743-tól szabadalmazott kamarai mezővárosként a vármegye joghatósága alá került, majd amikor 1779-től szabad királyi városként még erőteljesebben fejlődött tovább. Azonban gazdasági virágkora mégis a kiegyezés (1868) időszakától jegyezhető.

Még mielőtt rátérnénk Szabadka dualista kori mezőgazdaságára, hadd fűzzük az elmondottakhoz, hogy a város határőrvidéki korszakának szőlőtermelési adatait is számon tartjuk, de a későbbi században a hatóság mindinkább a legelő és szántóföld rendezésére fektette a fő hangsúlyt. 1747 elején a városi tanács és a választott polgárság elhatározta, hogy az egész szántó- és kaszálóföld területét felméri,⁴⁴ majd később az egyes legelőket (járásokat) kijelölik és kiosztják, a szántóföldeket elkülönítik. 1780-ban a tanács kihirdette, hogy a polgárok öt osztályba osztva csak 100–800 lánc földig kaphatnak.⁴⁵ Az olcsó és jó föld sok vidéki és főrangú birtokost csábított. Terjedelmes földbirtokot vásárolt Szabadka környékén Redl Ferenc udvari kamarai referendárius, báró Orczy, Kászonyi Ferenc Bács vármegyei főjegyző, Kereszturi József udvari ágens, gróf Orsics stb. Majd Ürményi Mihály, Gludovác József és Scultety Ferenc kamarai tanácsosok (biztosok) intézkedtek, hogy a szegényebb osztály, a házas zsellérek is néhány lánc földhöz jussonak, de tartottak a termés heted-részét a városnak beszolgáltatni.⁴⁶ Itt említjük meg, hogy a város ügynevezett keleti és nyugati ugarai közül évenként csak az egyiket vetették be, addig a másik pihent, ugarban maradt. – Egy 1788. évi összeírás szerint a város 510 földbirtokosa 72 040 lánc földbirtokkal rendelkezett. Az 1840-es évek felmérései pedig azt mutatják, hogy a város összes földbirtokterülete 132 741 láncot vagy 165 927 kat. holdat tett ki, s ebből többek között a szőlő 3744, az erdő 7030, a legelőben levő szántóföld 3820, a legelőben levő kaszáló 820, a tiszta közlegelő 21 291, a tavak, mocsarak és nádasok 1451 lánc.⁴⁷

Szabadka mezőgazdasági fejlődése csak a Bach-korszak utáni időszakban mutat fel látványosabb eredményeket. A polgármesteri jelentés szerint 1867-ben a város lakosságának létszáma 62 690 fő.⁴⁸ Az épületek száma 8707. A művelt föld 106 458, rét 5922, vízfelület 1813, műveletlen föld 9314, erdő 8137, legelő 28 141, az utak 1392 holdat tesznek ki. Termények: búza, rozs 35 486 hold (531 090 pozsonyi mérő), árpa, zab 51 632 (1 032 640 pozsonyi mérő), kukorica 17 740 (141 920 pozsonyi mérő); burgonya 1600 (48 000 pozsonyi mérő), dohány 560 (3200 mázsa), szőlő 3600 hold (54 000 akó bor). A város főképp Baján és Szegeden értékesíti terményfőlöslegét. Azonban a kereskedelem is nehézségbe ütközik, mivel a rendkívüli aszályos évek tovább tartanak. 1866-ban az ínségi bizottmány felirattal fordul a kormányhatósághoz a katonai adóvégrehajtás megszüntetése ügyében „... az annyi csapás és nélkülözés után kimerült alsóbbrendű néposztály sorsa iránti tekintetből, és azon okból is, ne hogy e város területe az inségfokozta kétségbeesés fenyegető kitörésének szomorú színhelyévé süljedjen . . .”⁴⁹ A gazdasági szék 1868. január 27-én harminc lánc földet csicsókatermelésre jelöl ki. A földet díjmentesen adja ki magánosoknak. A hatóság ily módon igyekszik megkötni a futóhomokot, valamint támogatást nyújtani a szegény sorsúaknak.⁵⁰

A dualizmus időszakában a társadalmi élet úgymond minden területén felgyorsulnak az események. Dolgozatunk elsődleges célja ezúttal adatokat szolgáltatni, inkább a felkutatott eredmények közrebocsátása, mintsem Szabadka mezőgazdaságának és állattenyésztésének elemző, mélyreható prezentálása.

Mielőtt témakörökre szűkítenénk írásunk, hadd közöljünk általános vonatkozású, többnyire levéltári adatokat.

Kertész Nándor tanácsnok 1870. szeptember 4-én arról tudósít,⁵¹ hogy Szabadka határának nagy kiterjedése lehetetlenné teszi az évi terméshezam

pontos megállapítását. Tudniillik számos gazda valahol a városban lakik, s a tanyán tartózkodó cselédek megbízható adatokat nem szolgáltathatnak. Azonkívül sok haszonbérelő vidéken tartózkodik és szállásaik lakatlanok. A tanácsnok ellenben megadja a város egy-egy pusztájának, ugarának földmennyiségét. Eszerint Szabadkához összesen 86 979 lánca, illetve 108 723 (1200/1600) kat. hold szántóföld tartozik. Viszont Kertész Nándor tanácsnok 1873. június 4-i kimutatása⁵² szerint Szabadka összes szántóföldterülete 106 447 hold és összes földbirtokosainak száma 6287. A szántóföld-tulajdonosok megoszlási arányszáma ekkor: 3 holdig 1573; 3–6 holdig 777; 6–12 holdig 758; 12–24 holdig 658; 24–36 holdig 347; 36–50 holdig 175; 50–100 holdig 226; 100–200 holdig 116; 200–300 holdig 19; 300–400 holdig 14; 400–500 holdig 15; 500–1000 holdig 15; 1000–2000 holdig 3 birtokos. A szántóföld-tulajdonosok létszáma 4696. – Csak nagy nehézségek árán művelhette földjét a lakosság. Az idős, beteges földművesek tömege fiúgyermekük részére kivételes nősülési engedélyért folyamodott a városi hatósághoz, hogy könnyítést nyerjen a katonai szolgálatra való beidézéskor, valamint azért, mert a fiatal menyecske személyében új munkaerővel gyarapodott a család.⁵³ A hatalom is tudja, hogy nincs minden rendjén, s már 1870 márciusában a földművelés, ipar és kereskedelmi minisztérium elrendeli „az ország déli részei javára egy gazdasági tanintézet” létesítését.⁵⁴ A városi közgyűlés erre Magyar Imre elnökletével bizottságot alakít és részletes jelentést küld a leendő gazdasági tanintézetéről. A bizottság véleménye szerint a kezdeményezés azért fontos, mert elősegítené az elmaradott földművelés leküzdését és egyben serkentené a korszerűbb gazdálkodást. Szabadkán a cél megvalósítására a város déli részét, az ún. Gabrits-töltés melletti 19 hold szántóföldet, valamint a szomszédságban levő több mint száz hold bajnáti földterületet (a faiskolával együtt) jelölik ki. A mintagazdaság megvalósítása érdekében ezenkívül igényt tartanak a bajmaki plága 500 hold földjére és a buckai szőlők közelében fekvő 400 hold erdőre, valamint a gazdasági épület felépítésére is. A gazdasági tanintézetet legalább 150 vidéki és 100 helybeli ifjú látogatná, természetesen kormányhatósági anyagi támogatással. A szabadkai közgyűlés elfogadta az intézet felállítására tett indítványt.

Szabadka határának legnagyobb része szántóföldekből állt, amelyek a városi lakosság fő jövedelmi forrását képezték. Ugyanis a város ez idő tájt – de még később is – fejletlen iparral rendelkezett, s a lakosság többsége (az iparoság is) inkább földbirtokba fekteti vagyonát. Az 1870. évi összeírás adatai szerint a 14 éven felüli 37 019 létszámú lakosból 17 ezer a férfi, s közülük 15 873 egyén foglalkozott őstermeléssel.⁵⁵ A város 1873. évi jövedelme saját ingatlan birtokából 382 197 forint és 99 krajcár,⁵⁶ de a hasznavehetetlen terület 6075 kat. holdat tett ki.⁵⁷ Egy 1865. évi polgármesteri tudósítás szerint a város határában még 13 286 hold föld feküdt parlagon.⁵⁸ Az 1870-es évek elejétől a szabadkai hatóságot egyre jobban foglalkoztatta a város környékén parlagon fekvő szántóföldek és beltelkek sorsa. Ezért az 1874. évi költség-előirányzatban mutatkozó közel 90 ezer forint hiány fedezésére szigorú intézkedéseket foganatosítanak. Döntés születik a közlegelő használati díjának emeléséről, a város környékén parlagon fekvő szántóföldek és beltelkek örök áron való eladásáról, 250 lánccnyi szőlőművelési terület kijelöléséről, újabb adók kivetéséről stb. Azonkívül a minisztérium kölcsönök folyósításával óhajtja megoldani a kérdést, a hiány fedezését.⁵⁹

Az aszályos éveket követőleg a szabadkai lakosság is további természeti csapásoknak volt kitéve, s a pénzügyminisztérium elhatározta, hogy felmenti a földadó fizetésétől mindazokat a birtokosokat, akik az árvíz által károsultak.⁶⁰ Az 1872. május 13-án készült jegyzéken 89 szabadkai földtulajdonos neve szerepel. Erre az országos gazdasági egyesület másképpen is igyekszik a gazdákon segíteni. Ugyanis a különféle elemi csapások által sújtott földbirtokosokat a mezei kihágások szintén érzékenyen károsítják, s ezért indítványozza a mezőrendőrségi törvény kidolgozását. A szabadkai hatóság 1874 közepén megküldi a minisztériumnak a mezőrendőri szabályzatot, valamint az ugarföldek és szőlő felfogadásáról szóló jegyzőkönyvmásolatot.⁶¹ Ez idő tájt a több évig tartó mostoha éghajlati viszonyok és a terméshozam csökkenése következtében általános pénztelenség köszöntött be; a gazdálkodók csak nehezen tesznek eleget adókötelezettségüknek, sokan adóhátralékaikat sem törleszthetik.⁶² Másrészt a város toleranciájának, vagy talán hanyagságának tulajdonítható, hogy a lakosság – valószínűleg életösztönüktől vezérelve – „minden kérdés nélkül” pl. a hajdújárás erdőből több láncnyi területet kihalított, felszántott és a ludasi kertészeknek burgonyatermelésre bérbe adott.⁶³ A városi tanács 1875. április 15-i jegyzőkönyvi kivonata fényt derít a közállapotokra.⁶⁴ Itt Mukits János polgármester előadja: „. . . miszerint a közadók befizetése a lakosság részéről jelenleg feltűnő csekély mérvben foganatosítatik oly annyira, hogy e folyó 1-től 15-ig csupán 5000 ft. szedetett be, ennek oka azonban leginkább a mostani általános pénzhiányban keresendő, mivel köztudomású tény az, hogy a termelők a gabona kereskedés és kiviteli forgalom teljes szünetelése mellett annyi pénzt sem képesek összeremteni, a mennyi saját családjuk fenntartására és mezőgazdaságuk kezelésére okvetlenül szükséges, – e város tanácsának azonban eme nehéz körülményekkel szemben is kötelessége mindazon intézkedéseket megtenni, melyek szükségesek arra nézve, hogy az államkincstár e tekintetbeni érdekei lehetőleg előmozdíttassanak . . . a késedelmes fizetők ellen a törvényes végrehajtási eljárást egész szigorral foganatosítani, továbbá indítványozza, miszerint a közgyűléshez javaslat teendő az iránt, hogy a jelenlegi nehéz viszonyok miatt az adóvégrehajtási eljárásnak legalább is a jövő aratásig leendő felfüggesztése a m. kir. pénzügyminisztériumnál kieszközöltessék.” – A statisztikai kimutatás szerint 1875-ben a szabadkai határ kiterjedése 165 513 hold. Ebből szántó 106 425, kaszáló 5919, szőlő 3627, erdő 8137, legelő 28 141, nádas 766, futóhomok 11 324, víz 740, belső telek 434 holdat tett ki.⁶⁵ A búza mázsájának átlagára kb. 15, a kukoricáé közel kilenc forint volt.⁶⁶

1876 elején mozgalom indult a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének megalakítására.⁶⁷ Ez időszerű immár, mert „kétségbeejtő” volt a kisbirtokosok helyzete: hitelt nehezen kaphatnak, hacsak nem a vidéki takaréktól, vagy az uzsorától. Szabadka már az ország egyik legnagyobb mezőgazdasági városa és ha évekig nincs termés, akkor a kisbirtokos – hitelforrás hiányában – kénytelen az uzsoráshoz folyamodni és „ez manapság megöli minden mezőgazdaságnak”. Az uzsora kérdése a későbbiekben is foglalkoztatta a közvéleményt. A Bácskai Ellenőr 1881. június 19-i száma átveszi a Magyar Pénzügy cikkét, amely felteszi a kérdést: „Miért van uzsora?” A szerző megállapítja, hogy a birtokososztály létszámának csökkenését több tényező befolyásolja: az elemi csapások, a termelés drágasága, a termények csekély értékesítési lehe-

tősége, legfőképpen azonban a hiányos hitelrendszer, melynek folytán a gazda nem juthat olcsó hitelhez és birtokát nem szerelheti fel kellően. A kölcsönök kamata olyan magas, hogy a kisgazda a hitelező haszonbérletjévé vált. A földhitelintézet kölcsöne a legolcsóbb, majd az osztrák–magyar banké, ám legdrágább a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének kölcsönkamata. Utóbbi 300–600 forintig nyújt kölcsönt öt és fél százalékos záloglevelekben. A jelzálogos kölcsönt 67 félévi törlesztésre adják. Az osztrák–magyar bank háromféle záloglevélben ad kölcsönt, de kétezer forintnál kisebb hitel nem folyósítható. A magyar földhitelintézetnél kétféle záloglevélben vehető fel kölcsön.

Az 1879. augusztus 31-én alakult Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetével kapcsolatban elmondható, hogy Szabadka tízezer forint alapítványi összeggel járul hozzá az intézet megszilárdításához.⁶⁸ Alapszabályainak első paragrafusá kimondja: „... célja a kisebb földbirtokosoknak olcsó hitelt szerezni, áll egy Budapesten székelő központi intézetből, melynek szövetséges társai, illetőleg közvetítő kezei (külszervei) az országszerte alakítandó mezőgazdasági előlegegyletek és a központi intézettel szövetségbe lépett már fennálló részvénytársaságok, szövetkezetek és gazdasági célok előmozdítására alakult egyesületek.”

Az 1880-as évek végéig a kormányhatóság gazdasági törvényhozása igyekezett a mezőgazdaság fejlesztését támogatni. Azonban az 1876-ban hozott uzoratorvénnyel kissé romlott a hitelezés, s a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete sem változtatott sokat a helyzeten.⁶⁹ Viszont korszerű erdő-, vízjogi és halászati törvényt hoztak. S gondoskodtak az erdőtalajvíz-gazdálkodásról, országos erdőkerületekről, erdőfelügyelőségekről, erdőhasználati jogokról, valamint a modern vízgazdálkodás alapelveiről és a halállomány védelméről. Azután az 1880-as években megszervezik az állategészségügyi és állatorvosi szolgálatot, a járványok elleni hatékonyabb védekezést, az állatbehozatal szigorúbb egészségügyi ellenőrzését.

Mielőtt tovább kísérnék a történeteket, tekintsük át Szabadka több évi terméshozamát. 1869. július 15-i hatósági terménykimutatás⁷⁰ szerint a város területén termelt tiszta búzából 164 260, kétszeresből 53 232, rozsból 17 850, kukoricából 135 240, árpából 126 856, zabból 381 012, burgonyából 10 704 pozsonyi mérő. Ezenkívül 28 800 akó borral, 29 610 mázsa szénnel, 9870 mázsa sarjával, 542 öl fával rendelkezett a város. Gabonából évenként 400 000 pozsonyi mérőre tart igényt a lakosság, míg a „burgonya, bor, tűzi fa, és széna pedig mind el fogyasztatik”. A városi főkapitány a kimutatás mellé csatolta Szabadka 49 „nagyobb földbirtokosainak” jegyzékét is: 1. Id. br. Rudits József, 2. Ifj. br. Rudits József, 3. Br. Rédl Béla, 4. özv. Vojnits Alajos, 5. Vojnits Barnabás, 6. Id. Vojnits Lukács, 7. Vojnits Gábor, 8. Vojnits Sándor, 9. Vojnits Simon, 10. Vojnits Máté stb. A 49. földbirtokos özv. Szép György. Egyébként a tárgykörhöz szorosan kapcsolódik a virilisták (a legtöbb adót fizető polgárok) évtizedeken keresztül követhető névsora, miáltal a más városokkal való összehasonlításból mélyrehatóbb gazdasági következtetés vonható le.

1870. május 24-én a városi tanács tudósítja a minisztériumot a gazdasági vetemények állapotáról: a búza silány, az árpa és zab közepszerű, a kukorica kielégítő, a kevés köles gyengén fejlődik, viszont a burgonya jól mutatkozik.⁷¹ A kerti ültetvényekben és a fiatal szőlőkben is érzékeny kárt okozott a mézharmat. A téli és kora tavaszi hidegek miatt kevés gyümölcstermés várható.

1870. július 15-én a szabadkai adóhivatal megküldi terménykimutatását a pénzügyminisztériumnak.⁷² A községben kukoricából, zabból, árpából, dohányból jó, továbbá búzából, rozsból és szőlőből közepszerű, míg repceből és gyümölcsből rossz termést várnak. A város fő jövedelme a gabona. A november 5-i kimutatás⁷³ szerint a város összes területét bevetették: 14 810 hold őszi búzával (holdanként termett 5 bécsi mérő), 13 470 hold kétszeressel (holdankénti hozam 5 bécsi mérő), 4850 hold rozssal (holdankénti hozam 3 bécsi mérő), 17 560 hold tavaszi árpával (h. hozam 8 bécsi mérő), 27 900 hold zabbal (h. hozam 12 bécsi mérő), 16 100 hold kukoricával (h. hozam 7 bécsi mérő), 450 hold dohánynal (h. hozam 5 mázsa), 420 hold burgonyával (h. hozam 12 bécsi mérő). A természetes kaszáló nagysága 5800 hold, a mesterségesé 480 hold (tíz-tíz bécsi mérő hozammal). A férfiak napszáma 1 Ft 40 kr. és 2 Ft 40 kr. között mozog. A nők és gyermekek napszáma jóval kisebb.

Az 1875. évi jelentés⁷⁴ szerint a város átlagos évi középtermelése búzából 319 270, rozsból 300 000, árpából 198 000, zabból 270 000, kölesből 5000, kukoricából 432 000, burgonyából 20 000 osztrák mérő. Ezenkívül szénából 118 380 mázsa, borból szűrtek 118 000 akót, nádból lett 22 380 kéve, repce termett 200 holdon, dohány 450 holdon.

A pest–zimony vasút leendő kiépítése kapcsán készített terjedelmes kimutatás⁷⁵ arról tanúskodik, hogy Szabadka község határának területe (1600 négyzetöles holdakban) 165 513 hold. Művelési ágak szerint van szántó 106 425, kaszáló 5919, szőlő 3627, erdő 8137, legelő 28 141, nádas 766 hold, továbbá vízállás miatt használatlan 740, futóhomok miatt 11 324 hold. A belső telkek összege 434 hold. A község belterületén levő házak száma 5523, a külső határban (majorok, tanyák) 3614.

Az 1870-es országos statisztikai összeírás szerint a lakosság száma 56 323, s ez 14 851 családot tesz ki. Az értelmiségi „keresetűzők” száma 820, ezenkívül 3108 birtokost, 613 haszonbérletet, 35 gazdatisztet, 5626 szolgát, 6490 napszámot, 2874 iparost és 438 kereskedőt jegyeztek. A haszonállatok száma: 10 688 ló, 8873 szarvasmarha, 82 259 juh és kecske, 18 933 sertés. Átlagos évi középtermés (osztrák mérőben): búzából 16, rozsból 18, árpából 22, zabból 30, kölesből 20, kukoricából 24, krumpliból 40, míg szénából (font) 20, borból (osztrák akó) 4 és nádból (kéve) 300. – A „különös kérdések”-re a következő válaszokkal találkozunk: A szántóföldeknél három és részben négy nyomású rendszer „dívik”. Az ősziével bevetett forda (turmus) 1/3 részét búzával és rozssal vetették be. A községben engedélyezték a 450 hold dohány termesztését. Az 1874-ben tavasszal bevetett forda 1/4 része árpa, 1/4 része zab és 2/4 része kukorica. A repcét mintegy 200 holdon termesztik. A község 30 000 akó bort szállít Arad, Baranya és Pest megyéből (Nádudvar, Hajas, Jankovac, Császártöltés, Halas) Alsó Bácskába. Pestre nyersbőrt, gyapjút, szalonnát, zsírt, szarvasmarhát, lovat, ürüt, sertést szállít. Pestről érkezik: liszt, fűszer, nyersvas, készített bőr, petróleum, spiritusz, sör. Salgótarjánról és Mohácsról szén, Baranyából mész, Erdélyből só, Alsó Bácskából kender, Eszékéről és környékéről keményfa érkezik városunkba. Végül évente 8–10 000 mázsa toll „termeltetik”.

Fontos adatokat tartalmaz az 1876. október 13-i kimutatás.⁷⁶ Szabadka lakossága 56 300 lélek, az 1700 bortermelő birtokos beültetett szőlőterülete 2900 holdat tesz ki. A városnak négy országos vására és 104 hetipiaca van. Évi

borfogyasztás: 19 000 hl és 1000 hl must. Évi húsfogyasztás: 1500 vágómarha, 80 borjú, 10 000 juh, 3000 bárány, 500 sertés húsz kilóig, 1600 húsz kilón felül.

A későbbiek során újabb mezőgazdasági kimutatásokkal tarkítjuk dolgozatunkat. Olyan szándékkal tesszük ezt, hogy szemléletesebbé tegyük egy-egy évtized gazdasági eseményeit.

A földművelés, ipar és kereskedelmi minisztérium 1876 közepén felvilágosítást kér Szabadkától is az öntözésre alkalmas tavairól, valamint folyóvizeiről és az esetleg öntözhető földterületeiről.⁷⁷ Erről a városi főmérnök ad részletes jelentést,⁷⁸ amelyből többek között kitűnik, hogy a nagyréti kaszáló álló víz (mocsár) volt, de 1863-ban lecsapolták és azóta jó minőségű kaszálóként használják. A Körös-érnek a Ludasi-tóig terjedő szakaszát a csatornázás által mentesítették az árvizektől. „Öntözött térség Palits tó mellett Pénzes Pál földjén a Tukki ugarokban mintegy 5 holdnyi terület . . . az öntözés lóhajtó gépezettel emeli vizét a Palics tóból; megjegyzem miszerint Palits, Ludas és Kelebia tavakból az öntözés eshetőleg csak is emelő gépekkel lesznek eszközölhetők” – jelenti a főmérnök.

A minisztérium újabb, 1878 végén megküldött körirata szintén hangsúlyozza az öntözés (irrigatio) jelentőségét és bőséges összefoglalót ad a mezőgazdaság, valamint az állattenyésztés kérdéseiről.⁷⁹

Rácz Vilmos a Szabadkai Közlöny 1876. július 23-i számában Szabadkával kapcsolatban azt írja, hogy még ezer láncos parasztgazdája is van a városnak, s földbirtokosainak száma kb. 35 000-re tehető. Szerinte fejletlen mezőgazdaságú városnak nem lehet fejlett ipara és kereskedelme. A gazdasági egyesületek létesítése elkerülhetetlen. A lap október 22-i számában arról hallunk, hogy Bácsmegeye egyes községeiben működnek már a gazdasági egyletek, Szabadkán ez annál is inkább időszerű, mert nagyszámú birtokossal rendelkezik. „Minő szép működési tere nyílt volna e gazdasági egyletnek például a múlt nyáron is, midőn először kezdett gazdaközönségünk egy része cséplőgépekkel csépelteni, de a melynél nagy bizalmatlanságot keltett azon körülmény, hogy beszerzett gépei rosszak voltak” – jelenti a Szabadkai Közlöny említett száma, s hozzáfűzi, hogy a gazdasági egylet megalakításával nagyobb lehetőség nyílna egy földműves iskola létesítésére is, amelynek létrehozását már indítványozták. Majd 1877. június 21-én a szabadkai városi közgyűlés helyt ad Magyar Imre, a Bács-Bodrog megyei Gazdasági Egylet elnöke kérelmének, hogy Szabadkán a „város és megye gazdasági érdekeinek fejlesztése szempontjából” gazdasági: termény-, gép- és állatkiállítást rendezzen augusztus elején.⁸⁰

1879. június elején a magyar gazdák Székesfehérvárott tartották II. országos értekezletüket (az elsőt 11 évvel korábban tartották), amelyen többek között az alábbi határozatokat fogadták el:⁸¹ önálló földművelési minisztérium alakítását, egy országos gazdasági tanács felállítását, minden megyében gazdasági egyesület alakítását, a gazdasági kongresszusok évenkénti megtartását, a gazdasági rendszerváltoztatást (illetőleg a nyerstermények értékesítését), a gazdaság különböző ágainak fejlesztését, törvényhozási intézkedéseket. – A megküldött terjedelmes határozathozatalból arról értesülhetünk, hogy a mezőgazdaság fejlesztése tekintetében gyökeres változtatásokat kell eszközölni, hiszen a gabonatermelés tekintetében évről évre fenyegetőbb a külföldi konkurencia. Az állattenyésztés újbóli felkarolása érdekében a gazdának arra kell törekednie, hogy gazdasági területének legalább egyharmadát (ideértve a kaszálókat,

a szálás és gumós takarmánytermőtereket, a természetes és mesterséges leelőket) takarmánytermelésre fordítsa. Szükséges az alapfokú gazdasági ismeretek, a gyakorlati oktatás kiterjesztése. Serkenteni kell a bortermelést, valamint a gazdasági egyesületek által létesítendő tejtermelő és értékesítő szövetkezeteket, közraktárak felállítását, a biztos piac létrehozását stb. Tarthatatlan állapotot a gazdasági cselédeknek különböző vidéken, különböző időben történő felfogadása. A mezőgazdasági ipar és segédipar fejlesztése érdekében szükséges megadni az állami adómentességet. Célszerű a mezőrendőri törvény alkotása, az 1875. évi földadó szabályozásáról szóló törvénycikk módosítása. A marhatenyésztés fejlesztése érdekében szükséges az apaállatok tartása és a törvény által való szabályoztatása, s általában az állategészségügy rendezése. És a belvizek levezetéséről szóló 1874. évi törvénycikket is meg kell változtatni, társulatok alakítását kell szorgalmazni . . . A szabadkai hatóság úgy döntött, hogy mindenképpen támogatja a gazdák II. országos értekezletén hozott határozatait. Közben (1878. július 6.) a minisztérium jóváhagyja a város „hernyók és kártékony rovarok kiirtásáról” készített szabályrendeletét, amelynek 3. §-a kimondja: „A kapitányi hivatal tartozik örködni a felett, hogy a hernyóirtás az illető lakosok vagy határbeli birtokosok által szigorúan teljesítésék . . .”⁸² A szabályzat elkészítése ekkor már egyik legsürgősebb teendő volt, hiszen a kártékony rovarok és egyéb növénybetegségek nagymértékben elterjedtek, s a lakosság nem sokat tesz megfékezése érdekében. Annak ellenére, hogy a minisztérium körleveleiben gyakran figyelmezteti a gazdákat,⁸³ sőt írásban megadja az utasításokat miként (milyen vegyszerekkel) kell felvenni a harcot pl. a vértetű, búzarozsda, filoxéra, kolorádóbogár stb. ellen. Azonban a szabadkai közigazgatási bizottság nincs megelégedve az elért eredményekkel és 1879. május elején többek közt ezt jelenti a városi tanácsnak: „Kiszámíthatatlan a kár, melyet különféle rovarok, férgek és apró állatok a vetések kertek és erdőkben majd évenként okozni szoktak . . . A kártékony rovarok fáradhatatlan pusztítói a madarak . . . mégis a gyermekek s a rövidlátó emberek százféle módon igyekeznek azok számát kevesbíteni, minek szomorú következménye a kártékony rovarok túlságos elszaporodásában jelentkezik. Ugyanazért felhívatik Szabadka sz. kir. város tekintetes Tanácsa, miszerint a madarak elfogdosását, a madár fészkek és tojások ki- vagy beszedését minden módon megakadályozni igyekezzék.”⁸⁴

Mind nagyobb erőfeszítéseket tesznek – kormányhatósági befolyásra – a mezőgazdaság eddigi állapotának megváltoztatására és új útjának lefektetését készítik elő. A Bácskai Ellenőr 1881. augusztus 28-i és szeptember 4-i számai hosszasan boncolgatják (a Magyar Népvilágból átvett írás!) a mezőgazdaság kérdéseit, a valós tényállást, a tennivalókat. Az ország legfőbb bevételi forrása a mezőgazdaságból származik, de a gazdák közötti társulási szellem még mindig hiányzik, holott máshol „észleljük a társulás szükségét s a munkások, ipar, kereskedelem, tudomány terén mindenütt törekednek az erők csoportosítása által nagyobb és nagyobb eredményeket vívni ki” – írja a lap. Ezután arra hívja fel a figyelmet, hogy a mezőgazdaság hanyatlása a megyékben létesítendő gazdasági egyesületekkel gátolható meg. Ezáltal a szegény ember drágábban tudná értékesíteni gabonáját, s az egyesületek nem az alkuszokkal, hanem a nagyobb kereskedőkkel lépnének összeköttetésbe. A mezőgazdaság hanyatlásának fő oka a baromfitenyésztés fejletlensége. Azelőtt nem volt ritkaság a 4–8

ökrös gazda, de „(. . .) már elfogyott ezek száma, a mi kettős kár, először kevés a trágya, másodsor kiapadt a mezőgazda mellékjövedelmének – mely sokszor a fő jövedelmét fölülmúlta – forrása. Keressük az okát. – Tény hogy a tervekben elhamarkodott legelő-felosztás okozta e rohamos sülyedést. Itt, hol oly sok föld van, az istállón tartásnak . . . nincs értelme, haszna” – érvel a cikk szerzője, s végül megállapítja, hogy a szegény kisbirtokos nem fejlesztheti a lótenyésztést sem, mert azt az állam vette kezébe, s a legolcsóbb fedezetetés 5 forintba kerül. Nincs elég legelő és „újszerkezetű” gazdasági eszköz. A kor igénye: kevés erővel sokat végezni. Elengedhetetlen tehát a gazdasági szerszámok megismertetése, terjesztése, s a kisbirtokosoknak részletfizetésre való eladása, a szakkönyvek meghonosítása és a mezőgazdasági előadások tartása.

Úgy látszik, a történések felrázzák a birtokosok egy részét. 1885 folyamán az országos kiállításon Szabadkáról összesen 140 kiállító vett részt, s közülük 101 kitüntetésben részesült: a tenyészállataikért, mezőgazdasági szakoktatásért, gyümölcsstermelésért, iparcikkekért, alkoholfélékéért, kisipari termékekért, a nevelés és közoktatás, az állattenyésztés stb. terén kifejtett munkáért.⁸⁵ Hozzáadjuk, hogy Szabadka a későbbiek során is kapcsolatban volt a kiállítások szervezőivel. Az 1896. évi „ezredéves kiállítás”-ra készülve a közgyűlési határozatból kitűnik, hogy Szabadkát nem ipari, hanem „kiváló mezőgazdasági tényező”-ként tarthatjuk számon.⁸⁶ A városi hatóság 1904. március 17-én határozatot hoz arról, hogy 1905. augusztus 20. és szeptember 10. között Pálicson tartják a Bács-Bodrog megyei ipari és mezőgazdasági kiállítást, állatkiállítással és állatdíjazással összekötve.⁸⁷

Visszakanyarodva az eseményekhez, megemlíthetjük, hogy a város igyekezett kiszélesíteni a mezőgazdasági termelést. 1885 augusztusában indítványozták, hogy Ludas, Tompa és Kelebia pusztákon ismét engedélyezzék a dohánytermelést.⁸⁸

A sajtó a mezőgazdaság számos kérdésével ismerteti meg az olvasót. A Bácskai Ellenőr 1886. február 14-i száma Mezőgazdasági viszonyok címmel szót ejt az intenzív és extenzív gazdálkodásról. A gazdák az alacsony árak miatt csaknem veszteséggel dolgoznak; olcsó munkára és tőkére lenne szükségük. Gazdasági hitelszövetkezeteket kell létesíteni. – A Bácskai Ellenőr 1886. április 18-i száma Freudenberg Márk, a budapesti kereskedelmi és iparkamara kültagjának jelentését közli a lefolyt évről. Szabadka és környékének lakossága túlnyomórészt földműveléssel és marhatenyésztéssel foglalkozott. A búza-termés 1884-ben gyenge volt, 1885-ben bővebben termett, de ára – csakúgy mint a szarvasmarháé és sertésé – alászökött. Ilyen viszonyok mellett nem fejlődhetett az ipar és kereskedelem. A bizalmatlanság fokozódott, a hitelgyengülés és megvonás következtében a bukások egymást követték, a terményeket majdnem 40%-kal olcsóbban árusították, a vállalkozó szellem egészen „lehangolva” volt. A Bácskai Ellenőr 1880. május 13-i száma Tarnóczy Gusztáv mezőgazdasági gépcsarnokával kapcsolatban többek közt azt írja: „Korunk egyik jelszava: »Gyors haladás!« Illik-e nagyjelentőségű jelszó mezőgazdaságunkra is, amely a legutóbbi félszáz év alatt jobban fejlődött, mint azelőtt fél-ezredév folytán. S ezt a mezőgazdasági gépek alkalmazásának köszönjük! Kiváltkép az utolsó két évtized találmányai csodálatot-keltők e téren.” De még mindig lemarad az ország a fejlett európai államoktól. Tarnóczy gépcsarnokában nyugatról behozott mezőgazdasági gépek részletfizetésre is vásárolhatók.

A Bácskai Ellenőr 1888. június 17-i számában Szobonya Bertalan azt fejtegeti, hogy miként termelhetnek a kisgazdák többet és jobbat. Ez a talaj helyes megművelésével és a vetőmag tökéletes alkalmazásával érhető el.

Az említett lap június 24-i száma felhívja a gazdák figyelmét egy új találmányra, a temesvári Saxl testvérek által két évvel korábban létesített „Első cs. és kir. szabad koncentrált marhatrágya-gyár” telepének termékére. „A föld leglényegesebb segítője a mezei termelésnek . . . a föld rendszeres trágyázása . . . Különösen a mintagazdaságok azok, melyek eddig műtrágyát használtak és azt most a temesvári gyárnak koncentrált állati trágyájával pótolják . . .” – írja a lap és hozzáfűzi, hogy a Saxl-féle trágyának sok előnye van a közönséges műtrágyával szemben.

Az aratás kapcsán figyelemreméltó cikket közöl a Bácskai Ellenőr 1888. július 1-jei száma: Amerika óriási mezőgazdasági túltermelése érezhető a magyarországi piacokon is; olyan olcsón adja gabonáját, amellyel a hazai mezőgazdaság nem konkurálhat. Ezért a búzatermelés helyett az állattenyésztésre és a gyümölcsészetre kell fektetni a hangsúlyt. Annál is inkább, mert kilátástalan a hazai malmok helyzete is.

A kataszteri felmérések szerint Szabadka határának legnagyobb részét a szántóföldek teszik ki, amelyek a lakosság jövedelemforrását képezik. Az ipar még eléggé fejletlen, s a lakosság többsége földbirtokba fekteti vagyonát. Földjeiket maguk művelik, vagy pedig kiadják haszonbérbe.⁸⁹ Az 1870. évi népszámlálás adatai szerint közel 16 ezer, az 1880. évi összeírás pedig azt tanúsítja, hogy majdnem 14 ezer egyén foglalkozott őstermeléssel. Sokáig az iparos osztály is nagyrészt a földművelést űzte, de a vasútvonalak létesítésével felgyorsul Szabadka városiasodása.

A város határában levő 160 ezer katasztrális hold termőföldnek kétharmad része szántóföld és ezt a legelő rovására folyton szaporították. Egy 1865. évi polgármesteri jelentés szerint a város határában 13 286 hold műveletlen föld volt, az 1880-as években végzett kataszteri felmérés már csak 5193 hold nem termő földet említ.⁹⁰ Régen a legelőből csak annyit szántottak, amennyire a családnak szüksége volt. Később már kereskedelemre is termeltek. Eleinte a bajai vásárra vitték a gabonát, utána helyben is eladhatták a fővárosi malmok és kereskedők részére vásárló helybeli gabonakereskedőknek (1887-ben számuk 12-re tehető) vagy a gőzmalmoknak. A lakosság a búza- és a kukoricatermelésre fektette a főhangsúlyt. A szegények egy-egy lánca földet, vagy egy-két kapa homokot bérelhettek. A pusztákon váltógazdálkodás folyt: ugyanazon a földön évenként más növényeket termesztettek, ill. mindig csak a föld egyik felét vetették be, míg a másik ugarban pihent. Azonban 1859-ben a szabadkai közgyűlés – az új törvény értelmében – megengedte az ugarokban is a termelést, s e szabad földművelés következtében felélénkült a kertészkedés és szaporodik a szállási, tanyai épületek száma.⁹¹ A földműves munkákat a szegények 2–3 lóval, a gazdagabbak nagyszámú ökörrrel, lóval, sőt gépekkel is végzik. Vojnics Antalnak már az 1860-as években volt gőzcséplőgépe, míg Szárics Károly és Törlei Bálint aratógépekkel is rendelkeztek.⁹² A cséplőgéptulajdonosok számának növekedésével csökken a lovakkal való nyomtatás gyakorisága. Ekkortájt a legnagyobb földbirtokosok voltak: báró Redl, a Vojnicsok (Lukács, Jakabné, Sándor, Simon, Gábor), azután Geiger Adolf, Vermes Gábor stb. Képzett és buzgó gazdák voltak ezenkívül Magyar Imre és György, Szárics Károly,

Lénárd János, Varga Ágost, Törlei Antal és Gyula, Leibach Antal, Regényi Lajos, akik nagyobb termelésre serkentették az olyan tehetősebb parasztságát, mint a Mukics, Sztipics, Vujkovics, Cviin stb. családok tagjai.

Régen inkább búzát, árpát és zabot termesztettek. Majd egyre több kölest, cirkot, kukoricát, burgonyát, babot, lencsét stb. Szabadka közjöveldelme főként a földbirtok utáni haszonbérből származik, a város azonban gyakran anyagul végezte közzgazdasági ügykezelését.

A városi közzgyűlés 1889 végén határozatot hozott a nehezen művelhető, sivár homokterületek eladásáról. Arról, hogy a szegényebb sorsú lakosok kedvezőbb feltétellel vehetik meg a homokterületeket: a lánconként 100 Ft kikiáltási árnak csak 10%-át tartozik a vevő kifizetni, a többi összeget – 6%-os kamattal – tíz év alatt egyenlő részletekben törlesztheti.⁹³

Hadd idézzük a város néhány gazdasági kimutatását az 1880–1890 közötti évekből. 1880-ban őszi búzából egy holdon átlag 8 mázsa termett, kétszeresből 9, őszi rozsból 10,5, tavaszi árpából 7, zabból 11,8, kukoricából 16,6, dohányból 300, takarmányrépából 40 métermázsa. – A szőlőtermés silány volt: készült 350 hl közönséges fehérbor, 8830 hl közönséges vörösbor, a siller fajtából 16 096 hl-t szűrték.⁹⁴

Az 1885. évi polgármesteri jelentés szerint a város területén a művelés alatt levő szántóföld 110 309 holdat és 160/1600 négyszögölt tesz ki. E területéből bevetettek őszi búzával 38 863 holdat, őszi rozssal 2000 holdat, árpával 4700 holdat, repccével 100 holdat, tavaszi rozssal 1050 holdat, őszi árpával 150 holdat, zabbal 17 950 holdat, kölessel 1500 holdat, kukoricával 9175 holdat, makkbükkönnyel 300 holdat, burgonyával 512 holdat, burgundival 100 holdat, lóherével, bükkönnyel, muharral és más mesterséges takarmánnyal 1000 holdat. Ugarnak marad évenként 30 209 (168/1600) hold. A kaszáló nádas, erdő összesen 15 121 holdat tesz ki.⁹⁵

Gábrý László közzgazdasági előadó 1887. július 1-jei tudósítása szerint a város művelés alatt levő 110 309 (168/1600) holdnyi területéből bevetettek őszi búzával 36 863 holdat, őszi rozssal 2000 holdat, árpával 4700 holdat, repccével 100 holdat, tavaszi rozssal 2000, árpával 200 holdat, zabbal 18 250 holdat, kölessel 500 holdat, kukoricával 9175 holdat, magbükkönnyel 300 holdat, burgonyával 512 holdat, burgundival 100 holdat, lóhere és bükköny keverékkel (muhar és mesterséges takarmánnyal) 1000 holdat, dohánnyal 162 holdat. A természetes kaszáló 3769 holdat tesz ki. Ugarnak maradt 36 863 hold.⁹⁶

Az 1890. év első felében közztett tanácsnoki jelentés szerint a város művelés alatt levő 110 309 (168/1600) holdnyi területéből bevetettek: 40 863 hold őszi búzát, 2000 hold rozst, 4600 hold árpát, 200 hold repcét, 120 hold tavaszi rozst, 150 hold tavaszi árpát, 19 250 hold zabot, 300 hold kölest, 10 000 hold kukoricát, 200 hold magbükkönnyt, 500 hold burgonyát, 80 hold burgundit, 800 hold lucernát és lóherét, 1000 hold bükkönykeverékkel (muhar és más mesterséges takarmánnyal); maradt 3769 hold természetes kaszáló és 30 863 hold ugar. Borsót, lencsét, babot csak a kukoricaközökben vetnek. Dohányt 240 holdon termesztnek. Ludason, Kelebián, Tavankúton és Csikérián jelentős a kertészkedés (káposzta-, hagyma-, paprikatermelés).⁹⁷

1890. október 9-én a belügyminisztérium jóváhagyta a legeltetési szabályrendeletet a város tulajdonát képező legelő használata érdekében.⁹⁸

A Bácska 1891. január 6-i számának Bácsvármegye 1890-ben című cikke kitér a földművelés területére is. Ennek fejlődéséről legjobban tanúskodik a gazdasági gépek nagyarányú szaporodása. Harminc évvel korábban a megye területén csak egy cséplőgép működött, míg 1890-ben számuk 1018-ra emelkedett, melyekből Szabadkára és területére 77, Újvidékre 32, Zomborra 19 jut. Bácsvármegye községekben a cséplőgépek száma 862.

A Bácskai Ellenőr 1891. január 11-i száma Az idő becse címmel a földművesek hasznos téli időtöltéséről szól. Elkerülhetetlen a mellékkereset (pl. a háziipar üzése) biztosítása, mivel a földművest kiadásokkal terhelték meg. – A lap március 5-i számában azt olvashatjuk, hogy a mezőgazdaság csakis tetemes beruházásokkal (korszerű gépesítéssel stb.) fejleszthető, s az országnak iparúzó és nem földművelő állammá kell válnia. – Az újság március 25-i száma pedig így serkenti a birtokosokat: „A kisbirtokosok segíthetnek magukon az által, ha a kerti művelést és baromfi tenyésztést honosítják meg földciken, mint a francia és olaszországi parasztok, a nagybirtokosok pedig, ha a mezőgazdasági ipar különböző ágaival megbarátkoznak, és jövedelmeik fölöslegét ezek üzéséhez szükséges befektetésekre fordítják.” A fentiekhez hozzáfűzzük, hogy a dualizmus korszakában vidékünkön is számos mezőgazdasági jellegű előadást, tanfolyamot stb. szerveztek, s egyes birtokosaink külföldön szereztek elméleti és gyakorlati képesítést. A szabadkai Rohonczy Elemér az 1892/93. évi szemesztart a híres hohenneimi (Németország) mezőgazdasági akadémián fejezte be.⁹⁹ A Bácskai Ellenőr 1891. augusztus 15-i száma Nyújsunk segélyt a munkás népnek címmel terjedelmes cikket közöl Szabadka birtokairól, településeinek munkásairól. Megtudjuk, hogy a radanováci és a hajdújárasi szegényebb sorsú munkásnép a városi hatósághoz fordult, hogy a városi szántóföldeket ötlánccos részletekben 25–30 évre adják ki haszonbérbe. A város 26 123 holdat járásként használ, de Szabadka állatállománya részére elegendő lenne 15–20 ezer legelő is.

A szegedi kereskedelmi és iparkamarai kerület évi jelentései szintén hasznos adatokkal szolgálnak.¹⁰⁰ Szabadka 1891. évi néhány terméseredménye: búzából bevetettek 41 725 katasztrális holdat és termett 250 350 métermázsa, rozsból 1614 kat. holdon termett 11 298 q, árpából 4500 kat. holdon termett 32 200 q, zabból 20 000 kat. holdon termett 200 000 q, kukoricából 12 000 kat. holdon termett 100 000 q, burgonyából 700 kat. holdon termett 15 000 q, kenderből 10 kat. h. termett 100 q, paprikából 10 kat. h. termett 100 q, repceből 151 kat. h. termett 1000 q, kölesből 225 kat. h. termett 2000 q, valamint 4032 kat. holdon szűrték 18 000 hektoliter bort. – Szabadka gazdasági jelentése szerint az 1891. évi aratás eredménye középszerű: a zab és árpa átlagon felüli, a kukorica kitűnő, a dohány jó, a burgonya átlagon aluli termést hozott. Viszont a „(. . .) takarmány répa, kerti vetemények, és gyökérfélék, mellyek többnyire Ludas, Kelebia, Tavankut, Sebesics és a Tompai homokos talajú földeken nagyobb mérvben, s hangya szorgalommal kertészileg műveltetnek . . .” jól fizetett.¹⁰¹ A Bácskai Ellenőr 1891. szeptember 17-i számának Gazdák figyelmébe című cikke a vetőmagfajtákkal foglalkozik, amelyekről nagyban függ a termés hozam. A külföldi rozsfajták közül említésre méltó a schlanstädti óriás rozs és a zsáktöltő Mammuth-rozs. Az előbbi kat. holdanként 1500 kg-ot is fizet. Az 1880-as években meghonosított montagne-i rozs szintén kiváló tulajdonságokkal rendelkezik.

A Szabadság 1891. augusztus 13-i száma arról ad hírt, hogy Szabadkának 44 094 hold földje van, amelyből szántóra, kaszálóra és erdőre 17 971 hold esik. A megmaradt 26 123 holdat járásként használják, de a város legeltetés címen nem szed be 50 000 Ft-nál többet.

Szabadka gazdasági helyzetét tükrözi a Bácskai Ellenőr 1892. szeptember 22-i számának írása: elégedetlenek az üzletemberek, a gazdák és az iparos osztály. Hanyatlak a kereskedelem, a gabonaárak alacsonyok, az élelmiszerárak magasak. A lakosság vásárlóereje gyengül. „A kisebb kereseti osztályok, hivatalnokok, iparosok, s munkások csaknem elkeserednek a puszta megélhetés nehézsége fölött” – írja az újság és hozzáteszi, hogy a gazdasági élet alapkövét a mezőgazdaság képezi, amelynek fellendülése a gabonaárak felemelkedésétől függ.

A városi tanács 1893. szeptember 10-én tudósítja a belügyminisztériumot a város határában levő összes birtokrészről, a mezőgazdasági művelés alatt álló városi birtokokról. E szerint a határban van: 3944 hold és 1594 négyszögöl szántóföld, 24 hold és 1410 négyszögöl kert, 810 hold rét, 1366 négyszögöl szőlő, 25 982 hold és 1122 négyszögöl legelő, 9171 hold és 1405 négyszögöl erdő, 885 hold és 458 négyszögöl nádas. Földadó alá nem eső terület 3197 hold és 210 négyszögöl. Szabadka földbirtoka összesen 44 018 hold és 396 négyszögöl.¹⁰² – A törvényhatósági bizottság 1893. március 16-i határozata alapján a városi kaszálókat évenként ötlánccos parcellákban („a legeltetés kizárásával”) szénatermelésre adják haszonbérbe, s a sarjúszténa levevése után pedig egész területenként téli legeltetésre adják ki.¹⁰³ Ehhez adjuk hozzá, hogy a városi hatóság néhány hónappal később támogatja a mérgesi, tavankuti, tompa-katonai, lakhandi, kelebiai, körösi és zsiroskuti úgynevezett engedélyes szántóföldeknek (vagyis a városi földeken letelepülőknek) tíz évnél hosszabb időre való haszonbérbe bevését. Annál is inkább, mert az itteni lakosság eddig is évről évre bérbe vette.¹⁰⁴

Gábrly László közgazdasági előadó 1893. december 11-én jelentést ad az év második felének közgazdasági állapotáról.¹⁰⁵ E szerint az aratás eredménye „gyenge középnek mondható”. A búza hozamátlaga lánconként 7,5–8, a zab 4–6, az árpa 8,5 métermázsára tehető. Jól fizetett a kukorica, burgonya, kerti vetemények, takarmány. A gyümölcs (alma, szilva, körte, szőlő) bőven termelt. A gabonaárak az aratási idő óta érezhetően csökkentek, ami a gazdasági állapotokra nyomasztó hatást gyakorol. „A munkás viszonyok kielégítőek voltak, rendes napszám mellett munkaerő mindég kapható volt” – áll a jelentésben. Az őszi-téli vásár kedvezőtlenül folyt le, nagy a pénzhiány. Viszont a lótenyésztés fejlesztésére alakított Lóverseny Egyesület lendületes munkát végez. Különben Szabadka 1893. évi terméseredménye a következő volt: 40 850 kat. holdon termelt 326 000 q búza, 1800 kat. holdon 14 000 q rozs, 5000 kat. holdon 40 000 q árpa, 22 220 kat. holdon 222 000 q zab, 12 000 kat. holdon 15 000 q kukorica, 200 kat. holdon 1800 q repce, 200 kat. holdon 2000 q köles, 1000 kat. holdon 22 000 q burgonya, 40 kat. holdon 200 q kender, 10 kat. holdon 100 q paprika, valamint 4500 kat. holdon 12 000 hektoliter bort szűrték.¹⁰⁶

1894-ben Szabadka környékén 40 000 kat. holdon termelt 240 000 q búza, 2500 kat. holdon 15 000 q rozs, 5600 kat. holdon 43 000 q árpa, 22 400 kat. holdon 185 000 q zab, 26 000 kat. holdon 78 000 q kukorica, 300 kat. holdon 2000 q repce, 300 kat. holdon 2000 q köles, 2500 kat. holdon 36 000 q burgo-

nya, 40 kat. holdon 200 q kender, 15 kat. holdon 60 q paprika, valamint 4500 kat. holdon 12 000 hektoliter bort szűrték.¹⁰⁷

A Bácskai Ellenőr 1894. november 8-i számában olvashatunk az új mezőgazdasági törvényről, amely külön szól a földbirtokok gazdasági használatáról, a közlegelőkről, a közbirtokosságról, a legeltetésről, az állattenyésztésről. A gazdálkodásban igen gyakran előforduló határvillongások meggátlása céljából intézkedik a földbirtokok határainak állandó megjelöléséről. Kötelezi a községeket, hogy megfelelő nagyságú és kellően berendezett faiskolát tartsanak fenn. A szőlőművelés előmozdítására a törvény önkormányzati alapokon nyugvó hegyközségek alakítását engedi meg. A törvénycikk bőven foglalkozik a mezőrendőrséggel is. – 1895 márciusában a város szoroson vett külterületén működő lovasrendőrbiztos, a 33 lovasrendőr, a 12 erdőőr és a 12 útmunkás mellé alkalmaznak 11 mezőőrt (az ugarföldtulajdonosok költségére). A város tulajdonát képező hajmoki és csantavéri uradalmi földeken alkalmazott 10 mezőőrt továbbra is megtartjuk. Egyben meghozzák e mezőőrök alkalmazási és javadalmazási szabályrendeletét.¹⁰⁸ – A minisztérium nem hagyja jóvá a mezőgazdasági bizottság szervezéséről és ügyrendjéről szóló szabályrendeletet, hanem ehelyett a városi szervezeti szabályrendeletben már meglévő gazdasági bizottság hatáskörébe való beillesztését rendeli el.¹⁰⁹

A törvényhatósági közgyűlés 1896. augusztus 27-én eleget tesz a felhívásnak: alapító tagként belép Bács-Bodrog vármegye gazdasági egyesületébe.¹¹⁰

A homokterületek eladására a városi hatóság még 1892-ben határozatot hozott, s az árverési feltételek módosításával döntését továbbra is fenntartja. Azért, hogy „(. . .) ezen eladandó homokföldek megszerzéséhez a város lakossága szegényebb osztályának is kedvezőbb alkalom nyújtassék . . .”¹¹¹

A századforduló közeledtével tovább sokasodtak a gazdasági kérdések, a hatósági intézkedések. A mezőgazdasági termelés előmozdításánál, különösen a talajművelés és növénytermelés fejlesztésénél az volt a törekvés, hogy a birtokosok minél jobb vetőmagot használjanak és a legelőnyösebb termelési eljárást alkalmazzák. Elemi csapások esetén a kormány segítette a szegény sorúakat. A minisztérium egyik legfontosabb feladatai közé tartozott a mezőgazdasági ismeretek terjesztése, népszerűsítése.

A Bácskai Ellenőr 1897. május 20-i számának A vetőmagvak forgalmának ellenőrzése című cikke azt fejtegeti, hogy a vetőmag-kereskedelmet az 1870-es években nem ellenőrizték. A kereskedők forgalomba hozott áruik ellen többször tiltakoztak a gazdák, s a kormány 1881-ben országszerte létrehozta a magvizsgáló állomásokat, ahol a magvak azonosságát, tisztaságát, csírákéességét, víztartalmát, abszolút és térfogatsúly meghatározását vizsgálták. Fontos intézkedést tartalmaz a vetőmagvak forgalomba hozatalára nézve az 1895. évi gazdasági termények és cikkek hamisításának tilalmazásáról szóló XLVI. törvénycikk, amely a gazdasági, erdészeti, kertészeti vető- és fűmagokon kívül a többi termény stb. értékesítéséről is intézkedik.

A Szabadkai Hírlap 1897. augusztus 15-i száma A mezőgazdaság baja címmel arról ír, hogy a földbirtokosok és a gazdák nagy küzdelmet vívnak létfenntartásukért. Sokuk tönkrejutott, elszegényedett, földjük tönkrement. Mindennek károkozója a pénzügyi helyzet, a pénz- és hitelintézetek. „A pénz megdrágult, mert a készpénz folytonosan fogyóban van. Vidéki takarékpénztáraink, bankjaink, hitelintézeteink nem rendelkeznek annyi tőkével, hogy a

gazdaközönség sürgős hiteligenyeit kielégítsék” – írja az újság. A vidéki intézetek pedig, a pénz drágasága miatt, csak magas százalékra adnak kölcsönt. – Az 1897. évre is szolgálhatunk terményeredménnyel:¹¹² Szabadka környékén 6000 kat. holdon termelt 180 000 q búza, 3000 kat. holdon 9000 q rozs, 7000 kat. holdon 31 000 q árpa, 8000 kat. holdon 56 000 q zab, 15 000 kat. holdon 180 000 q kukorica, 100 kat. holdon 800 q repce, 60 kat. holdon 480 q köles, 800 kat. holdon 18 000 q burgonya, 30 kat. holdon 450 q kender, 10 kat. holdon 60 q paprika. Ezenkívül 5000 kat. holdon 20 000 hektoliter bort szűrték.

A gazdasági átalakulással több igény mutatkozik a városi földeken való nagyobb termelésre. Így pl. Szabadkának „a közelebbi években minden irányban bekövetkezett fejlődése” eredményeként 1898. július 23-án a városi közgyűlés a vágójárási 525 (1530/2000) kat. hold legelő feltöréséről határoz.¹¹³ Elkerülhetetlen a gépesítés. A Bácskai Ellenőr 1899. június 15-i száma A gépek szerepe és jelentősége a nemzetgazdaságban című cikke arra mutat rá, hogy a gépeket kezdetben a nagyiparnál, majd a nagyobb vállalatoknál, az utóbbi időben már a mezőgazdaságban is alkalmazzák. Ez kedvezőbb anyagi körülményt biztosított a legszűkebb néprétegeknek úgyszintén. Azonban a kisbirtokosoknak továbbra is számtalan akadállyal kellett megküzdeniük. Az ínséges évek után megjelentek az uzsorások, akik galád módon szipolyozták ki a kisgazdákat.¹¹⁴

Mielőtt Szabadka 1900 és 1918 közötti mezőgazdasági adatait közölnénk, hadd szóljunk részletesebben az 1897-ben létesített palicsi földműves iskoláról, a városi erdőkről, a fásításról és faiskolákról, a kertészeti telepről, a szőlőszetről.

Palics északi része még az 1860-as években is nagy kiterjedésű közlegelő; marhahajrás. Ekkortájt bizonyosodik be, hogy e terület más célra – elsősorban szőlőművelésre – kitűnően hasznosítható. A Palicsi-tó környékén éledezni kezd az idegenforgalom, míg a fürdőhely északi részén mind nagyobb szőlőterületek létesülnek.

A palicsi földművesiskola létesítésének gondolata bajsai Vojnich István főispán nevéhez fűződik. E kezdeményezésről 1895 áprilisában kedvező hatósági döntés születik, sőt a törvényhatósági közgyűlés e célra 200–250 lánca földet enged át. – 1896 közepén megalakul az iskolaszervező bizottság, amely a földműves iskola létesítéséhez a fürdőhely szomszédságában elterülő ún. Katonaerdő, valamint a radanováci és hajdújárási puszták földjeinek egy részét fogadtatja el. A következő év novemberéig szőlő- és gyümölcsfaiskolát létesítenek és felépülnek az intézeti épületek: az igazgatói és kertészlakás, az élelmezési, a majorsági és egyéb melléképületek, az iskolaépület. Majd az országos eseményként számon tartott földművesiskolát 1898. április 2-án ünnepélyesen megnyitják.¹¹⁵ Szervezeti szabályaiban többek között az alábbi olvasható: „Szabadka szab. kir. város földműves iskolájának célja oly gazdákat képezni, kik kisebb terjedelmű gazdaságot lehetőleg jól, azaz a létező viszonyok között a leggyümölcsözőbben kezelni tudnak.

Ezért az iskola növendékei megfelelő oktatásban részesülnek, kézi ügyességük kiképeztetik, minden gazdasági, kerti és szőlészeti munkába begyakoroltatnak, munka edzettségük kifejlesztetik, megtanítatnak azon tényezőkkal számolni, melyek a kisgazda üzletvitelében szerepelnek, megtanítatnak a munkák vezetésére, hogy mint szolgálatba lépők a munkák végrehajtására és vezetésére, mint önálló gazdák birtokait okszerű és lehetőleg nagy hasznot

állandóabban biztosító kezelésére képesítenek.” A földművesiskola a földművelésügyi miniszter felügyelete alatt áll. A közvetlen felügyeletet pedig a város polgármesterének elnöke alatt álló felügyelőbizottság gyakorolja. Az iskolába való felvételnél a szabadkai illetőségűek elsőbbségben részesülnek. Csakis a 16. életévüket betöltött személyek járhatnak az iskolába. A tanfolyam két évig tart. Elemi és szaktantárgyakat hallgattak a növendékek. Szaktantárgyak: földművelés, növénytermelés és rétművelés; kertészet, szőlészet és gazdasági fásítás; állatok tenyésztése és ápolása; gazdasági üzletvitel és berendezés; számvitel és elszámolás. A szaktantárgyak keretén belül a növendékek elsajátítják a kosárfonást, a seprű- és kefekészítést is, valamint kovács- és bogárnármunkákat végeznek. A novembertől augusztusig tartó tanfolyam idején szigorú rend és fegyelem uralkodott. Többek között a növendéknek a legszigorúbban megtiltották a káromkodást, az illetlen beszédet, a cselédekkel való durva bánást. Szigorúan büntetik a szesz italok élvezését, a szerencsejátékot, az állatokkal való durva bánást . . . Tilos minden fényűzés, a kisgazdához és polgáremberhez nem illő ruhaviselet . . . A rend elleni vétségek esetén az alábbi büntetéseket rótták ki a növendékekre: az igazgató általi megintés vagy megdorgálás négyezmközt; a vasárnapi kimeneteltől való egyszeri vagy többszöri eltiltás; egyszeri vagy többszöri étkezési tilalom; szabadságolás elvonása; határozat az iskolából való kizárásról . . .

Az iskola munkarendjét vizsgálva látható, hogy a diákokat a nyári félévben reggel 4 és este 8 óra között, a téli félévben reggel 5 és este 9 óra között foglalkoztatták! Általában a tantárgyak meghallgatása után már a kora délelőtti óráktól elkezdődött és délután is folytatódott a gyakorlati foglalkoztatás: munka a gazdaságban, kertben vagy szőlőben, házi iparcikkek készítése, kovács- és bogárnármunkák elsajátítása . . . A tanulók minden félévben vizsgáztak, melyen az igazgaton kívül a földművelésügyi miniszter kiküldöttje és a felügyelő bizottság kirendelt tagja vehetett részt.

A palicsi földművesiskola birtoktete 1898-ban 277 kat. hold és 635 négyezögöl. A Prokony (most Kizur István utca) mentén elterülő beltelek (major) 15 kat. holdat tett ki. A birtoktest további beosztása: szántóföld 180 kat. hold; legelő és kaszáló 16 kat. hold; gyümölcsfaiskola 16 kat. hold; szőlő 29 kat. hold és 885 négyezögöl; Prokony 13 kat. hold és 950 négyezögöl; utak, árkok 7 kat. hold és 400 négyezögöl. – A birtok viszonylag nagyszámú gazdasági, kerti szőlészeti eszközökkel és gépberendezésekkel rendelkezett (járművek; földművelő eszközök; takarmányelőkészítő gépek; arató-cséplőgépek és magtári eszközök; tűzoltószerek; trágyakezelő eszközök; földrónázó eszközök . . .). Nagy gondot fordított az állattenyésztés (ló-, szarvasmarha-, juh-, baromfi- és méhtenyésztés) fejlesztésére. Érdekes adatokkal szolgál az 1897–1898 években végzett fásításokról készített kimutatás. E szerint a telepen összesen 393 583 db magas törzsű gyümölcsfát, dísz- és erdei fát, valamint ribizli-, egres-, fűzfadugványt, lomb- és tűlevelű facsemetét, szőlőt ültettek. Ebből csak az ún. Prokonyra (a mai Kizur István utcára) 27 283 db jutott! – A századfordulótól lendületesen fejlődött és országos hírűvé vált a palicsi földművesiskola, mellyel kapcsolatban még elmondható, hogy egy időben egyetemi szintre való emelésének gondolata is felmerült.

JEGYZETEK

- 1 Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Budapest, 1990, 60–66.
- 2 Kövér György: Iparosodás agrárszágban. Magyarország gazdaságtörténete 1848–1914. Budapest, 1982, 123.
- 3 Magyarország története 1848–1890. Szerkesztő Katus László. 2. kötet, Budapest, 1987, 1045. (A továbbiakban: Magyarország története 1848–1890, 2. k.)
- 4 Magyarország története 1849–1918. Szerkesztette Hanák Péter . . . IV. kötet, Egyetemi tankönyvtár. Budapest, 1972, 189. (A továbbiakban: Magyarország története 1849–1918, IV. k.)
- 5 Magyarország története 1848–1890., 2. k., 1048.
- 6 Uo., 1082.
- 7 Uo., 1085.
- 8 Uo., 1088.
- 9 Uo., 1097–1099.
- 10 Berend T. Iván–Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Szerkesztette: Pach Zsigmond Pál. Kézirat. Budapest, 1986, 78. (A továbbiakban: Berend T. Iván–Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története).
- 11 Berend T. Iván–Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története. 80.
- 12 Magyarország története 1890–1918. Főszerkesztő Hanák Péter. 1. kötet, Budapest, 1988, 329.
- 13 Berend T. Iván–Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története. 83.
- 14 Magyarország története 1848–1890. 2. k., 1109–1111.
- 15 Uo., 1112.
- 16 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. Kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége. II. kötet, Zombor, 1896, 426–427. (A továbbiakban: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. II. kötet).
- 17 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. II. kötet, 427.
- 18 Uo., 429.
- 19 Közgazdasági viszonyok Bácskában. Első könyv. Általános rész. Írta Rác Vilmos. Szabadka, 1884, 9–10.
- 20 Dr. Stevan Mezei: Razvoj industrije u Bačkoj. Novi Sad, 1959, 38.
- 21 Dr. Mirnics József: A bácskai munkásmozgalom a magyarországi szociáldemokrata párt megalakulásáig. Novi Sad, 1967, 145. (A továbbiakban: Mirnics J.: A bácskai munkásmozgalom)
- 22 Mirnics J.: A bácskai munkásmozgalom. 146.
- 23 Uo., 145–146.
- 24 Dr. Sandor Mesaroš: Položaj zanatskog i industrijskog radništva Bačke do kraja XIX veka. Zbornik za istoriju. Broj 19/1980, Matica srpska, Novi Sad, 1980, 186.
- 25 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. II. kötet, 431.
- 26 Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat, 4. kötet. A magyar korona országainak 1901. évi mezőgazdasági termelése. Budapest, 1903, 103.
- 27 Koroknai Ákos: Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határőrvidéken a XVIII. század elején. Budapest, 1974, 84–101., 166–179. (A továbbiakban: Koroknai)
- 28 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. II. kötet, 433–435.; Mirnics J.: A bácskai munkásmozgalom. 30–31.; Privreda Novog Sada 1748–1880. Iz arhiva novosadskog magistrata. Ispisao Vasa Stojić. Izdaje grad Novi Sad, 1941, 127.
- 29 Dr Antal Hegediš–Dr Katarina Čobanović: Demografska i agrarna statistika Vojvodine 1767–1867. Novi Sad, 1991, 260–264.
- 30 Bács-Bodrogh vármegye II. Szerkesztette dr. Borovszky Samu. Budapest, 1909, 397–400. (A továbbiakban: Borovszky Samu: Bács-Bodrogh vármegye II.)
- 31 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. II. kötet, 435–436.

- 32 Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye II. 419.
- 33 Uo., 421.
- 34 Uo., 425.
- 35 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. II. kötet, 436–437.
- 36 Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye II. 401.
- 37 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. II. kötet, 438.
- 38 Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye II. 401.
- 39 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. II. kötet, 439.
- 40 Uo., 440.
- 41 Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye II. 406.
- 42 Uo., 406.
- 43 Szabadka szabad királyi város története. I. rész. Írta Iványi István. Szabadka, 1886, 110. (A továbbiakban: Iványi, I.)
- 44 Szabadka szabad királyi város története. II. rész. Írta Iványi István. Szabadka, 1892, 165–166. (A továbbiakban: Iványi, II.)
- 45 Iványi, II. 168.
- 46 Iványi, II. 181.
- 47 Iványi, II. 189–190.
- 48 Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: SzTL). 6485/polg., 1867
- 49 SzTL., 2323/polg. 1867
- 50 SzTL., 304/polg. 1868.
- 51 SzTL, 4889/polg. 1870
- 52 SzTL., 2593/polg. 1873
- 53 SzTL, 4463, 4464, 4465/polg. 1867
- 54 SzTL., 1870. évi kgy. jk. 104. és 190. szám
- 55 Iványi, II. 192–193.
- 56 SzTL., 2958/polg. 1873
- 57 SzTL., 3145/polg. 1873
- 58 Iványi, II. 194.
- 59 SzTL., 1874. évi kgy. jk. 1. szám; 1873. évi kgy. jk. 224. szám
- 60 SzTL., 3080/polg. 1872
- 61 SzTL, 3607/polg. 1874
- 62 SzTL, 1875. évi tan. jk. 596. szám
- 63 SzTL., 1874. évi kgy. jk. 60. szám
- 64 SzTL., 2455/polg. 1875
- 65 SzTL., 1527/polg. 1875
- 66 Bácskai Ellenőr, 1897. augusztus 1., 61. szám. A gabonaárak a múlt 25 évben.
- 67 Szabadkai Közlöny, 1876. január 24., 4. szám. A kisbirtokosok földhitel-viszonyairól, különös tekintettel a helybeli körülményekre
- 68 SzTL, 2768/polg. 1878; 7877/polg. 1879
- 69 Magyarország története 1849–1918. IV. kötet, 234–235.
- 70 SzTL., 3107/polg. 1869
- 71 SzTL, 2723/polg. 1870. évi tan. jk. 305. szám.
- 72 SzTL., 3576/polg. 1870
- 73 SzTL., 3569/polg. 1873
- 74 SzTL., 1527/polg. 1875
- 75 SzTL., 3186/polg. 1875
- 76 SzTL., 7278/polg. 1876
- 77 SzTL., 3911/polg. 1876
- 78 Uo.
- 79 SzTL., 174/polg. 1878
- 80 SzTL., 4695; 5051; 6007/polg. 1877
- 81 SzTL., 5560/polg. 1879

- 82 SzTI., 2068; 5657/polg. 1878
- 83 SzTI., 2246; 4288/polg. 1878
- 84 SzTI., 3904/polg. 1879
- 85 Mamusich Lázár Szabadka sz. kir. város polgármesterének 1885-ik évi jelentése a városi közigazgatás állapotáról. Szabadka, 1886, 45–48. (A továbbiakban: Mamusich Lázár 1886)
- 86 SzTI., 1893. évi kgy. jk. 247/12807.
- 87 SzTI., 740/elnöki 1904; 1904. évi kgy. jk. 172.
- 88 SzTI., 1885. évi kgy. jk. 309. szám
- 89 Iványi, II., 193.
- 90 Uo., 194.
- 91 Uo., 176., 195.
- 92 Uo., 196.
- 93 SzTI., 1890. évi kgy. jk. 126. szám
- 94 SzTI., 8130/polg. 1880
- 95 Mamusich Lázár 1886, 40.
- 96 SzTI., 249/kb. 1887
- 97 SzTI., 266/kb. 1890
- 98 SzTI., Városi tanács I. 97/1897
- 99 Fehér György: A hohenheimi mezőgazdasági akadémia magyar hallgatói, 1818–1893 (sorsok, életpályák). Különlenyomat a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984–1985. évi kötetéből. 561.
- 100 Évi jelentés (1891) a szegedi kereskedelmi és iparkamarai kerület közigazdasági viszonyairól. Kiadja: A szegedi kereskedelmi és iparkamara. Szeged, 1892, 54–56. (A továbbiakban: Évi jelentés)
- 101 SzTI., 638/kb. 1891
- 102 SzTI., Városi tanács, XV. 163/1893; 11976.
- 103 SzTI., 1893. évi kgy. jk. 74.
- 104 SzTI., 1893. évi kgy. jk. 410.
- 105 SzTI., 853/kb. 1893
- 106 Évi jelentés (1893). Szeged, 1894, 48., 50.
- 107 Évi jelentés (1894). Szeged, 1895, 32., 34.
- 108 SzTI., 1895. évi kgy. jk. 126.
- 109 SzTI., Városi tanács, XIX. 59/1895
- 110 SzTI., 1896. évi kgy. jk. 416.
- 111 SzTI., 1896. évi kgy. jk. 563.
- 112 Évi jelentés (1897). Szeged, 1898. 44., 46.
- 113 SzTI., 1898. évi kgy. jk. 309.
- 114 Szabadkai Hírlap, 1899. január 29., 9. szám. A gabona-uzsora
- 115 A palicsei földműves iskoláról többek között bőséges adatok találhatóak a Szabadkai Történelmi Levéltár iratanyagában (pl. a Városi tanács XVII. 2/1897. jelzete alatt), valamint az iskola 1898. évi Értesítőjében.

AZ UTOLSÓ ÁTVÁLTOZÁS ÜZENETE

Dél-Bánát Vajdaság délkeleti részét öleli fel. A Duna és a Temes folyók, valamint Románia határolja. Az 1991-es népszámlálás szerint lakosainak száma 335 482, ebből 20 949 magyar. Összlakosságának 6,24 százaléka magyar.

1990-től nagymértékben megváltozott a lakosság összetétele. Újabb kimutatások (népszámlálás) a balkáni háború óta nem állnak rendelkezésünkre. Kb. harmincezerre tehető – vajdasági szinten – az elvándoroltak száma. (A vajdasági magyarság tíz százaléka.) Ez alól Dél-Bánát sem kivétel, ami arra enged következtetni, hogy kétezerrel csökkent a magyarság lélekszáma.

Dél-Bánát lakosságát a következő nemzetek lakják: szerbek, románok, romák, magyarok, macedónok, szlovákok. A fentiekén kívül élnek még horvátok, németek, csehok – ottani szóhasználattal élve: pémek, evangélikus csehek –, bolgárok és törökök. E multietnikus környezetben etnikai identitásról beszélni túlzás. Interetnikus életmódjuk, szokásviláguk csak lokális identitással határolható be. Tradíciók olvadtak egymásba, tűntek el, de leginkább *inadekvát* módon vannak jelen.

Tanulmányomban szokatlan aspektusból megközelítve, a temetőekben található jelenségeken keresztül szeretném megvilágítani mintegy ezerkét száz magyar lélekszám asszimilációját a harmadik évezred kezdetén.

A vizsgált helységek lakossági összetételének áttekintése

HELYSÉGNÉV	Lakosok száma	Magyarok száma	Magyarok %-a
Magyar ill. szerb elnevezés			
Nagyszered – Veliko Središte	1584	140	8,84
Temesvajkóc – Vlajkovac	1328	267	20,11
Fejértelep – Šušara	472	312	66,10
Versecvát – Vatin	316	99	31,33
Udvarszállás – Dobričevo	265	231	87,11
Bóka – Boka	1992	590	29,62

1991-es népszámlálási adatok

Az előadás elhangzott Békéscsabán, 2001. október 2-án, a VII. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencián

A hat kis településen a közös nyelv, amely meghatározója a nemzetnek, eltűnt. Bánát délkeleti peremterületei a magyar nyelvű oktatás megszűnésével, elsőnek estek áldozatul a Vajdaságban a nemzeti identitás elvesztésének. Az ott élő kisszámú magyar etnikum egyik menedéke lett a nyilvános vallásgyakorlás, éppúgy mint a népi vallásosság tradicionális továbbadása. Ez utóbbi a magánszférában jut kifejezésre. A népi hiedelembe és az egyházi vallásba vetett hitük hozzásegítette őket a túlélés, a megmaradás kezelhetőségéhez. Magukra maradásukban a magánajtatosságok jelenléte képezi a megtartó erőt, hisz a szentmise nyújtotta vallási élményben a papság hiánya miatt csak alkalmakként részesülhetnek.

Intenzív vallásosságuk személyes jellegű élményekben jut kifejezésre. Szentképeiket, szobraikat, családi ereklyéiket nagy becsben tartják, s az e tárgyak iránti tiszteletet elvárják mindenkitől, ki házukba látogat.

A vizsgált faluközösségek tagjai egyházuk lelkipásztorával ritkán találkoznak. Szentmise havonta, de legtöbb esetben csak egy alkalommal van. A templomba járás gyakoriságát módosítja a lelkész jelenléte. Ha a plébános tartja a szentmisét, megkétszereződik a hívők száma, mint mikor önszerveződve a vasárnapi szentmise idején felolvasnak a szentleckéből és imádkoznak. Róluk nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy identitásukkal szemben passzívak volnának. Viszont ennek az identitásnak nincs hatósugara. Korukat tekintve idősek, fiatalokat nem találunk soraikban. A fiatalok addig járnak hitoktatásra, míg bér málközők nem lesznek. Itt tanulnak meg a hitoktatás keretében magyarul írni, olvasni. A lakosság összetételéből kifolyólag nem érzik ennek fontosságát, illetve hiányát, hogy nem tudnak anyanyelvükön írni, olvasni.

A magánajtatosságok színtere áttevődött a temetőkre. Elhunyt hozzátartozóik sírját rendszeresen látogatják, s a temetőkben felállított nagykereszthez is gyakrabban visznek virágot. A legtovább élő kultikus szféra a temető, ahová magyarságuk, etnikai hovatartozásuk visszaszorult. A kívülről jött megfigyelő már csak a temetőkben és az útszéli kereszteken láthatja meg azt, ami nemcsak széppé és elfogadhatóvá teszi őket a mai ember számára, de azt a bizonyosságot is, hogy ott fél évszázaddal ezelőtt még tömegesen éltek magyarok. Temetőikben sírjeleiken keresztül üzennek az utókornak, ugyanúgy, mint a temesvajkóci temetőben az 1918-ban elhunyt magyar honvéd sírja. Még dacol az idővel, a betűk már megkoptak, sírhantját sem gondolja senki, mégis ottjártunkkor keresztje előtt állva különös érzés kerített hatalmába bennünket.

Munkám azzal a céllal készült, hogy egy zárt közösségen belül az emberi élet egyik átmeneti rítusát, a halállal kapcsolatos szokás- és tárgyi anyagot feltárjam és annak üzenetét az életmódban bekövetkezett változások kontextusában továbbadjam.

A VAJDASÁGI BÁNSÁGRÓL

„Nincs az országnak egy második helye, a hol annyi féle nép verődött volna össze s a hol erősebb keresztelkedés történt volna, mint Temes vármegyében.”

(Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi, Temes vármegye, 129. p.)

A török előrenyomulása nagy tömegeket mozgat meg a Balkánon. Az új hazát kereső szerb, albán és bolgár menekültek az új hazában, Magyarországon telepednek le, s nyomukban megjelennek az oláhok is.

A török kiűzése után a Bánság népessége teljesen átszerveződött. A románság térnyerése a Délvidéken mind számottevőbb. Mária Terézia uralkodása alatt a megerősödött határőrvidék kedvez az állandó hullámlásban lévő szerb népességnek. A Bánság betelepítése Mária Terézia és fia, II. József nevéhez fűződik.

(A német betelepítettek száma 1851-re 335 000-re növekedett. Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon, 108. p.)

1945-ben kiűzik a német lakosságot, s helyükbe a Balkánról különböző szláv nemzetiségeket telepítenek be. A második világháború után Versec és környéke óriási változásokon megy át. A nagyszámú németység kitelepítésével a lakosság összetétele teljesen megváltozott. Nagyszereken az oltárkendőkön még ma is a német bibliai szövegek olvashatók.

A Karas mente, a Verseci hegy lankáin még létező kis települések, vagy a Deliblátói homokpuszta, a magyar Szahara még sokáig az érdeklődés közepontjában marad. Titkokat és látivalókat rejt: a szlávoknak a Szerb Vajdaságot, a magyaroknak a történelmi Délvidéket, az odalátogató német turistának nagyanyja szülőföldjét.

Az idősök elbeszéléseiben megkerülhetetlen téma az uraság. Adatközlőim, kiknek gyermek- és ifjúkora a két világháború közötti időre esik, név szerint emlegetik a sváb nagybirtokosokat, a szerb nagygazdákat, ahol béresek, cselédek voltak. Meghallgatva az idős emberek sorstragédiáját, a sajnálat mellett némi megértéssel is viszonyulhatunk jelenlegi sorsukhoz, azaz nemzeti öntudatuk elvesztéséhez.

A bánátiak nem szívesen emlékeznek a múltra, és mindegyikük elbeszélésében ott szerepel a szomorú ténymegállapítás: „Itt a magyarok nagyon szegények vótak, itt a magyarok nagyon evótak nyomva.” A nemzeti nyelv és kultúra eltűnésének kiindulási alapját is ebben kell keresnünk. A megélhetés feltétele állandó migrációval járt. A magyar lányok Belgrádban, Pancsován, Fehértemplomon „szógátak” öregbítvén a szorgos magyarok jó hírét. A férfiak uraságtól uraságig vándorolva béresként, később napszámosként járták Temes vármegye birtokait. A jobblét utáni vágy mindennél erősebben jelentkezik a második világháború után, az expanzív nacionalizmust sem veszik tudomásul. A bármi áron is biztosítani gyermekeiknek a jobb megélhetést, már a családok egyedüli értékrendjévé válik, s az 1970-es években kiteljesedik.

Jugoszlávia sajátos helyzete a szocialista világrendszeren belül érdekérvényesítési lehetőségeket kínál. Az életminőség javulását a Karas és az Al-Duna

közén élő magyarok határozottan a beolvadásban, azaz a jugoszláv eszmeiségben látták.

Az új állam csakis egy közös nyelven, az ún. államnyelven, vagyis szerbhorvát nyelven működhetett, és az érzelmi kötődést az új állampolgári közösséghez az új hagyományok, szimbólumok létrehozásában éri el. Az állampolitika felismeri, hogy a sokféle nemzetből összetevődött államnak az új eszményképek, az új szimbólumok, az új ünnepek nem feledtetik – a kívánt gyorsasággal – nemzeti érzelmeiket, ezért új nemzetet is teremtett: ez volt a jugoszláv nemzet. Az ebben a társadalmi berendezésben felnőtt új generáció érdeklődéssel fordul az új nemzeti ideológia felé. Különösen a kisebbség soraiban voltak elkötelezett hívei az új „etnikai” identitásnak. A szórványból ezzel kapcsolatban nem állnak rendelkezésemre adatok, viszont a többsmagyarság köréből igen. Kishegyesen 1980-ban a magyar szülők (első osztályba iratkozó gyermekek szülei) egyharmada vallotta magát jugoszláv nemzetiséginek. Ehhez viszonyítva a szórványban minden valószínűség szerint tragikusabb képet kapnánk.

Ez az új életstratégia: jómód, biztonság, semmi magyarkodás, ateista világszemlélet kitermel egy új hitevesztett, gyökértelen embertípust, kik gyermekeik jövője érdekében feladják anyanyelvüket, tudatosan, bár szorongások közepette megtagadják népi hagyományait.

A hagyományos életforma felbomlása, amely a bánsági sík vidék keleti részében erőteljesebben jutott kifejezésre, mint Vajdaság bármely más területén, a következő tényezőkkel függ össze:

- a nemzetiségi összetétel erőszakos megváltoztatásával,
- az új államberendezés ateista eszméjével,
- a viszonylagos jólétet kecsegtető jövőképpel,
- a meglévő magyar intézmények felszámolásával,
- és a konzerválódott kisebbségi tudattal.

A tanulmányozott kis közösségek napi verbális tevékenységük nyolcvan százalékát szerb nyelven végzik. Az anyanyelvű oktatás megszűnésével még inkább igazodnak a többségi nemzethez. Nyelvezetük egyre inkább hasonlít a vegyes nyelvhez. Identitásuk utolsó állomása a síremlék, ahonnan sírversek, sírfeliratok formájában magyar nyelven üzennek az utókornak. Egy különös átváltozásról tudósítanak: a bánáti magyarság asszimilációjáról, hogyan váltak egy másik etnikum, a szerb közösség alkotó részesevé.

A hat kis település temetőiben az etnikai szegregáció determinált. Az ottlakók nemzeti hovatartozásukat a temetőben még kifejezik. Ezeknek a településeknek a temetőjében az ember érzi az idők sorsát. Többsnemzetiségű közösségeikben a magyar lakosság katolikus. Kiszámú református és egyéb vallású él mindenhol, de számbelileg oly kevesen, hogy nincs külön temetőjük. Temetők tagoltsága nem felekezeti különbségeket mutat, nemzetiségi hovatartozás szerinti elkülönülésről van szó.

A régi bókaiaknak nemzetiségek szerint kialakított sírkertjük van. A pravoszláv (szerb) temető a Szerb Bókához esik közel. Valamikor a bókaiakat a falun áthaladó Nagybecskerek, Torontálszécsány, Versec útvonal választotta ketté. Északi felében a szerbek, a déli részben a horvátok és a magyarok laktak. A Horvát Bókában volt a magyar utca, amelyet még ma is az elidősödött

magyar családok laknak. A horvát és a magyar temető ebben a falurészben található, térben teljesen elkülönülve egymástól.

Fejértelepen a temetőt a bejárattal szembeni út választja ketté. A baloldali rész, amely területileg szembeötlően nagyobb, a magyar rész. A magyarázat egyszerű, számbelileg a magyarság van túlsúlyban.

Udvarszálláson, mivel a lakosság összetétele magyar, nincs külön etnikai elosztása a temetőnek. A vegyes házasságból származókat is ide temetik.

Temesvajkócon különös jelenséggel találkoztunk. A temető három részre tagolódik. A bejárattal szemben jobbról van a valamikori tiszta magyar temető, bal oldalról a román temető és a sírkert végében, keresztül, a temető teljes szélességében húzódik a szerb temető. A magyar részben mind több a szerb és román sírfelirat. A vegyes házasságban elhunyt pravoszláv vagy ortodox válású élettársat, ha feleségével, férjével egy sírboltba szeretnék helyezni, akkor a magyar temetőbe temetik őket. A szerb és a román egyház ezzel próbálja megtartani temetőjük homogenitását. Ez miatt a magyar temetők a közös temető szerepét kezdik betölteni. A valamikori közös temetők emlékét idézi fel bennünk e jelenség.

Versecváton (Vatin) és Nagyszerden is többségében három nemzetiség él: szerbek, magyarok (ma már nagyon kevesen) és pémek, azaz csehek. Nagyszerden, a falu központjában egymáshoz közel három templom tudatosítja az odalátogatóval a település nemzetiségi összetételét: a pravoszláv, a pém-evangelikus cseh, és a katolikus. Temetőik is mindkét településen három részre osztoznak.

A köztes identitás, amelyben életüket élik az utolsó átváltozáskor visszatér eredeti állapotába s a temető magyar, illetve szerb, horvát, román és cseh (pém) részében helyezik örök nyugalomra hozzátartozóikat. Mindenki természetesnek veszi ezt az utolsó felzárkózást. A belülről vallott nemzeti öntudat, hogy magyarnak születtem – sok esetben még ha nem is beszéli már az anyanyelvét, s felekezeti tudata is csak formálisan létezett – a halál beálltának pillanatától visszaáll . . . A nemzetiségi határok a temetőben felülemelkednek.

A katolikus síremlékeken a kereszt jelképként van bevésve. A keresztnek kívül más karcolt vagy vésett jelkép nem található az emléktáblán. A kereszt helyett állított emléktábla a táblás fejfák utódjának felel meg.

A temetőkben található síremlékek formarendjükben, stílusukban igazodnak a szerb és román polgári mérték szerint emeltetett sírkeretekhez. A szláv népek temetkezési szokásai anyagi vonzatukban gazdagabbak és sokrétűbbek (számunkra giccsesek), ellentétben a magyar hagyományokkal. Vagyoni háttérükről, jómódú vagy egyszerű életükről halottaik sírjai nem tanúskodnak. Pontosabban az 1980-as évektől a halott társadalmi rangja a síremlékekről nem olvasható le. A szlávokra jellemző elhunytak iránti mély tisztelet a külsőségeken is megmutatkozik: márvány és gránit síremléket emeltetnek halottaik sírja fölé.

A sírköveken az ábrázolásnak egy különös formája van jelen: az elhunyt arcmásának vizuális megjelenítése. Az elhunyt portréjának kivetítése a síremlékre szerb (pravoszláv) szokás. Az elhunytakkal való kapcsolattartás egyik eszközévé vált a fénykép. A kép a múltat, az őseket idézi, mintegy megtartó erő. A kép és identitás fogalma szervesen összekapcsolódik. Az értékrendek egymásrahatásában a bánáti magyarság igazodik a pravoszláv szokáshoz.

A képmegjelenítés legősibb formája a gravírozás, azaz a karcolás. Külön erre szakosodott hivatásos kőfaragók, talentumok másolták át, vésték márványba a portrékat. Kisebb méretű képek esetében kerámiaóra égették rá speciális film segítségével. Ez a technika valamivel olcsóbb volt a manufaktúras karcolástól. Ma már a technika legújabb eszközével egészen autentikus képet vetítenek a sírkövekre. Napjainkban 30x30 cm nagyságú fényképekről néznek vissza az elhunytak.

Temesvajkóc – Vlajkovac

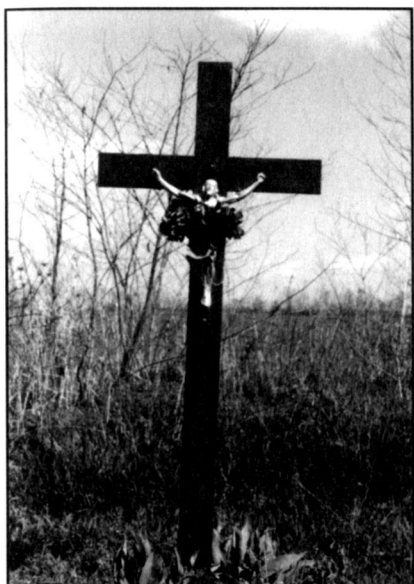
Fejértelep – 1908

A emléktáblák méreteikben szakítanak a hagyományos paraszti kultúrával. Jelképeik áldozatul estek a multietnikus civilizációnak. Funkciójukat a hatás-kifejtésben látom. A dekoráció indokolatlan előtérbe helyezése külsőségeiben egyszerre hatni szeretne a sírlátogatóra: a messzeségbe kiált, fizikai jelenlétével az örökkévalóságot sugallja. Színesztétikusan és öncélúan hatni.

Legszembetűnőbb vonása a félkör alakú napsugaras homlokzatra emlékeztető márványtáblák. Jó lenne hinni, hogy a fehér-fekete színek váltakozása a felkelő nap szimbóluma. A cél nélküli díszítő jelleg újfajta, számunkra idegen magatartást sejtet.

Eltűntek a magyar népművészet ismert motívumai és eltűntek a bibliai jelképek is. A sírhant tetejét márvánnyal vagy műkövel lezárják, mondván: így nem gzosodik el, s ha már nem lesz aki gondozza, akkor is megmarad.

A századelőről fennmaradt még létező sírjelek az azon a tájon is létező paraszti kultúra sajátos példáit nyújtják.

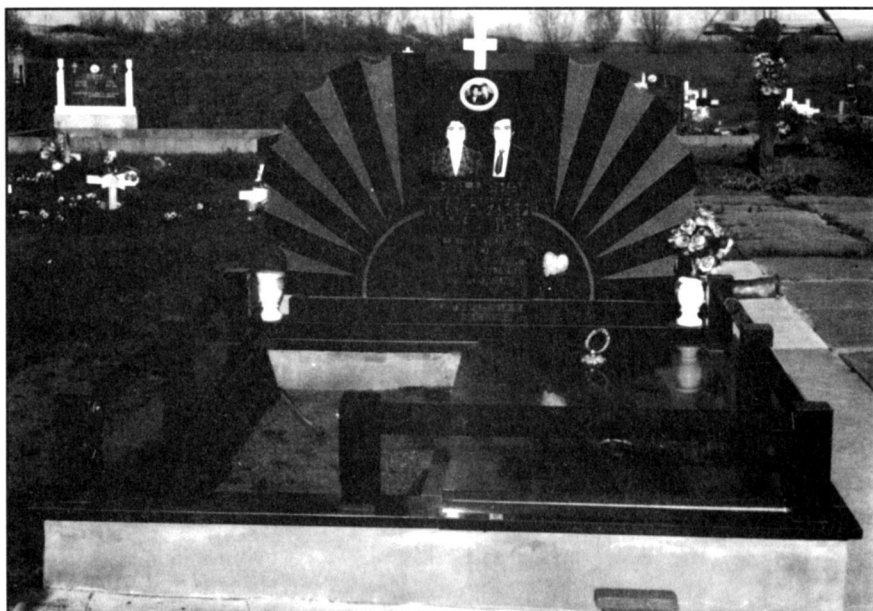
Útszéli kereszt Udvarszálláson

A nagykereszt Udvarszálláson

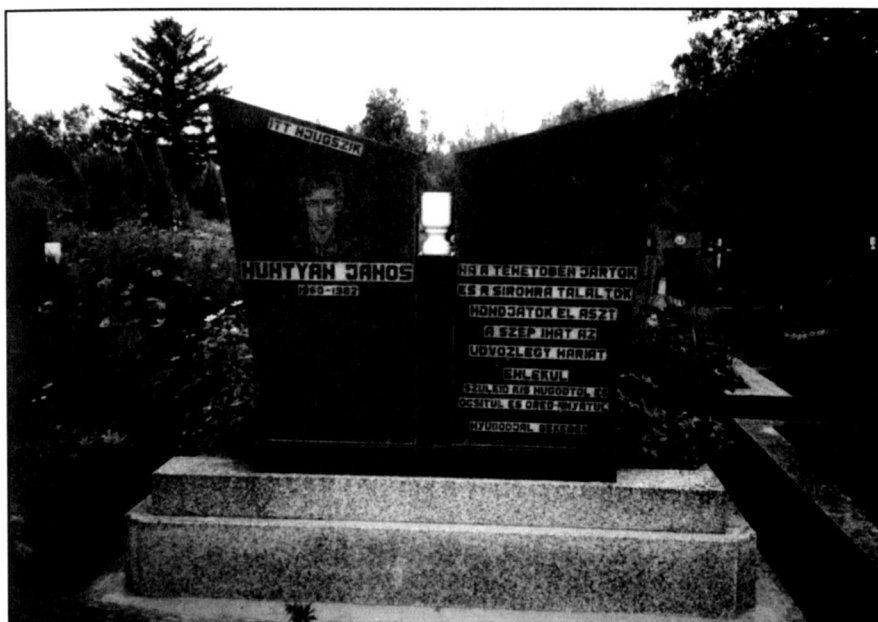
Magyar temetőrészlet (1930–1970), Temesvajkóc

Udvarszállás

Fejértelep – 1997

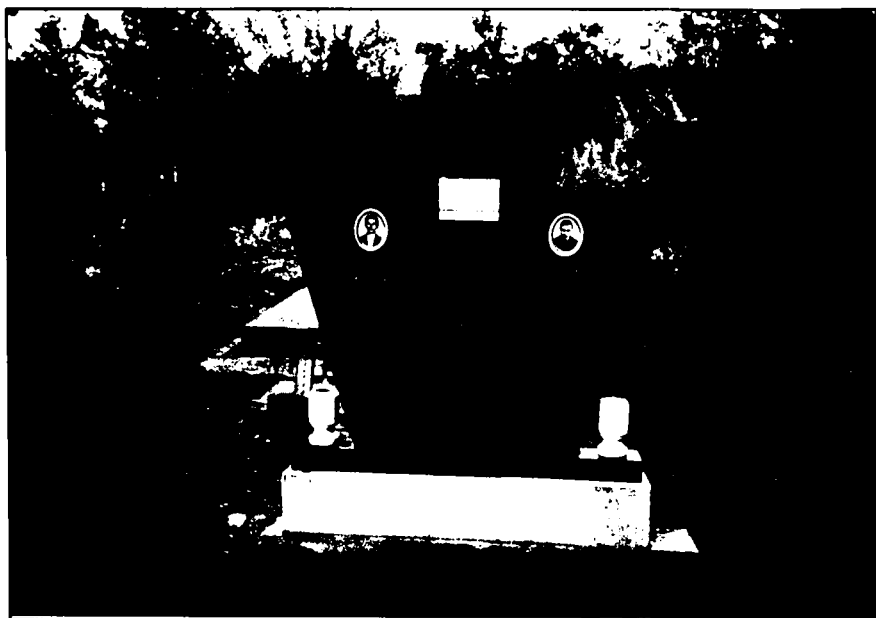

HA A TEMETOBEN JARTOK / ES SIROMRA TALALTOK / MONDJATOK EL
 ASZT / A SZEPI MAT AZ / UDVOZLEGY MARIAT / EMLEKUL / SZULEID KIS
 HUGODTOL ES / OCSITUL ES OREG ANYATUL / NYUGODJ BEKEBEN
 (Temesvajkóc – 1982)

Jelkép nélküli emléktábla, az ékezetek hiánya a más nemzetiségű kőfaragóra utal

Temesvajkóc, háttérben a pravoszláv kápolna. Az 1994-ben elhunyt vezetőkéneve még magyar nyelven van feltüntetve

Bóka – 1976 (Szilágyi Erzsébet, Szilágyi Mihály)

Ebben a felszíni egységesülésből a sírköveken szembeötlik a magyar szöveg: magyar személynevek, magyar nyelvű sírfeliratok. Nézzük először is a személyneveket. A települések belső homogenitására utal a vezetéknevek ismétlődése. Udvarszálláson három családnév uralja a lakosság összetételét még ma is. Halupka (cseh eredetű), Virág, róluk azt tartják, hogy cigány (roma) eredetük van, és Kucsera, amely a bolgárhoz hasonlít. A házassági endogámia még ma is élő tradíció.

Temesvajkócon a családi neveket már csak cirill betűkkel tüntetik fel. Csak következtetni lehet a magyar név eredetére, pl. Kemives (Kőműves).

Temeskutason az újabb tíz évből már nem található magyar írásmód szerinti sírfelirat. Bókán egy különös jelenségre figyelhetünk fel. A vegyes házasságok esetében a sírtábla hátsó oldalára magyar nyelven sírverset vésetnek a márványba, minden jelkép és név nélkül. Ez utóbbi a sírtábla elülső oldalán szerepel. Az interetnikusság kifejezője az emléklap.

A sírfeliratok anyanyelvünk szabályait nem követik. Kézről kézre adják a meglévő szövegeket, s a más ajkú kőfaragók nem érzik a szóelválasztást, az ékezetek fontosságát, a kezdő sorokat. Az így eltorzult szövegek lokálisan még terjednek, még él a ragaszkodás anyanyelvükért.

A sírjeleken található feliratok közül a sírversek az uralkodók. Bibliai idézet a vizsgált hat településen nem fordul elő. Vallási tárgyú kettő van, az összes többi patetikus megfogalmazású, erősen rímelő, félnépi szövegek. Legtöbb a párbeszédes forma.

A magyar nyelvterületen előforduló formulák a legtöbb magyar síron megtalálhatók: Itt nyugszik, Béke hamvaikra, Nyugodjon békében. S ami egyetlen

Temesvajkóc, Sabo – Szabó

Círill betűkkel – Udvarszállás, Barta István – 1998

sírjéről sem maradhat el: Emeltette, emeltették (gyermekei, felesége – név szerint is feltüntetve).

A sírjeleken található vezetéknevek leggyakoribb előfordulása: Csula, Kiss, Nagy, Lőcsei, Beretka, Kovačević (Kovács), Sós, Alföldi, Kaslik, Buzgó, Gligor, Barna, Ötvös, Vastag, Pajor, Leksza, Kószó, Uzor, Vincán, Podszelnik I.

A felsorolt vezetéknevekhez mindenhol magyar keresztnév párosul. E tarka felsorolásnak soktényezős háttere van. A térségben az asszimiláció megléte állandó, románok, csehek, bolgárok magyarosodtak el. Egy idő után elvesztették személyes jellegüket, és beolvadtak a délkeleti Bánság magyarságába. Ma e heterogén Bánságból kapcsolattartásért, segítségért kiált a szórványmagyarság . . . a legszórványabb szórvány.

A temetők még nem integrálódtak a nagyközönséggel, a temetők csak leképezik az élők világát. Sokoldalú funkciójuk egyik szegmentuma: etnikai tér-szerkezetük.

AZ EGYHÁZKÖZÖSSÉGEK SZERVEZETTSÉGI FORMÁI DÉLKELET-BÁNÁTBAN

Versecvát (Vatin) Versec aktív leányegyháza a déli esperesi kerületben. Az egyházközség lelkipásztora havonta egy alkalommal jár ki Vatinba, ilyenkor hitoktatás is van.

Temesvajkóc (Vlajkovac) Versec aktív leányegyháza. A használt liturgikus nyelv a magyar. Kéthetente van szentmise, általában vasárnap és ünnepnapok délutánjára teszik.

Megjegyzés: Igen buzgó hívek hírében álltak, akik gyalog jártak be szentmisére Versecre, amíg nem készült el az imaház.

Udvarszállás: Fehértemplom (Bela Crkva) aktív leányegyháza. Lelkipásztoruk horvát, ezért a verseci plébános jár ki havonta egy alkalommal magyarul misézni és hitoktatást tartani.

Bóka (Boka): Plébánia, hét leányegyháza van. Minden vasárnap van szentmise, s a liturgiák rendszeresek.

Nagyszered (Veliko Središte), a verseci plébánia leányegyháza. Szentmise havonta egy alkalommal.

Fejértelep (Šušara) 1994-ben épült, az Árpád-házi Szent László lelkipásztorkodási központ. Székelykeve leányegyháza. A hívőközösség maroknyi.

A fentiekből látszik, hogy önálló plébániával csak Bóka rendelkezik, a többi település Versec, Fehértemplom és Székelykeve leányegyháza.

Halálesetkor felkeresik a plébániákat, egyeztetik a temetés időpontját, mert magyar temetés katolikus pap nélkül nem múlhat el. A temetési szertartás magyar nyelven folyik, a szentleckét horvátul is felolvassák. Bókán évtizedeken át horvát nemzetiségű katolikus plébános volt, aki csak horvátul misézett, horvátul végezte a különböző szertartásokat, ezért a bókai hívőknek szokatlan volt, amikor 1993-ban Koncz Tibor atya magyarul búcsúztatta a halottat. Ma már mindenhol ragaszkodnak a hívek a magyar nyelvű temetéshez. Háztól temetnek, sajnos a koporsókra legtöbb esetben szerb nyelven írják fel az elhunyt nevét.

A megemlékezés első állomása a temetés utáni szentmise, amit a halott lelki üdvéért szolgáltatnak. Időhöz nincs kötve, amikor a pap a településen vasárnapi szentmisét szolgáltat, egyben gyászmise is. A templomból kijövet (Bó-

kán és Temesvajkócon) süteménnyel és itallal kínálják a megjelenteket. Szentmise előtt vagy után, attól függően, milyen időpontra esik, a közeli családtagok kimennek a temetőbe, gyertyát gyújtanak és friss virágot helyeznek a sírra. Ha a család vegyes nemzetiségű és közös sírban nyugszanak, a megemlékezés alkalmával szigorúan tartják magukat saját nemzeti szokásaikhoz. Pl. a magyar származású nagymamának a család – bármennyire is elszerbesedett – nem tart negyven napra megemlékezést, sírjára nem visznek ételt (koljivót). Kiemelt közösségi ünnep a megboldogult elhalálzásának egyéves évfordulója.

Mindenszentek és halottak napja előtt két-három nappal rendbe teszik a sírokat, virágcsokrokat helyeznek a sírokra. Mindkét este gyertyákat gyújtanak, s imádkoznak az elhunytakért.

A sírok ornamentikájából, mint már arra utaltam, a fényképeken kívül semmilyen díszítmény, szimbólum nem található. Népművészeti alkotások még kevésbé. Fő motívumként jelenik meg az emberábrázolás. Sajátos díszítőeljárás a fényképeket és a szövegeket nem övezi. A pravoszláv vallás hatása csak a külsőségekben jut kifejezésre: a túlméretezett síremlékek, a fényképek kivetítése, a márvány és gránitkövek megjelenése. A szerb nyelvű sírfeliratok, a cirill betűs írásmód a katolikus kereszteken az anyanyelv elsorvadásának az eredménye.

Az általam vizsgált területnek a hagyományos kultúráját nem vizsgálhatjuk az ott élő nemzetiségek kultúrájától függetlenül, s a mindenkori államhatalom politikájától. Egy biztos: az ott élő nemzeti kisebbségek – magyarok, csehek, bolgárok, németek, szlovákok – magukra hagyatottakká váltak. Jelen identitásukat, nevezzük ezt lokális identitásnak, a múlt ismerete nélkül nem vizsgálhatjuk. Tudnunk kell a vármegyék jogállásának gazdasági, nemzetiségi felépítését, azok kultúráját. Az egy-egy nemzetre jellemző különbségek mára már eltűntek, a paraszti kultúra mozzanatai még felfedhetők valamely népszokás elemeként, de egészként már nem jelennek meg. Inadekvát voltukban feltételezzük valamikori hitelességüket. Ismerve multietnikus környezetüket, az ott élő nemzetiségiek anyanyelvének megtartását szorgalmazzuk az oktatásban, a vallásban. Ahhoz pedig, hogy az anyanyelv értékét és szépségét újból felfedezzék, a tömbmagyarság részéről aktív szerepvállalásra lenne szükség.

SÍRVERSEK UDVARSZÁLLÁSRÓL, FEJÉRTELEPRŐL, BÓKÁRÓL ÉS NAGYSZEREDRŐL

Amikor roskadozva éreztem testemet
Édes Jézusom jött és fölkarolt engemet.

Mondják, hogy az élet
szép az enyém is az volt,
csak rövid.

Állni soká fog-e kő:
de hamarabb elporlik,
mint lelkünkben a bánat.

Az ő szíve megállt verni
ha bar szeretett volna

Kösztünk lenni. Nehéz
volt az életed, de ajkod
panaszt nem ejtett.
Most már minden
fájdalomnak vége
a jó isten eljött érte.
Emléksírt emelik
(felsorolás)

Nehéz a sírkő, de nehezebb a bánat
ami nyomva szívét a családnak.

Arany napsugarak fénylő szivárványa
Szórjátok fényeteket
Egy kislány sírhalmára.
Mosollyal ajkam pihen ide lent
Ne hullassatok fájdalmas könnyeket.

Minden nap fájó szívvel
álok sír emlékénél
panaszom a szélviszi messzire
és én fájós szívvel térek haza
Béke hamvaira

Míg éltél szerttünk,
míg élünk siratunk.

Megált egy szív, mely élni vágyott
Pihen a két kéz, mely értünk dolgozni imádott.
Munka és küzdelem volt az élete
Legyen nyugodt és békés pihenése.

Messze hulló anyakönnyek
ide talán sose érnek.
Álmaimban nálad járok
mindig viszek sok virágot.
Fiam, ha én is pihenni megyek
Mint édesanyád átölellek.

Vendég voltam én a földön
Rövid volt it szép életem
a menyország most a hazam
véglen élni ott fogok
Egy felejthetetlen februári estén
Szó nélkül it hagytál benünket
Emléked horgyuk örök szivünkben
gyászoló szeretei

IRODALOM

- Bartha Elek: Vallásökológia – 1992
Beszédes Valéria: A jó Isten dicsérete – 2000
Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi, Temes vármegye – 1910
Erős Lajos: Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez – 1993
Ezredforduló, szerk. Tóth Károly – 2001
Keményfi Róbert: A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza – 1998
Kiss Anna: Délszláv szokások a Duna mentén – 1998
Kunt Ernő: Temetők népművészete – 1993
Feliks, Mileker: Versec
Molnár Mihály: Sírfeliratok a magyarországi Gömörben – 2000
Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam – 1998
Újváry Zoltán: Dramatikus népszokások – 1989
Vajdasági Magyar Kalendárium – 1998
Varga Gabriella: Fejzetek Feled néprajzához – 2000

HÁROM SZEGÉNY KISFIÚ

Adalékok három vajdasági festő arcképének megrajzolásához

A három szegény kisfiú, akiről az alábbiakban szó lesz, voltaképpen semmiben sem hasonlított egymáshoz; ami mégis összeköti őket, az a pályájuk elejét végigkísérő nyomorúság, majd a végén a rájuk történő emlékezés oka. Persze, mindhárman falusi fiúk, s mindhármójukat szinte mindenben „megrövidítették”!

Az első, Jóska 1875. február 21-én született Dunacsében (Čelarevo). Anyja, Pradon Mária, obrovaci születésű óvónő volt. A cseh származású apa, aki a grófi gazdaságban volt erdész, hamar elhagyta a családját. „Anyám és nagyanyám Bácspalánkára költöztek, amikor még csak hathetes voltam”, írta később önéletrajzában.

Kisgyermekes, férjétől elhagyott óvónőnek lenni 1875-ben Dunacsében vagy Bácspalánkán, ráadásul teljesen vagyontalanul – felér egy átokkal. Jóska itt fejezte be az iskola hat osztályát, s nem volt kimondottan eminens tanuló. Szívesebben rajzolgatott, sőt házakhoz is elment, s ott festett „látványképeket”, amelyekért, amennyiben tetszett a fiú munkája, fizettek is a háziak. Hamarosan híre ment, hogy az óvónő fia „gyöngén tanul, de jól rajzol”. Akkor a kisvárosi előljárók bemutatták a kisfiút „a város híres fiának”, Eisenhut Ferencnek (1857–1903). A bácspalánkai kocsmáros fiát, aki tehetségével ugyan csak korán kitűnt kortársai közül, Münchenbe küldték tanulni és mesterségét tökéletesíteni. Később a vajdaságiak elsősorban *A zentai csata* című festménye alapján emlékeztek rá, amely az egykori zombori vármegyeház tanácstermében áll.

Amikor Eisenhut 1888-ban meglátogatta Bácspalánkán élő szüleit, megismerkedett Jóskával is. Vállalta a mentor szerepét, a kisváros tekintélyes polgárai pedig összegyűjtöttek némi pénzmagot, s így a tizenhárom éves falusi kisfiú, Pechán József (1875–1922) eljuthatott Münchenbe. Túlságosan is fiatal volt és tanulatlan, előkészítő tanfolyamra kellett hát mennie. 1891-ben azonban a kitűnő eredménnyel letett vizsga után felvételt nyert a híres Bajor Művészeti Akadémiára! Egy évvel később ösztöndíjat is kapott. Ez pedig azt jelentette, hogy sikeresen folytatta tanulmányait az uralkodó „társadalmi normákkal” összhangban.

És itt kezdődik a „falusi” gyerekről szóló történet!

A bajor akadémiának akkoriban az avantgárd szellemet képviselők között már nem volt meg a korábbi fényes hírneve, s inkább konzervatívnak tartották. Pechán sejtette, hogy az „akadémizmus” nem korszerű irányzat, s előbb-utóbb zsákutcába fogja vezetni. Otthagytta hát az iskolát, s – természetesen az ösztöndíjtól is elesvén – megkezdte kóborlásait. Átment Bécsbe, ott több lapnak is rajzolt, színházban is dolgozott, majd végül hazatért. Édesanyjával hamarosan, 1897-ben Verbászra költöztek. Portréfestésből tartotta fenn magát, műterme egy beüvegezett folyosó volt. Aztán fényképész műtermet nyitott, s családot alapított. Hamarosan a város népszerű alakjává vált. Gyakorlottan, rutinosan festett, több hangszeren is játszott, fellépett az amatőr színtársulattal – s titkon arra vágyott, hogy egy napon befejezi tanulmányait, „igazi” festő lesz, korszerű és modern, akinek művészete összhangban áll a kor európai képzőművészeti törekvéseivel.

1904-ben azután végre visszatérhetett Münchenbe. De nem ám az akadémiára, hanem Hollósy Simon (1857–1918) mintarajziskolájába, ahhoz a Hollósyhoz, aki később a híres nagybányai művésztelep alapítója lesz! A következő – 1904 és 1914 közötti – időszak a kreativitás kora lesz számára. Önéletrajzírásában úgy fogalmaz, hogy „úgy éreztem, hogy muszáj” otthagyni az akadémiai stúdiókat konzervatívizmusát. Falusi gyerekként érezte, hogy csak a természettel folytatott „párbeszéd”, a Duna iránti rajongás, a tájjal és a mindennapokkal fenntartott közvetlen kapcsolat formálhatja művészetét sajátossá. Fiatal, haladó művészekkel, festőkkel, költőkkel barátkozott, a huszadik század modern művészetének bölcsőjében, Párizsban járt, eljárt Nagybányára a lázadó „neósok” közé. Budapesten megnyitotta önálló műtermét, s vasúttal ingázott Budapest és Verbász, a századforduló pezsgő képzőművészeti életének központja és a vidék között. Budapesti, rendkívül sikeres kiállítása után megrendezte az első vajdasági modern képzőművészeti kiállítást, amelyet 1913 folyamán bemutattak Újvidéken, Verbászon, Kúlán, Palánkán és Zomborban is. Alkotótevékenységét voltaképpen csak a második világháborút követően ismerték el méltóképpen. Ma a művészettörténet többre tartja, mint mentorát vagy a kor bármelyik akadémiai festőjét. Vidékünkön a modern művészet első úttörőjének, a tizenkilencedik és huszadik század fordulójára jeles művészegéniségének tartják.

A másik falusi fiú Stipan, szegény szülők, Félix és Klára (szül. Perčetić) hetedik gyermeke. Bajmokon született 1877. március 24-én. A falu, amely mintegy húsz kilométerre van Szabadkától, 1869-ben kapott vasútállomást a Szabadkát Zomborral összekötő vasút mentén. Lakói többnyire szegény földművesek voltak, közülük is a legyszegényebbek Stipan szülei. Az elemi iskolát Bajmokon végezte, s tizenkét éves volt, amikor Jakobey Károly (1825–1891), a kúlai születésű templomi festő kifestette – voltaképpen segítőkkel végeztette el – a bajmoki templomot. A fiú, akit szülei „inasnak” adtak, borbélyinasként emlékezett a festőkre, akik a templom mennyezete alatt dolgozva csodálatos, számtalan figurát felsorakoztató látványképet hoztak létre. Nagyon erős volt benne a szándék, hogy művész legyen; mivel azonban „könnyű keze” volt, inkább borbélynak adták. 1896 előtt, még borbélysegéd korában festette meg a helybeli templomot és az iskolát, egy olyan alkotást, amely vitathatatlan tehetségről tanúskodik.

És itt kezdődik a „falusi” fiúról szóló történet!

Stipan Kopilović (1877–1924), a falusi borbély, akinek az volt a vágya, hogy festő legyen, vonatra ült, és Budapestig meg sem állt. A századfordulón ez a város világvárossá nőtte ki magát. Ott verődött össze a földnélküliek, az olesó munkaerőt jelentő szegények, a kubikosok végtelen tömege is. Szükség volt ott borbélyokra is. Egyszer, a borbélynál ücsörgő vendég felfigyelt a falon lógó képekre, és a borbélysegédet jóindulatúan a barátjához irányította.

Morelli Gusztáv (1848–1909), a femetszetek mestere, az Iparművészeti Iskola tanára gondjaiba vette a tehetséges borbélyinast. Valamivel később, 1900 és 1902 között Stipan Kopilović neve a művészi fafaragást tanulók között bukkant fel. Megkapta a kalocsai érsekség és Szabadka ösztöndíját is, de a bajmokiak is támogatták.

Az 1902/1903-as iskolaévben már a müncheni Bajor Királyi Festészeti Akadémia hallgatója. Nyilvánvaló, hogy letette a felvételi vizsgát! Zsebében pedig ott lapult Morelli professzor ajánlólevele is.

1904-ben, a nyári vakáció idején, Kopilović Bajmokon van. „Nyári műteremként” megkapja a helybeli iskola egyik tantermét. Kicsit arrébb van az a borbélyműhely, amelyben már régóta ott lógnak a képei. Ismét megfestette a templomot az iskolával egyetemben, s még az ősszel visszatért Münchenbe. Tanulmányait azonban nem folytatta. Elvesztette az ösztöndíját is. A megörzött, ám hiányos dokumentáció nem nyújt további betekintést a dolgok alakulásába.

Annyit azonban tudni, hogy a fiatal művészek, kiváltképp azok, akik a magán festőiskolákban képezték magukat, mielőbb szerettek volna Párizsba jutni. Így azután Stipan Kopilovićról is a következő adat a modern művészet fővárosában töltött időszakról árulkodik. Ugyanis az 1908. április 23-án Bajmokon kiadott „szegénységi bizonyítványban” ez áll: párizsi lakos, festőhallgató, vagyontalan. Valamivel később, május 20-án, megpróbál beiratkozni a római Képzőművészeti Akadémiára. Aztán, az 1908/1909-es tanévben Budapesten másodéves hallgató a festészeti szakon, majd ismét visszamegy Párizsba. A festő hagyatékában található egy francia nyelvű dokumentum: kivonat a Marnés-la-Coquette-i lakossági nyilvántartásból, ahol a helybeli borbélyként jegyezték be 1909. november 8-án.

Nyilvánvaló, hogy a falusi gyerek és „borbélylegény” – ahogy magát nevezte –, majd később a festészeti szak hallgatója, egészen pontosan tudta, mi a festészetben a korszerű és azt is, hogy hol történnek a fontos dolgok. Elhagyta a müncheni tanulmányok nyújtotta biztonságot, lemondott az „akadémiai” festő kényelmes jövőjéről is, amelyet pedig olyannyira értékelték volna szűkebb környezete konzervatív köreiből. Ehelyett Budapesten, Münchenben, Firenzében, Rómában, s legtöbbször Párizsban tengődött borbélyként. Tanult és festett. Kiszámú fennmaradt műve arról tanúskodik, hogy kiváló impresszionista festő volt. Az 1907 és 1909 között keletkezett festmények azt bizonyítják, hogy a legjobbakká tartozott a jugoszláv kulturális térségben.

Európai bolyongása során Stipan Kopilović rövid időre visszatért szülőföldjére. A bajmokiak felkérésére 1907/1908-ban megfestette a helybeli templomhoz hozzáépített rész mennyezetét. Nem sokkal a templomfestők távozása és a Jakobey Károly halálát követő tűzvész ugyanis elpusztította a bajmoki templom egy részét. Csak 1907-ben sikerült az épületet felújítani. A régi torony

alapjain épült fel az apszis, az új tornyot viszont az ellenkező oldalon építették fel, az új bejárat mellett.

A körülmények folytán ma Bajmokon kétféle koncepció érvényesül: a Jakobey-féle kompozíció, a sötétebb és vörös alapon olajfestékekkel megfestett, illetve a Kopilovićé, amely fehér alapon temperával készült. A múlt eklektikája az aktuális képzőművészet impresszionista koloritjával. Stipan Kopilovićnak, az egykori „borbélylegénynek” volt bátorsága ahhoz, hogy közvetlenül szembehelyezkedjen az érvényben lévő konzervatív ízléssel és szülőföldje tradícionálisával. Érdeemes megjegyezni, hogy ez a – paraszti – környezet megértéssel és bizalommal viseltetett az „ő Stipanja” iránt.

Így lett azután a bajmoki templom két alkotói koncepció „párbajának” színtere, a múlt és a jövő szembesülésének sajátos példája, amely joggal minősíthető műemléknek.

Stipan Kopilović az első világháború befejezését követően visszatért, és Topolyán helyezkedett el. 1924. március 13-án halt meg hirtelen. Itt is temették el. A temető buja növényzete szőtte meg számára a feledés szemfedelét. Képei ugyancsak elkallódtak. A bajmoki templom mennyezetét díszítő festmény mellett alig valamivel több mint harminc olajképét őrzik a múzeumi gyűjtemények.

A harmadik kisfiút – egész életében – csúfolódva Kukacnak nevezték. A gúnynévet apjától örökölte. A szegény kubikos fogatos kocsijával egyebek mellett sárgaföldet – agyagot – szállított a házakhoz, a falusi háztartások szükségleteire. „Úgy túrta a földet, mint egy kukac”, mondogatták a topolyaiak.

Az ifjabb Kukac itt született 1908. január 10-én. Az eseményt az apa, Nagy Péter (apáti), rkath. 30 éves, napszámos jelentette be saját aláírással: Nagypáti Péter. Ez a hivatalos bejegyzés szinte az egyetlen vele kapcsolatos adatforrás. Édesanyja Soltis Erzsébet, rkath. 27 éves. Mindketten topolyai lakosok. Ugyanabba a könyvbe jelentette be az apa fia halálát is. Az elhalálozás ideje: 1944. február 7., déli 12 óra; foglalkozása: festő. A halál oka: T.b.c. pulmonum.

Harminchat évnyi élet, amelyet két dátum fog közre, az első világháborút megelőző évek és a második világháború végét sejtető esztendő.

Közte mindössze a polgári iskola naplójában található róla bejegyzés (a többi elveszett), amely a polgári iskola első osztályának sikeres elvégzéséről tanúskodik az 1922/23-as iskolaévben, s egy aláírás nélküli cikkecske a *Hírlap* 1923. július 15-ei számából A tizenhárom éves topolai rajzolótehetség – Hogyan lett a fuvaros fiúból rajztehetség? címmel.

Ez minden, amit – az élete során – írtak róla. A többi emlékezés és anekdota; többnyire a paraszti közegekből származó, pontosabban a zugkocsmák látogatóinak, valamint a képeit őrző szálláslakók és a poros-sáros síksági kisváros lakóinak történetei.

Az említett 1923/24-ben itt kivételesen, de nem véletlenül, igen rövid ideig valóságos képzőművészeti „légkör” uralkodott. A mindenekelőtt földműveléssel foglalkozó közegben a művészet kétségkívül a társadalom és a városatyák érdeklődésének peremére szorult. Ám 1914-ben Topolyán a „rajziskola” megnyitása érdekében mindent megmozgatott Pechán József festő. Meggyőző volt, megindokolta a rajztudás szükségességét a beköszöntő „modern kor” minden szakmájában. Csak az első világháború kitörése hiúsította meg e közeg azon szándékát, hogy megnyissa az „amatőr festőiskolát”. A háborút követően a

művészet rövid időre ismét aktuálissá vált. A húszas évek elején Topolyán él és dolgozik Acsády Ilona, Stipan Kopilović és Bicskei Péter (1885–1941). Három, Budapesten iskolázott festő, akik az európai művészeti központokban tettek szert tapasztalatra! Ők és társaik 1924-ben művésztelepet akartak alapítani Topolyán.

Bicskei Péter, a polgári iskola tanára, festő és kiváló pedagógus felfigyelt diákja, a csak Kukacnak nevezett Nagypáti Péter tehetségére. Ő volt az, aki nyélbeütötte a hírlapíróval való találkozást, aki azután megírta a már említett szöveget. Akkor azonban Kukac már tizenöt és fél éves. Azt mondja magáról: „Mikor kijártam az elemit, apám kivett az iskolából. »Nem szegény embernek való a tanulás« – mondogatta. Én már akkor is sokat rajzoltam. Az iskolában is, meg otthon is. (. . .) Három esztendeig odahaza kellett maradnom. Dolgozni kellett. Fuvaroztunk, meg mezei munkát is végeztünk. Ha fáradt is voltam, azért mégis minden szabad időmben rajzoltam. (. . .) Aztán úgy volt, hogy tavaly ilyenkor, amikor fuvaroztunk a Tóth-fatelepen és Tóth János úr érdeklődött utána, hogy mit tudok. Lerajzoltam Tóth János úrnak a házát, és nagyon tetszett neki. Rögtön beszélt édesapámmal és rábeszélte, hogy írasson be a polgári iskolába, amibe kerül, ő fizeti. Édesapám nagy nehezen beleegyezett, és így tavaly óta a polgáriba járok. Sokat tanultam és rajzoltam és Bicskey tanár úr ki is állította rajzaimat az iskolában . . .”

Mindemellett a hírlapíró leírta a következő mondatot is: „A mezítlábú parasztfiúban törhetetlen energia lakozik. Vékony kis testében ott szunnyad a vágy és az akarat, hogy kiemelkedjék a porból és a sárból.”

És itt kezdődik a harmadik „falusi” kisfiú története!

Róla életében soha senki többet nem fog írni. Az elkövetkező két évtizedben Kukac okkal-móddal tanulgatott és festett.

Mégis valami rendkívüli történt. Ezekben az években Szabadkán felbukant a huszonnégy éves, hamarosan ismertté váló műgyűjtő, dr. Jovan Milekić (1899–1978), ez a sokoldalúan képzett személyiség, akinek akkor egyedülálló tervei és ambíciói voltak. 1926-ban saját, a szabadkai korzón lévő lakásában nyitotta meg a Bácskai Múzeumot! Egyebek között Bácska „ismert” személyiségeiről is gyűjtötte az anyagot, azok nemzeti hovatartozásától függetlenül. Természetesen említett múzeuma „művészeti szakosztályában” is összegyűjtötte a bácskai festők és szobrászok alkotásait. 1931-ben a Književni Sever novemberi számában Milivoj V. Knežević ír Milekić múzeumáról, és közzéteszi a gyűjtemény két részében található festészeti és szobrászati alkotások jegyzékét is. Az elsőben a már elhalt művészek, például Nikola Aleksić, Novak Radonjić, Aksentije Marodić, Eisenhut Ferenc, Pechán József és Stipan Kopilović alkotásai találhatóak számos ismert név mellett. A másodikban az „élők” kaptak helyet: Teles, Konjović, Acsády, de Bicskei Péter, sőt, Nagypáti Péter is, az akkor már ismert szobrász, Đorđe Jovanović, illetve Baranyi Károly és mások mellett.

Kukac képei egy „múzeumi” magángyűjteményben, Pechán József, illetve Stipan Kopilović művei mellett szerepeltek 1931-ben, ami a megjelent szöveg révén kétségkívül megerősítést is nyert. Akkor, a huszonhárom éves autodidakta festő négy alkotással volt itt képviselve! Pechán és Kopilović, a szinte „elfeledett”, de mindenképpen mellőzött festők, s a fiatalember – a (korszerű

terminológiával élve) „naiv festő” –, az „amatőr”, akivel senki sem törődött, mindez dr. Joca Milekić egyedülálló műgyűjtői érzékéről tanúskodik!

Ugyanabban az évben, 1931-ben, a Gazdálkodók kiállításán, amelyet Kačarevón rendeztek meg, a tizennyolc éves Martin Paluškat Cséplőgép című munkájáért díjazták. Később a híres kovačicai naiv festők iskolájának lesz alapítója, ahová Martin Jonaš, Zuzana Halupova és mások is tartoztak. Távol innen, Zágrábban állított ki 1931-ben első ízben a Zemlja művészeti egyesület „vendégeként” Ivan Generalić. Ám a naiv festészet igazi hírnévre errefelé csak a második világháborút követően tett szert, amikor Nagyapáti Kukac Péter már nem élt.

Nagyapáti Péter két képe 1952 nyarán Palicson szerepelt első ízben a nyilvánosság előtt. Ez a *Vajdasági magyarok képzőművészete* című tárlat volt, amelyet dr. Joca Milekić Bácska Galériájában rendeztek meg. Csakhogy a szervezőknek, egyébként szakavatott és lelkiismeretes művészeknek nem sikerült még a születés és elhalálozás pontos időpontját sem megállapítani. A katalógusban a 11. sorszám alatt azt írja, hogy „1910 körül született Topolyán”, illetve „tragikus körülmények között halt meg Topolyán, 1942-ben”, s voltaképpen minden vele kapcsolatos adat csak visszaemlékezésen alapult.

Azután 1957-ben, a vajdasági képzőművészeti élet nagy lázadója, Sáfrány Imre (1928–1980), a topolyai művésztelep résztvevője, felfedezi a maga, majd a nyilvánosság számára is Nagyapáti Kukac Péter, a naiv festészet hiteles képviselőjének művészetét, szállásokon, tanyákon kutat a képei után, hozzáértő módon, festőként és az avantgárd alkotójaként ír művészetéről.

1968-ban Topolya egy helyütt, egy kiállítás keretében „láthatta” húsz alkotását, amelyet az egyik helybeli iskola diákjai gyűjtöttek össze. Akkor már „mindenki tudta”, hogy egy tragikus sorsú, ám öntörvényű művészről van szó, aki a mucsai környezet és a vidéket széthúzó, két háború közötti tespedés áldozatává vált.

Végül, 1973 nyarán, Topolya község és az újvidéki *Képes Ifjúság* című lap együttes döntést hozott a Nagyapáti Kukac Péter Képzőművészeti Díj megalapításáról. Attól kezdődően a kortárs vajdasági képzőművészeti élet arra érdemes képviselői részesülnek ebben az elismerésben, amely az egyedülálló művész nevét viselve, voltaképpen több jelentéssel bíró üzenetet is jelent.

A fiatal Kukac, akinek félbe kellett szakítania tanulmányait, a számkivetett szegény, nem fogadta el ugyanis a vidéki környezet jóindulatú, ám hovatovább konzervatív mecénásainak támogatását, visszautasította a potenciális tanárok, Bicskei Péter, s feltehetően Oláh Sándor és Balázs G. Árpád, a tekintélyes vajdasági festők tanácsait és segítségét! Állítólag lehetősége nyílt egy „tanulmányútra” is, amely során láthatta volna a híres festők műveit. Ő, Pechán Józsefhez és Stipan Kopilovičhoz hasonlóan, megsejtette az igazi utat, de ez a két háború közötti viszonyok közepette számára járhatatlan és elérhetetlen maradt.

Inkább az „elátkozott festő” sorsát választotta, akit megvetett a környezete, többnyire „joggal”, hiszen elherdálta a kínálkozó lehetőséget, hogy az adományozók segítségével festeni tanulhasson! Közismert az akadémikus módszer, Oláh Sándor módfelett kizárólagos módszere. S nemcsak az övé, hanem más képzőművészeti pedagógusoké is, akik képtelenek voltak elviselni a sajátosságokat, ehelyett személytelen, lélektelen, iskolai tudást követeltek. Nagy-

apáti Péter viszont már autentikus naiv festő volt. Tizennyolc évesen immár nem lehetett belőle a már megszokott módon képzett festők „mintájára” művészt faragni. Ő már kiforrott egyéniség volt, a gyermekkor nélküli fiú, akinek viszont – sajátos képzőművészeti poétikája révén – kialakult védekező mechanizmusa, önnön „világának” látványa, amelyet senki sem vehetett el tőle. A naiv alkotó ösztönével szembeszállt mindenkivel, aki ezt a világot veszélyeztethette.

Ki gondolt azonban akkoriban egyáltalán a sajátosságokra, a naiv festő önnön alkotói kifejezésének jogára?!

A környezettel való lépésvesztés, ám önnön értékei, a kétségkívül helyes út biztos tudatával, szédelegve, bizonytalan léptekkel indult el a magányos művész rögs és tövises útján. A továbbiakban csak festett, szállástól szállásig bolyongott, a megrendelő kívánsága szerint dolgozott, miközben saját alkotói világát építgette. Élelemért, italért, éjszakai szállásért, egy jó szóért festett és a nyugalom ritka pillanatáért, amely akkor köszöntött rá, midőn ott állhatott festőállványa előtt. Megrendelői a tanyásgazdák voltak, tehetősek vagy kevésbé gazdagok, mindegy. Így, évről évre, egészen a végig. A naiv művészet útján haladva, miközben az még teljesen ismeretlen volt a környezet számára, azok előtt menetelve, akik jóval később híressé tették e vidék naiv művészetét. Egyetlen szó elismerés nélkül!

1985. január 17-én Topolyán végre megnyílt Nagyapáti Kukac Péter „retrospektívnek” titulált kiállítása. Megjelent egy kétnyelvű kismonográfia is, Nagyapáti Kukac Péter (1908–1944) címmel, az újvidéki Forum kiadásában Juhász Erzsébet (1947–1998) szövegével, s egész sor színes reprodukcióval, amelyeket Bördás Győző és Csernik Attila válogattak. A festőt immáron nem lehetett letörölni a vajdasági képzőművészeti porondról. Noha még mindig mellőzött, nincs eléggé jelen a művészet ismerőinek tudatában.

*

A három kisfiú, a későbbi három autentikus művészegyéniség, a vajdasági történelem forгатagának sarjai, a nagy síkságban, parasztok között cseperedett fel. Életművük a huszadik századi képzőművészet szerves része, amely maradtalanul beépült e többnemzetiségű térség kitorölhetetlen értékeinek kincstárába, ugyanakkor lépést tartott az európai központokból áradó modern művészeti törekvésekkel is. Természetesen nem ők voltak az egyedüliek, s nem is csak a képzőművészet volt abban a kiváltságos helyzetben, hogy kommunikálhasson a „világgal”. Mégis, ők olyan szempontból egyedülállók, hogy valóban az „egzisztenciális minimum” legaljáról érkeztek. Sajátságosak a tekintetben is, hogy szinte gyerekfejjel ismerték fel magukban az alkotói ösztön „autentikus útját”. Egyedülállóan merészek voltak abban is, ahogyan szembehelyezkedtek környezetükkel, és következetesen maradtak a kreatív tett „igazságához”: „... nem úgy festünk, ahogyan látunk, hanem úgy látunk, ahogyan festünk” (dr. Zrdavko Radman [1951] filozófus).

Amikor az ismeretlen hírlapíró a már idézett szöveget 1923 júliusában papírra vetette, Pechán József már nem volt az élők sorában, s az elkövetkező évben nem élt már Stipan Kopilović sem. Az előbbi az első világháborút követő években Verbászon kallódott, az utóbbi szociális biztosítási hivatalnok volt Topolyán. Nagyapáti Kukac Péter ekkor lép porondra. Mindhárman hiteles alkotókká válnak. Ezzel együtt mellőzöttek majd elfeledettek is lesznek.

Ez az itteni helyzet tökéletes illusztrációja, a konzervatív közeg bizonyítéka. S mindennek tetejébe, egy ilyen környezet szinte áthághatatlan akadályt jelentett minden „lázadozó szellem” számára, kiváltképp azok előtt, akik valamilyen kreatív megnyilvánulásokkal próbálkoztak!

A szöveg írója, aki kétségkívül ismeri a helyzetet, s a fiú „szájába” ad olyan alkalmi mondatokat, amelyek összhangban állnak a társadalmi klímával, valamilyen mélyen rátapint a lényegre, mégpedig:

„A mezítlábú parasztfiúban törhetetlen energia lakozik.”

A következő mondat azonban teljesen konvencionális:

„Vékony kis testében ott szunnyad a vágy és az akarat, hogy kiemelkedjék a porból és a sárból.”

A három fiú nyilván alultáplált volt és koravén, talán csodabogaraknak is számítottak környezetükben. De nem a „porból és sárból” való kiemelkedés táplálta bennük a törhetetlen „energiát”.

Ellenkezőleg!

Kortársaiknál gyorsabban és sokkal eredményesebben emelkedhettek volna a vidéki horizont fölé, ha beálltak volna a sorba, ha meghajoltak volna a szülőföld berögződött sztereotípiái előtt. Hovatovább kényelmesebben élhettek volna, ha az idejétmúlt akadémikus realizmus szellemében születő „szép képek” immár szabványosított készítésének jól kitaposott útjait járták volna. Ebben az esetben nyilván a polgári réteg tehetősebb képviselői, az önmaguk előtt tetszelgő kisvárosiak közé küzdötték volna fel magukat. Aztán pedig tartósan és reménytelenül, elfedte volna őket a feledés.

Ők ehelyett a sajátosra, az egyedire, az egyéniségre való jogot választották, miközben lépést tartottak a képzőművészeti élet aktuális történéseivel azok helyszínén, illetve szülőföldjükön ők voltak a modern művészeti törekvések úttörői. Mi több, Kukac önnön készítésétől vezérelve megelőzte a később oly híressé vált vajdasági naiv művészetet! Nehéz elhinni, hogy ezek az „elmaradott környezetben” felcseperedő falusi kisfiúk, egészen önállóan ki tudták választani a helyes s teljesen egyéni utat. Ami a legcsodálatosabb, hogy mindezt tudatosan tették, s nem nézték, mekkora árat kell érte fizetniük. Igaz, környezetük a közöny hálójával borította be őket, de nem tudta kitörölni nyomaikat. Így azután kitörölhetetlenül beépültek e vidék alkotói örökségébe.

Stipan Kopilović egy kis monográfiával tért vissza a feledés homályából – Bela Duranci, Stipan Kopilović a festő 1877–1924, NIO *Subotičke novine* 1990 –, illetve egy kiállítással, amelyet a szabadkai Városi Könyvtárban rendeztek 1991. március 5-e és 20-a között. A kiállított alkotások között ott volt a *Tájkép* (1907), ez a széles gesztusokkal és vaskos zöldekkel megfestett kép. A festményt életre hívó mozzanatok könnyedek, a színek tiszták és áttetszők. A valódi fokozatai, a paletta áttetszősége, a rebbenékeny fények és az ibolyaszín árnyak arról tanúskodnak, hogy az alkotó az impresszionizmushoz vonzódott, s tapasztalatait a művészeti történések helyszínén szerezte. *A hajó a Szajján* (1908) Kopilovićnak a fényhez, a színekhez és gesztusokhoz való viszonyának további fejlődéséről tanúskodik. A kék, barna, zöld és fehér foltok magukba zárták a gyors ecsetvonásokat csakúgy, mint a spachtlival felvitt gorbább felületeket is, s megörökítették azt a mindeképpen sajátos poétikát, amely a festőt legkiemelkedőbb és legelső impresszionistáink egyikévé emeli.

Pechán József, a szabadkai Városi Múzeumban 1969-ben megrendezett retrospektívájával nemcsak visszatérését „jelezte”, hanem győzedelmes fellépését is mind a hazai, mind a nemzetközi szinten. Nyilvánvalóan ott volt a fiatal „neósok” és az avantgardok között, akik a már ismert nagybányai művésztelepen mintegy „biztosították” a fauvista feszültség, az erőteljes kolorit és a szemléletmód sajátos dekorativitásának, valamint a művek megkomponáltságának jelenlétét. Erről mi sem tanúskodik jobban, mint a kiválóan megfestett, autentikus tájkép, a *Nagybánya* (1910), vagy az egyedülálló *Haditanács* (1911), a vajdasági képzőművészeti élet első, igazán avantgárd művészenek számító alkotó talán legjobb képe. Szabadkai, 1969-es kiállításán a képek jelentős része annak a régi, 1913-ban a vajdasági városokban bemutatott kiállításnak a „kapitális” darabjai voltak. Még valamivel több mint fél évszázad múltán is ezek a képek korszerűbbeknek hatottak a képzőművészet adott pillanatának némely alkotásától. Pechán József művészete, akárcsak a Stipan Kopilović, ma a vajdasági képzőművészet egyik mérföldkövének számít.

Nagyapáti Péter a Topolyán igencsak jelentős művésztelepi mozgalom sajátos „légkörében” került vissza az őt megillető helyre. Mellesleg, a mai Topolya még csak nem is emlékeztet arra a Topolyára, amelyet Kukac valamikor a harmincas években megfestett. De ez a földhözragadt, iránta oly nagy közömbösséget mutató kisváros, amelyet a *Búzatábla* (Topolya) című képen örökített meg, sejtetni engedi, mennyire jól ismerte ezt a vidéket – amely tökéletesen felismerhető, ám amely a falu és a város között meghúzódnó helység tepedtségének gyilkos közönyét árasztotta.

Sokkal többet elárul róla és a kisvárosról a pálya elején készült kép, a *Pajzer Rózsa és Tóth Isaszegi János családja* című, 1926. április 25-ei keltezésű festmény, amelyet valószínűleg egy fénykép átmásolásával készített. Nehezen hihető ugyanis, hogy Kukac előtt „glédába vágta magát” a tehetős Tóth János egész családja, s mozdulatlanul ült, míg az akvarell el nem készült. Mellesleg, Pechán József is dolgozott fényképek alapján. Csakhogy ő müncheni tanulmányait, majd nagybányai tartózkodását követően, fényképészettel foglalkozván, csak „elkapta” az objektívvel a motívumot, majd ezután örökítette meg vásznon. Ilyen példának okáért a *Haditanács* is – a gyermeki játék e megörökített pillanata.

Egészen más a Tóth családról készült csoportkép. A szemmel láthatóan kiforrott kézjeggyel bíró naiv festő (1926-ban, amikor még csak tizennyolc éves) egy szűkszavú, ám lényegre törő megfogalmazású koherens látványt örökített meg. A kompozíció, a rajzosság, a kolorit, a letisztult formák mind-mind valamilyen „ünnepi hangulatot” árasztanak, s az esemény fontosságát emelik ki. Kukac a maga sajátos és magvas megfogalmazásával tartós értéket teremt jötevéjének, miközben értő módon és elmélyülve elemzi a három ember jellemét: az áldozatkész és szerény anya méltóságteljes személyét, a magabiztos „családfőét”, aki nyilvánvalóan rokonszenves neki és a fiú utód bárgyú alakját.

S valóban, a fiú – a kompozíció központi alakja – mintha Kukac ellenfele volna. Ezért is „zárta” kék matróruhába, amelyet a falusi gyerekek mindig is utáltak. Ő, Kukac, a festőállvány túlsó oldalán, noha nem volt gyerekkora, tisztában volt azzal, hogy tehetségével és nem az „úri megkülönböztetést” jelölő uniformissal tűnik ki!

Stipan, Jóska és Kukac – nekik valóban nem volt gyerekkoruk! Ez végigkísérte őket, kihatótt személyiségük alakulására, táplálta „energiákat”, s nyomot hagyott művészetükben is.

Kopilović szinte élete végéig magányos. Borbélyként nehezen is tartozhatott holmi elkényeztetett, az európai metropolisok kévaházi asztalai körül üdögélő bohémek színes forgatagához. Ezért maradt ő hű a tájképekhez. Hiszen czekek mindig a magányos, kreatív egyén megbízható társai.

Pechán, a nagyvárosi látványképek fotográfusa, muzsikus, színész, de mindenekelőtt festő, Hollósy Simon iskoláján, a nagybányai művésztelepen és a pesti barátközösségek közöttül kora legismertebb és legelismertebb értelmiségeivel került baráti kapcsolatba. Mégis, visszatért Verbászra, közelebb ahhoz a vidékhez, ahol „minden az övé”. Tudatosan vállalta a „kultur-tróger” szerepét, életét tette fel a vidék társadalmi életének előrelendítéséért, s derekasan helyt is állt e téren.

Kukac neve a feledésből a róla elnevezett díjjal – a Nagyapáti Kukac Péter Képzőművészeti Díjjal – bukkant ismét elő. Életében megvetett és kirekesztett volt, aki magányában talán megvalósította azt a titokzatos, annyira áhított megnyugvást. Annak idején megfestette a *Vékony András gazdasága* (1940. október 27.) című képet, egy tiszta, takaros, gazdag szállás képét. „Bizonyos adatok alapján arra következtethetünk, hogy e gazdagság-képzet Nagyapátiit olyannyira magával ragadta, hogy a modellül szolgáló tanya gazdagságát a valóságosnál gazdagabbnak festette. Nem más ez, mint egy életre szólóan nincstelen vérbeli művész minden személyes érdektől mentes boldog és önfelelt lubickolása a maga teremtette bőségben, azé a művészé, aki elejétől fogva mindig is »tűzhelyet, családot már végképp csak másoknak remél« (. . .) Ez a minden személyes érdektől és elfogultságtól mentes bőségeitár képezi az elrajzolásnak, a látásnak azt a módját, amely Nagyapáti Kukac Péter egyetlen, de mindörökké szent és sérthetetlen (magán)tulajdona”, írja Juhász Erzsébet, megerősítve a filozófus Zdravko Radman állítását: nem azt festjük, amit látunk, hanem úgy látunk, ahogy festünk!

Kreatív viszonyulás, mindhárom művész spontán felfedezése. Hathatós eszköz, amely a többiektől megkülönböztette, mássá tette, majd a hiteles alkotók közé emelte őket. Ez lenne az „energia”, amely irányítja, vezeti az egyént, függetlenül attól, hogy „falusi” vagy „nagyvárosi” környezetből származik?

Végül, tovább kutatva, Juhász Erzsébet bebizonyította, hogy a Kukac halálával kapcsolatos „legenda” az út menti árokról, voltaképpen a környezet megvetésének szüleménye, amely előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az elátkozott művész felülemelkedett rajtuk.

Mindezt 1997. november 7-én a következő szavakkal közölte a nyilvánossággal Topolyán, a Fehér Ferenc-napokon: „Otthon belefeküdt a jászolba, ahol mindig is aludt. Nyolc nap alatt végzett vele a tüdőgyulladás.”

Kihangsúlyozva a metaforát, mintegy önmagától és jelenlévőktől is kérdezte: „Jászolhalál. Megszületni egy távoli jövő számára, amikor meghalunk?”

Kérdés válasz nélkül. Mint ahogyan – örök titok fátylától övezve – magyarul nélkül marad a három szegény kisfiú felemelkedése, öntörvényű, hiteles, a „világgal” lépést tartó művésszé válása is.

NÁRAY Éva fordítása

A ZÉLITYEK KÖRÜL (I.)

Egy csendes, csodáló, a többiek miatt egy kicsit visszafogott hangú:

– *Maga meg hol a jóistenben tanult meg ennyi errevalósi népdalt?! . . . Oszti így danóni . . .!* – *kérdéssel kezdődött az ismeretség, egy nagy rendezvény előkészítő próbái közben.*

Egy ugyancsak szívből fakadó csengő kacagás volt a válasz, aztán egy ugyan-csak halk hangú:

– *Hát otthon, doktor úr! . . .*

Aztán az olyanok szemjatekával, akik hangos megfogalmazás nélkül is értik a dolgok mögöttijét, szinte magától értetődött a másik kérdés:

– *Akkor . . . mikor is jöhetnék én, magát megfaggatni?*

– *Amikor akar, doktor úr! Mink mindég otthon vagyunk.*

Sokat emlegetett szóváltás volt ez a pár mondat, a több mint négy esztendő minden vasárnap estéjét lefoglaló gyűjtések idején. A Zenta–Újvidék közötti utazás ugyanis menetrend szerint szakadt meg egy moholi kunkorral, a Zélity ház irányába, ahol a héttől tizenegyig tartó összejöveteleken várt az összegyűlt Zélity család, először a Zélity apó házában, aki rendes nevén István volt. (Egyszer valaki azt mondta neki, hogy „Zélity tata” „Tata?! . . . Nem vagyok én zsidó! . . . Apó!!!”) Aztán csak a Vlasity Károly meg a Vlasity Károlyné Zélity Klára lett a központ, csak néha az Andrásék, Klári öccsék. A Sándor bácsi (István apó testvéröccse) oda ballagott el minden ilyen este, hogy szép, archaikus dallam- és szöveganyagával minden rákérdésre fűzzön az énekeltekhez, mondottakhoz valamit. Új versszakot, másik mesét, vagy egy „ezt én is csak így tudom . . .” megjegyzést. („Hát túlle tanútuk! . . .” – mondta ilyenkor nevetve a Klári.)

Tulajdonképpen kik is ezek a Zélityek?! Vetődött föl az első pillanattól fogva, annál is inkább, mert egy kicsit mindig mosolyogtatóan hatott, furán hangzott a bemozdói szó:

– *Vlasity Károlyné, Zélity Klára . . .*

És e névhöz kötötten egy nagyon szép, régi, itthoni dallam- és szöveganyag, gyönyörűséges tálalásban.

A fene gondolta volna ott, a kezdetek kezdetén, hogy ebből nől majd ki egyszer egy A juhászok így élnek, úgy élnek . . . című, közel ezer kézirat oldalas monográfia, Egy négy generációja juhász család szellemi néprajzi hagyatéka alcímmel és tartalommal. A négy generáción keresztül juhászmesterség már önmagában

véve is olyan parancs minden valamirevaló néprajzos számára, mint a sasos behívó, aminek megtagadása után életfogytiglan szólna a belső felelősségre vonás.

Hogy a Zélicity család története szalagra került, azt már az addig leggyűjtött anyag mennyisége és minősége indokolta, a kezdetektől egy kicsit (jóval) arrébb, amikor már az is jól látszott, hogy:

– No, kistestvér, ennek még soká nem lesz vége! . . .

A Zélicity-anyag teljességéhez ez a fejezet is szervesen hozzátartozik.

Még akkor is, ha maga is megáll a lábán. Egy olyan korban is, amikor már régen halott István apó, a Nanóka is, Sándor bácsi is, sőt, a „Vlasity Károlyné Zélicity Klára” is. Már csak a Károly meg az András él, meg azok családjai őrzik eleik emlékeit. Jó lenne hinni, hogy még nagyon soká.

Zentán, 2002-ben, a vadgesztenyék virágzása idején.

ZÉLITY ISTVÁN

Ezerkilencszázba születtem.

Apám Jánosnak hítták. Moholyon születött. Én is.

Apám juhász vót, még mán a nagyapám is. Még annak az apjárú is tudok azé, mer az egy szabadkai katonatiszt vót, ebbü az ezörnyócsáznegyvennyócas háborúbú. Katona vót a negyvennyócas háború alatt. Akkó ajsi ilyen – csavargó lett, mind a többi hotyhíjják . . . És Szabadkárú ekerüt ide. A moholyi határba.

Ügy mondvá egy ilyen nagyobb birtokos embër vót az apja nëki, csak az apja má akkor nem vót még! És a testvérje vót! Mikó ez a zavargások követkékztek bë, hogy ottan Aradon, még hol, aggatták föl üket, akkor ü is (mind a mások, ez a mostani üdőbe jis) – megszőkött. Együtt haza a testvérjihó, a testvér nénjiné hányódott egy – nem tudom én . . . – két-három hónapig vagy mëddig, Szabadkán. Akkó utána keszték fogdosni . . . még mondani, hogy tán efogták esztet, amasztat, abba a zidőbe akik vótak a szabadságharcosok, honvédok. Akkó ük, amennyire birtak, szétszőködöstek. No, elég az hozzá, hogy mikó hazamönt, akkor itten fét a testvérje, hogy bëkeverik, mer akit mëgtaláltak, olyasfélét valakiné, ilyen bújdosót, akkor azt is vitték vele, akiné mëgtaláltak. Még el is pusztították. Aszonta, hogy ha nem mén a háztul, akkor ü föjelenti.

A testvérje monta nëkije.

Hát akkor el is mënt (maj hát, ugyë, sokkal előbb nem tudom, hogy hogy vót), elég az hozzá, hogy el is mënt, akkó hát egyik határbul a másikba, ccsavargott ere lë, ëccé oszt lëgyütt ide a moholyi határba, és hát nem kapott munkát, hanem hát, ugyë most, hogy lëgyën nëki legalább egy kis ënnivalója, bëszegódótt juhászbojtárnak. Mivel ugyë tán üri embër vót, hát bërös nem akart lënni, még szóval . . . hát a juhászat az nem munka! Az csak egy – pásztorság. És akkor, ugyë, onnat azután nösüt ottan, még . . . mittudomén (hát olyan nagyon sokat én së tudok rúlla), ésakkor utánna mikor mëgnösüt, újbul folytatta a juhászéletët, azután folytatta az öregapám, apám mög én is.

No, most még van egy öcsém, aki folytassa, még él.

De mos mán . . . Mámma mán én së folytatom, së a mút hétën, mer a birkát is elattam. Elattam üket mind. Mer beteg vótam. Nem birtam. A szamarat is elattam, mindënfélét elattam.

Zéltty István

Öcsém az hetvenéves. Az még folytatja. De már annak a családjai szintén nem folytatják már a juhászatot. Egy akarta folytatni, de akkó az apja nem akarta eválni az ő birkáját egy időre.

– Ajis örözze!

De hát annak két-három családgya van má, az unokái az öcsémnek, neki dógozni is köllött, nem az a húsz-harminc birka után menni. Osztakkor így ais fébe hagyott vele.

Nomost . . . ais, az öcsém is csak azé folytassa mán, hogy folytassa. Mer – ais hetvenéves embër.

Mosmá – még van Moholyon, aki foglalkozott a juhászatta, de kicsibe. De az én össeim ezek nagyba foglalkoztak vele.

Édésapámnak egy időbe, mikó legtöbb vót nekije, akkó vót neki olyan két-száz körü birkája. Nem tartott sokájig. Mert felibü vótak ott valami zsidó birtokon odadva, ere a bánáti részén vótak, két helén is itten, elég az hozzá, hogy aztán a birkát ük szétosztották, osztakkó az ő része együtt haza, a másik része még maradt ottan.

Kevés jószágga vannak még itten: kettő-három-négy-öt-hat, de ennek a hatnak sincsen összesen . . . Szóval kevés birkája van.

Hát még van, aki foglalkozik vele. Három is, olyan jobb módú parasztembër, hogy hát tartsa a jószágot azé, hogy hát lëgyën nekijë, talán a pízive së tud micsináni, mer maksimumja van nekije, van neki, nem tudom, van száz darab körü birkája. Leginkább maga jár utánuk is, mer, tudja, azé úgy van,

ahogy mondja, hoty hát aszongya: ü asztat a gamóbotot könnyebben eviszi a birka után, mind aszongya, hogy egész nap mënne az eke után, vagy nemtudomén, más paraszt munkát dógozik.

Zódiyek nagyba juhászokdakt itten. Olájoknak híjják üket, azok is, mindég tartottak birkát, de csak kicsibe. Úgy egy húsz-harminc darabot.

Régëbben minálunk birkagazda annyi vót, így a negyvenes éveeknek az utóján is még, még mikó – a magyarok alatt, vót olyan háromezer, háromezer-négy-ötszáz a moholyi határon. De azután elmënt lassan-lassan, úgy, hotyhát – egy pár év alatt az egészet körübelü kipusztították.

Hát tuggya azé is jócskán, hogy a legelőjeiket fölosztották. De má most három-négyen el is pusztútak belülük, akinek nem maradt sarja, sëmmi se. Régi juhászokbul. Itt van nekém átal egy, a Jónás nevezetü, itt a Kovács Pista. (No, még annak az apja valódi juhász vót, ennek a Kovács Pistának!)

Valódi juhász máma tán az öcsém van még a Zódi gyerek.

Van itt, úgy nevezik: Vászovik. Legtöbb birkája van. Mer van neki oan kétszáz körü. Eccër juhász vót, másszor parasztembër ais! Oan, hogy fiatalok is foglalokznak juhászokdással, nincs. Zódiinek nincs is fija. Van neki három lánya. Ez a Vászoviknak van egy fija. Úgy értve, vót neki két fija, de a másik mëghalt. De van nekije úgy egy . . . nem tudom, egy nyóc-tíz lánc föggye is, még az mellett a birka, kocsi, ló, mifene. A juhászat teljessen kimüllik má! Még ere a mi vidékünkön, Adán, amennyire van. De már ere Becse, Petrovaszella is, még Zënta – kihalóba van ez . . .

Nem is fizetődik ki. Nem azé, hogy hát a jószág, hanem nincs is, aki kedvelje a jószágtartást. Nincs . . .

Tuggya fene! Tuggya, zidősebbek, mind ahogy az előbb montam, kihálnak má mostan, a fiatalok mëg nem akarnak vele vergönni.

Más jószággal is így van, nemcsak a birkával. Vannak itt néhányan olyan parasztgazdák is, akinek vót százötven-kétszáz darab, osz parasztgazda. Tanyaiak. A fene! Nincs anná mámma tán még tyúk së! Éppen tënnap mënt ere egy. Hát vót az apjának, még öneki is, mëgmaradt az apja halála után úgy egy kétszáz lánc föld. És végig addig örzötte a birkát, ő is örzötte ja birkát, tartotta a csalággýával, feleségivel, szóval vergödött vele. Manapság – van neki két oan hitványabb lova, talán az az egész jószág. Ha van még bornyú vagy ilyesvalami. Ahol hízódisznókat tartottak valamikó, manapság a tanyák is elpusztultak, a jószág is kipusztút.

A legelőket a háború után fölosztották, mikó kezdődött a „zadruga” terjeszkënni, akkó oszt az fölvágtá: elsőbb egy kis darabot hagyott ottan, marhának, aztán osztakkó azis . . . Vót ott egy pár száz hold legelő.

Nincs minálunk má së csorda, së kanász, sëmmi së egyáltalába! Még ezëlött . . . nemhogy csak csorda, vagy ilyen nagy jószág! Fenét! Még ebbe ja napokba, amikbe most vagyunk is ë, még akkor is vótak libagulyások, tuggya, aki összeszedëtt itten pár száz darab libát és kint a tarlókon vergödött velük, örzötte üket. Mostantü egész úgy kukoricaszëdés feléjig. Leget, osztakkó mëgvót azon a takarmányon, amit leget. Manapság má nincsen. Egyáltalába, az utcán is egész nap mëhet az ëmbör, mire mëglát egy libát vagy egy rossz kácsát.

Moholynak nagy csordája vót. Vót ottan három csorda is, de nem mind a legelőn vótak, hanem kint a szabadba, tallókon a határba. Szóval minálunk

valamikó a határ – éggyik esztendőbe zéggyik vót ilyen legelőtálló, másik esztendőbe a másik. Úgy értve fölszántották, aztán kukoricát vetettek a jobb oldalra, akkor a bal oldalra búzát vetettek. És akkor ez tartott egy körülbelü tíz kilométer hosszan, ez a nagy legelő, még hát vót egy három kilométer, szóval a határszélesség mostan annak a fele.

Azután má mindénki magának dolgozott, egy tíz kilométerrel kijebb. Merd a moholyi határ összemént a topolyajival. Hát ez körülbelü van egy huszonöt–harminc kilométer hosszú. Ide a topolyai határ. Zédésapám idejibe akkó még összeért a moholyi legelő a topolyai legelőve, még az adajiva, még a zéntajiva. De az én időmbe már nem. Tallón legettettem én is má sokat. Jóságlegelő má itt is egy rét vót. Ebbe vót a jószág. Ugyan legettettem én má akkó is, mikó ere még gyépek vótak! De mosmá . . .

Sok vót akkó, tuggya, a jószágtartás.

Feleségémnek az apja ilyen gazdatiszt vót. Itt ebbe a bánáti birtokba. Én idevalósi vagyok. De azé nősütem onnat, merd ott vót a birkájim felibü ezén a bánáti nagybirtokon. Zsidó birtok vót az. Valami Hirschlök, vagy Hauzërok, miafenék. Bánáti zsidók vótak ezek. Ugyan hotyhát ez a Hirschl egy zéntaji vót!

Két helén is vót ez a mi birkánk. Úgy bēattuk őket máma, és csak máhon három esztendőre, akkó szétszedtük őket. Osztakkó fele neki maradt, felit még mink ehajtottuk. Felibü vótak. Mert ott vót legelő. Ott ugyé van most is. Merhát ugyé sok az a székes talaj, osztakkó manapság önáluk is baj van avval a székes talajjal is, mer nem terém rëndessen, jószág még nincs náluk sē, mer ott is kifogy. Mer legjobban azis, hotyhát a pásztorság ott is kihalóban van. Bármilyen pásztor. Nemcsak hotyhát a juhász, jupásztorok, hanem mosmán nincsen tehéncsorda, vagy csürhészkanász, vagy egyáltalában sēmmi sē!

Még az én időmbe akkora csikófalkák vótak! Méneséknek nevezték. Hogy vót benne három-négyszáz darab ló! Bánáti ódalon.

Zén koromba má ideát nem vótak ménesék. Én má aztat csak hallombú mondom: régente vót erre is. Padé, Jázova, Szaján, Szentmiklós! Csókajiaknak má nem vót, mer az uradalmi birtok vót, és azoknak nemigen vót legelőjük sēmmi sē. Má az én időmbe. Még azelőtt sē nem vót, mert az olyan nagy uradalmi birtok vót. Ilyen grófi birtok vagy mifene, má még mielőtt a Léderer kezibe nem kerüt.

Én itt vótam Moholyon. Itt vótam gyerek is. Apámma jártam legtöbbet őrzeni.

Édésapám nem vót rossz embër, csak komoly embër vót nagyon. Komoly embër vót. Még nagyobb bajúsza vót, mind nekëm, merd feketébb vót. Lēhet, hogy valamivel alacsonyabb vót, csak vastagabb embër vót, mind én. És akkor, ugyé, ü a birkát szerette nagyon, de így amennyibe – má az én tudtommal, mikó má én kezdtem főkapni, akkó má nem nagyon szerette őrzeni! Birkát szerette, csak azt szerette, hogy . . . (fanyarul nevet). Úgy, hotyhát én hamar a birkákhon kerütem!

Az az idő még úgy vót, hogy:

– Hát mēnyének a gyerekek!

Mind ahogy a más munkáná is van sokszó.

Négyen vótunk testvérek. Ketten vagyunk fiúk, még két lány. A lánytestvéreim most haltak meg, mind a ketten ebbe zévbe.

Lányok nem őrzöttek.

Léctem egy hatéves. Magává vitt az apám. Akkor még nem hasznát másra, csak – fejtünk. Fejés vót, hát ű odaüt az alkolkapuhó fejni, én még hát hajtottam, isztrongátam.

Maj mikó má annyiha megbízhatott, hogy vótam olyan tíz év körüli, akkó má dóga vót, otthagott.

Aztat nevezik cangának, amit fejnek:

– Ki, canga, ki!

Az isztronga az az akol, ahova bécukják a birkát. Akol a nagyjószágná akol. Isztronga pedig a birkáná. Az akol az olyan magos vót, olyan nagy, hogy a marha sē birt belüle kimenni. A birkáná ölég vót akkora is, mind a birka magassága.

Szárnyék is vót sok. Hát az, ugyē, nád vót. Nádbú vót építve. Hogyha mēntünk valamőre. Vagy pedig hát itt a rétbe is. Hogyha lēmēnt oda, akkó csinátunk magunknak. Ugyē, az nádbú fő vót állítva enyhelnek. Birkának vót csinálva. Mink csinátunk gunyhót magunknak. Amikó csinátunk. Me vót, amikó nem is csinátunk, de még a birkának sē szárnyéket. Akkó kint aludtunk. A szabad ég alatt. Ha vihar gyütt, hát akkor a vihar gyütt. Gúnyánk vót. Minnyájunknak. Mán akinek nem vót, az is aludt kint vele, a birkákkal. Szūr, suba, micsoda. Nyáron szūr. Énnékēm a szūröm . . . Kikindán vót szürszabó aki aztat csináta. Mēgcsináta az szépen. Úgy értve, hogy elég gálántul is nézēt ki az embőr bennc. Alighanem szerb vót. De Szabadkán vót egy magyar embēr is. Ott is vót szürszabó. Csak az mán nem azt a szűrőket csináta, tuggya. Az má csinát csak olyan – kabátféle szűrőket, vagy tuggyafene! Szóval nem rēndēs juhászšūr vót, mēg nem rēndēs pásztorszūr vót sē!

Hát még, mikó a magyarok itt vótak, Kiskunfélegyházán vőttem egy szūrt. Kikindai szébb vót, de a kiskunfélegyházi cifrább vót. Ki vót rajta virágok varrva, pamukkal. Az egyik piros vót, a másik ződ – szóval hasonló vót a virágokhó. Akkó ilyen tulipán, mēg lilijom – ez dísznek vótak varrva. Például a szūr fehér vót, a virág mēg hát virág színű.

A kikindai az fekete vót az egész. Má a szūr nem, hanem a díszítés vót rajta fekete anyagbul. A díszítést aztat, ugyē, géppel varrta rája, szóval körű a szēlit. A virág, hogy át, asztat ű cifrára varrta, de ki vót nyírva feketébű, ami rá lett varrva. Ésakkó a szūrt ű bélőte is, úgy, mint a kabátot. A kikindai. A szabadkai az nem bélőte. A cifra sē vót bélőve, a kiskunfélegyházi.

Szóval hama kesztem kijárni. Kint vót a birka mindég. Mink is kint vótunk velük. Iskolába jártam, de rosszul jártam iskolába. Úgy mondvā én jártam iskolába, de mikó má az az idő vót, hotyhát a jószág emēnt onnan hazúrú, akkó má igēncsak az apám kivēt az iskolábű, aszonta:

– Nem lēs belüled sē jegyző, sē pap!

Nemcsak én, parasztagzadák is úgy vótak, hogy csak mēnjenk utánna, a jószág után. Hát akkó, ugyē, mi vót csináni mind . . .

Az iskolába jó tanuló vótam, de mindég mēgbuktam, azē hotyhát késün kesztem az iskolát és korán végesztem. Má mikó odaért az a május hónap,

akkó mán énvelem otthagya az apám az iskolát, osz mentem a jószághó. Monták neki ottan, tanítók, még . . . mer akkó is azé csak a gyereket akarták, hotyhát tanújon a család, vagy a gyerekek, de az ilyen embér, mind az én apám, nem . . .

Aztán persze, mikó má ziskolábú kimarattam, még mifene, hát azután má magamra is marattam. Egyedül jártam a birkák után. Negyedikbú marattam ki. Mer ott is megbuktam osztakkó . . . Mer evergöttem a negyedikig.

Nem is akarta zapám, hogy mēnnyek. Én szerettem vóna, tuggya azé is szerettem vóna az iskolát, jártam vóna ziskolába, nem pedig a birka után mēnni! Jobb szerettem vóna inkább a ziskolába mēnni, mind a birkák után csavarni. Mind a gyere! Gyerek is a többi gyerek köszt jobban mégvan. De kimarattam, oszt rám lett bízva az egész jószágállomány, osztakkó má magam vergöttem.

Léhettem olyan tizenégy-két éves. Olyasvalahogy.

Zöreg – tuggyafene, odahaza vót. Me dógozni nem nagyon szeretett.

Amikó mégnősüt, úgy hallottam, hogy harmincéves vót. Osztakkó – kinek mennyi vót a jószága. Tuggya, hotyha mostan, nem tom, összeverték ottan ketten-hároman, hotyhát lehetett egy százötven körü, akkó égyütt hajtottak. De akinek vót százötven, kétszáz, az má nem verte össze sēnkive sē. Mink nem. Akkó mán nagy vót a csapat. Én igencsak égyedül őrsztem.

Tuggya, sokat is szenvedtem vele. Má mostan mindégyfene, hotyhát . . . Mer tuggya vót olyan idő, hogy valahun kint fogott, valamőre távol, sē enyhélēm, sē feném nem vót, hotyhát valahun . . .! Egyedü! Mondom, vót jó subám, szűröm, hát! De mindég a jószág előtt! Ott! Osztakkó . . . hát pláne majd a tél, ez az ősz esső, sarak, micsoda időbe! Ugyē ott az embér egész nap mēnt utána, éccaka asztán összegubódzott osztan szungyikát, még . . . szóval alkalmatlan vót az az embér életire. Maj azután mikó még má főnyöttem, akkó én, ugyē, ebbe a legrosszabb időbe kerütem má a fölnyött korba. Mer mikó má vótam tizenhét-nyóc éves akkó má katona vótam. Mer vótam az osztrák–magyar csapatba is katona. Akkó onnat, maj mikó éccēr annak a tizennyócnak a dērēkán valahogy visszavergöttem – már bē vótam én zárva valahun Franciaországba ilyen kombinált ezreddel, a német csapatokkal. Hát szóval úgy vót bēosztva, mind a katonaidő. Akkó onnat mikó hazavergöttem, majdakkó itt vótam égy-két évig idehaza, de akkó is olyan zürzavaros vót, akkó bērukkótam ide a szerbekhó. Akkó itt is vótam huszomhárom-huszonnégybe, itt is katona vótam. Ara Boszniába.

Mikó innet mostan majd együttem vóna haza égy kicsit hamarább, hogy maj megszabadulok, akkó olyan bonyodalom vót ottan a bolgárokná, akkó mégēn nem eresztettek haza bennünket.

Még a fene tuggya!

Tuggya sok kellemetlenségēn körösztülestem.

Tizenhét éves vótam, de azé akkó má csak bērukkótattak, mikó má benne vótak a háborúba. Mikorára má én hazagyüttem, nem vót forradalom sē. Bēnt vótak a szerbek.

Tuggya az úgy vót, hogy e vótam én fogva. Vót nekēm égy valami Kalmár nevezetű kiskúnfélegyházai, hát az is ott vót.

A tűzérékke vótunk.

Montam, ü is ott vót, csak hát, ugyë, nem egy helyen vótunk. Akkó én ekerüttem – valami ágyút szétütettek ottan, oszt ekúttek, hogy maj – nemtommán – írással mëntem hátrafelé. Hotyhát maj hozok onnan egy ágyútalpat, hogy akire ráfektetik. (Szóval tuggya, micsoda az az izé!) Hát persze nappal nem mënt ottan az embër. Éccaka vót. Én is, majcsak gyerék vótam! Két lóva.

Noosztakkó – e is mëntem én (hát a fene tuggya!) azon az úton, ahogy az nekëm ki vót adva, mëg mëg vót jelöve. Mëntem. Hát mëhettem, tuggyafene! Biztossan mëntem nagyobb darabot, mind ide Zënta vagy Becse! Moholtú. Amõrû halattunk előre. Ara mëntem vissza. Háosztakkó, ugyë éccaka vót. Majd úgy vót, hogy én rëgge odaérek, szóval mind a katona!

Akkor ottan a.. vasút, éppen így, mind Moholyná körübelü, és én itten gyüttem vóna a tanyák felü. Akkor ott mikó bëértem, má kezdëtt világosonni, de nem láttam az úton sëmmit së, rettenetës nagy vót a zõrgés, zúgás . . .

Hát ugyë a fene tuta. Mind katona, mëg vótunk mink arra má szokva, hotyhát nem sokat attunk rá má, plánë azok a fijatalabbak, mind jómagam is vótam – hoty hát ha egy kis szünet vót, akkó má mingyá jó kedve vót nekije. Persze, akik vótak idõsebbek minállunk, akik családos embërek vótak, hát az má azon vót, hogy lëüt, vagy fogta a pipát, vagy a fene tuggya, szóval hotyha nem lütek! De mink mingyá egyikamásikat baszogattuk, kínlóttak, izétek . . .

Vótak azok a német tiszték, akik vótak velünk, azok is – belemarkót a zsebbe, adott egy marék cigarëttát, valamit.

Nevette, ha baszkóttunk. Az idõsebbeknek nem adott. Cigarëttát së, mëg esszt a cibakot së, sëmmit së.

Közösöknë szógátam.

Szóval, ahogy mëntem, látom, hogy az út szëlin, az árokba fekszik egy embër. Nem tuttam micsináni. Mëgyék az úton így ëgyënëst. Hát énnálam a nyakamba bele vót akasztva egy karabin, mind a katonának. Osztakkó ballagtam vele. Nomikó odaërtem iránnyába, int.

Nem tuttam én micsoda, assë tuttam . . . akkó tuttam mëg, hotyhát së nem német, së nem magyar, mëg a fene tuggya, hanem francia.

Akkorára bëkerítettek bennünket.

No, majd int ottan, hotyhát ájjak mëg. Amikó mëgálllok, akkó mutassa, hogy – de nem komolyan, csak mind az embërnek szokták, szóval baráccságon, hogy a puskát hajjccsam lë!

Nem nagyon akartam szót foganni nekije. Eccë asztán mikó szól mëgënt, hogy hajjtsam lë, akkor rám fogta a puskáját. Az övét. Akkor én is láttam, hotyhát má mostan . . .! De ára férëbb látom a másikat is! Hátakkó én is le-hajjítottam. Odahajjítottam az árokba, intëtt a kezivel, mëg hát az ü nyelvín monta is, hogy mënjenk. Akkó mëntem tovább. Mikó átërtem azon a város szëlin, ahun vótunk, ottan mëgállítottak. Aszonták, szájjak lë a lóru. Lëszátam ottan – akkó kérdëszték ott az ü nyelvükön, hogy valami fegyver, lószér vagy gránát, mi van nálam – körütapogattak, akkó egy mëgindút. Vezettem a lovakat utána. Intëtt.

Akkó bëvezettem abba zudvarba, ott vót egy nagy udvar, tégláva körü, hát ugyë én së tuttam biztossan. Akkor a lovakat evëtték tüllem, ëngëm ebocsájítottak. Hotyhát mënnyek. Egy másik bandába, no! Ilyen kevert banda vót a mijenk, osztrák, német, cseh, mindën szentszar vót benne! Akkó mán nem magam vótam.

Osztán kérdésként hotyhát . . . Noosztakkó ez a százados, az kérdésként:

– No – aszongya –, öcskös, maga magyar?

Mondom:

– Igen.

– No – aszongya –, akkó gyűjjön velünk.

Hát ű mán tudott németű még biztosan azok a csehék is. Így léttem neki a pucérja. Legénnye.

Osztakkó hát ott vótunk egy-két hétig körűbelű. Akkorazután ez a magyar kommunista izé főbukott, vagy a fene tuggya, hogy akkó hogy át itten még az az idő, ez a forradalom, osztakkó – eboesájtottak bennünket haza.

Ugye, assé tudom én, hogy hogy vót, vagy hogy kezdődött, űvele gyüttem mind pucérja, vonaton. Egyikrű lészavartak bennünket, másakra fölűtünk.

De, ugye, ű mind tiszt űr vót, tutta má esztet, hogy hogy áll, még minden.

El is gyűtünk mink szépen haza. De azután itt ezék a csehék! Azok létvetkőszettek bennünket, minden. Má mikó Cseszlovákiába béértünk. Ott akkó mán minden fenét eszettek túllünk. Ilyen civil rissz-rossz gűnyát hánytak oda. Még hát azé csak vót űkősztűk is . . . Hát a tisztű kapott otan a százados gűnyát, még hát az űvét nem is vették úgy lè. Még még a rangot sè bántották.

Akkó má mikó hazaértünk, akkó még má afene tuggya, hogy hogy is vót! Szerbek vótak má. Még a franciákat is láttuk akkó még! Mikó má mink hazaértünk. Még vótak franciák is ere.

Hát akkó mégén – pásztorkonni!

Akkó még úgy jártam utána télén, hogy van minállunk itt egy erdő. Szigetnek híjják. A két Tisza közt egy sziget. És béméntünk így oda mink evvel a birkával, őszű legelőre, akkó mégén magam marattam ottan. Így magányossan vergőttem.

Karácsony felé a víz föláratt, körűvette az erdőt a víz, maj mikó körűvette, akkó a jég is gyűtt, hó még nem esett.

Kompa mēntünk bē.

Akkó má mikó mégát a jég, akkó körűsztűgyűtünk a jégén. De előbb nem bírtak még enni sè hozni. Nem. Zapámnak mondom, hogy nincs sēmmi enni-való sē. De nem bírtak átgyűnni a Tiszán sēhogy sē. Szóval ladikkal sē. Annyira mēnt a jég. Kisebb darabokba, nagyobbakba.

Elég az hozzá, hogy aszongya, hogy mégmonta, hogy abbú a sok birkábú eszt még eszt vágjad el a nyakát oszt főzzed még.

De, mondom, nincs sēmmi sē!

Aszongya:

– Az isten ere-ara!

Mer azok az embērēk még abba az időbe káromkottak, még má még manapság is az olyan csunya! Még néha még én is mégtanútam túlűk. Elég az hozzá, hogy aszongya:

– Van sód?

Mondom:

– Más nincs is, csak sód!

– No – aszongya – asztat főzd!

Hát akkó én megfőztem.

Két nap vótam azon a tiszta húson. Sē kényēr, sē sēm̄mi. Akkó ugyē, megát a jég, osztan evergöttünk haza. Akkó mikó átgýüttünk a Tiszán ezēn a felire, az idő főkeverēdēt, ekeszte a szél hordani a havat, mink mēg kint laktunk a tanyán. Most nekēm a tanyára köllött mēnnēm a birkával is.

De ugyan csak apám kocsira főtette, ami cók̄mók vót, asztat evitte, én mēg mēntem a birkákka.

De olyan csunyájú fújt a szél, hogy mikó kiértem tizenöt-húsz kilométerre a szállások felé, mire hazaértem, tizenöt, húsz birkát hajtottam csak a többi eszéllett. Nem láttam, ugyē. Asztán kereshettük.

Sok ilyen haszontalan időn mēntem én körösztű.

Mērinó vót mind az egész. Mer vót sokféle ere, félmērinó meg mindēn. Példájú a gyapjú nem ēggy. Nem ēgy fajta. Sē mām̄ma, sē akkó nem vót. A birka sē. Vótak azok az apró fajta, ráncos szőrű, bodor – ezek, akik – valami finom gyapjú. Ez vót, amit nevesztek angol posztónak! Mēg ilyesfélének. Vagy szövet! Nem posztó!

Az nagyon drága gyapjú vót. Ez a jelenlegi, ez a mostani gyapjú, hát ez jó gyapjú, csakhát finomságára fele, mind az vót. Ezē mongyák, hogy félselymēs.

Racka ere mifelénk nemigēn vót. Ez a cigája vót. Az emút Jugoszlávia dē-rēkán lēt̄t főkapva a mērinó. Rágyüttek, hogy talán ez a birka jobb kitartást, jobb legelőt kíván, de ēgy kicsikēt több teje van, gyapjúja is jobb, me ócsóbb vót az a cigája gyapjú, mēg kevesebb is, fele gyapjú vót rajta, mind emezēn. Hát, ugyē, ez vót. Osztan keszték kipusztítani a cigája birkát. Ara léjjebb mēg lēhet tanáni, de má ere mifelénk nem.

Vótak ere is rackák, emlékszēk én! Csak nem ez a subaracka vót. Ez ēgy ojan durva szőrű vót, az ajja sūrű nekije. Az a hosszú szőrű racka az nem vót crefelē.

Annak idejin, amikó én mēg olyan előhasi fiatalembēr vótam, akkó én uradalmi juhász vótam. Nagybirtokon. Vótam itten a padéji fődekēn ēgy darabig, ez a híres Hauzērokná. Azokná vótam. Akkó vótam ēgy jó idejig a – Balog Antalnak hitták. Ez szajányi. Úgy, hogy hát nem sok helēn vótam. Egy három helēn, ha!

Őt rézcsōngóm vót. A rézcsōngō úgy szót szépen, ha a kolomp beleszót, mélyen.

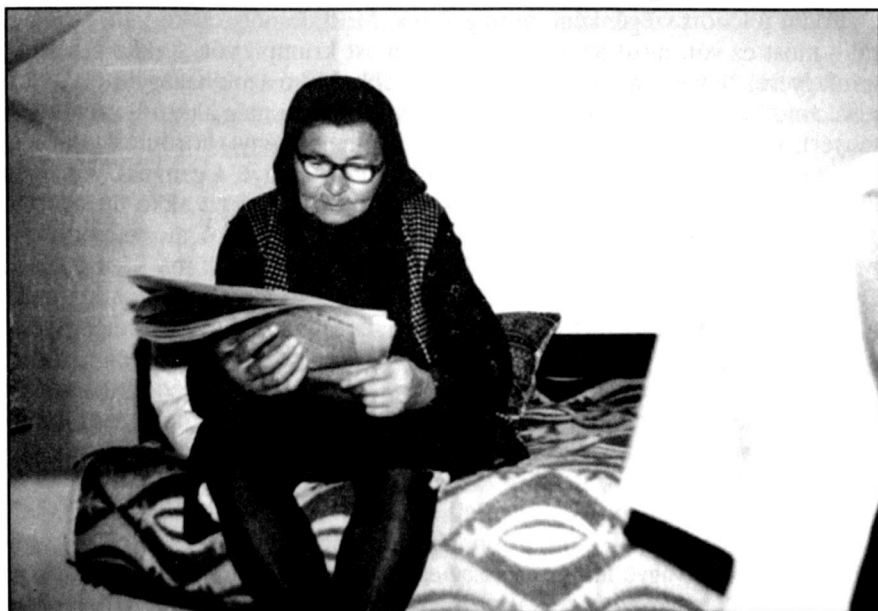
A számár̄ra fanyerēg szógát.

Mohol, 1977

ZÉLITY ISTVÁNNÉ, KABÓK KLÁRA

Ezerkilencszázhétbeli vagyok. Padén születtem. Ott is nyőtem fő. (Csak ēgyet! Én nagyon anyámék, szóval a szülejim ellenire mēntem férhōn. Nem baj az? . . . Nem? . . . No, jó van akkó.)

Az én édesapám ēgy nagy parasztembēr vót.

Zélicity Istvánné, Kabók Klára

Az a Padé falu nem vót ilyen virágzásos, mind most, hát az tényleg egy falu vót. Ésakkó vótak ezek a Kabók, még másik ágon – mongyam a nevüket? – Tékók még Gubák, még ehho hasonlók, mind olyan egyivásúak:

– Ennyi földem van!

– Ennyi lovam van!

És ezek egymással dacóttak.

Az én nagyapám, az édesapámnak az apja (úgy hitták, hogy Kabók Mihály), ebbe a községbe kilenc évig egymás után bíróviselt ember vót. Padén.

Tuggya, úgy vót az akkó a régi szokásba, hogy mikó például kiütött a világháború, a tizennégyes világháború, akkó, ugyé, mind elmöntek az emberek. Mind. Akkor az én nagyapám, a másik, az édesanyámnak az apja – ugyé, a földmögótt, emberek nem vótak – akkó:

– A mönyecskék a kocsira!

Osztakkó möntek kapáni, aratni, ami vót. Vitte a nagytata. Hatot. Minden kocsin. Mer mönyecske vót őt, még egy lányuk vót, az édesanyám. A négy fiú mind katona vót.

Akkó mindön családná vót gyerök. Mink például vótunk négyen testvérök, de ügöncsak minnyájinak három-négy, mög öt-hat. És képzejjük-e esztet a maji időhön számítva. (Mán komolyan mondom!) Hogy birtunk mink annyi gyerökök . . . Nem írlykóttunk, nem veszekóttunk, az az egy szülénkkel. Mer mink szülémnek tisztóttuk. Az vót velünk. Apó vitte, kivitte a munkásokat, mink még övele vótunk.

Akkó ű főzött szégénkém, mire gyüttek. Mittudomén, csakugyan, egy nagy tál – most ez vót, most az, most bab vót, most krumpli vót, s akkó lehetőleg mink gyerekék kaptunk előbb enni. Hamarébb. Mikó azok hazagyüttek, akkor ugyé amellik szoptatott, az mingyár szoptatott, többi még akkor – rakták lè a tányért, zsákokat lèterítgették, akkó oszt lè a nagyedényt, körűüték (aki oda-fért, az öregjei), akkó a fiatalabbak mög kicsit férú, ugyé, a gangnak vót olyan kis lépcsője, olyan egy téгла magos, akkó oda! Szèttek, oszt akkó útek férè.

Gyerekék má nem nagyon csirimpótunk, mer má akkó mégvacsorátunk. Mer mindég vacsora vót. Mire má ketünk vóna régg, azok má künt a földbe egyet fordúttak. Akárha, vagy úgy lehet, kettőt is. Mer akkó nem úgy dógoztak, mind most, hogy hattú kettőig! Mikó viradt, és még majd úgy vót, még láttak! Addig dógoztak.

Ès ègyeztek! A család is, még mink, gyerekék is! Aztán én, mikó má én nagyobb vótam, hogy én a három kistestvérømet birtam, akkó vót, hogyha űk má mögmonták régge, hogy most eztmég ezt a darabot végezzük, akkor, ugyé, hát mán csak emøntünk haza. Akkó én mint nagyobb mégmosdattam űket, ahogy! – Hát a maiakhon képest, ajjaj! Lábukat is, osztakkó mink lèfekűttünk.

Bizon mikó essø vót, abba zidøbe az idøsebbek, a gyerekék mind mesztél-láb jártak. Akkor ugyé mikor esøtt az essø, valahogy (én nem tudom, nekøm az idø is, úgy teccik, hogy más vót! Komolyan mondom!) No, mikó elát az a nagy essø, olyan meleg vót a víz. Akkó így csak a gyèrøkøk is, húzgáták fø a maikhon való képest rissz-rossz nadrágokat, s bele a vízbe!

Hát akkó, ugyé, tényleg fűjt a szél, kirepedèzett a lábunk. Akkó képzejjék e! Hát úgy hétkøznap este, ha nem vót úgy essø, hogy mindég a szűløk sokáig vótak, bizon szombaton osz kaptunk surolø kefèvel lábmosást. Hát, kérem szépen, a majihon összehasonlítva, hogy micsoda munka vót az! Most azt a kirepedèseket, már hát, ugyé, úgy gyűtt ki, hogy teli vót piszokka, azt most sárkefève . . . Az az ordítás, ami vót a gyèrøkèknè! . . .

No, ilyenøk is eløfordúttak. Ilyenøk. Így nevekødtünk.

Mink heten vótunk testvérøk. Èn vótam a legøregebb. Vótunk, ugyé, három fiú, négy lány. De aztán azè valahogy nem vótunk mink ennyien rakáson, mer abba a régi idøbe (nem tudom, tényleg, úgy jøtt): vagy a kisebbek haltak, vagy a nagyobbak haltak, nem nevelødøtt annyi. Nem vót annyi azè rakáson. Összesen mind odahaza a szűlcimné: én, Rozi, Mihály, Balázs, négyen nyøtünk fø.

A nagytatának, nem tudom, mennyi føggye vót, de az én èdøsapámnak, mikø hazagyűtt a háborúbú, vót ègy olyan készűletlen új háza, akkø az én èdøsanýámnak ølég vót (má szøva nagytatának, apønak), hogy minket erèndøzzøn, nem bírøt azon javítani. (Nagymamámat úgy híttuk: szilém!) Ès akkø úgy vót, hogy maj mikø oszt ű hazagyűtt a háborúbú, akkor ű folytatta vóna a házjavítást, kipucolást, de hát jó lètt vóna jó lovak is – akkø az én èdøsapám emønt szøgáni. Úgy gyűtt ki. A zsidøkná. Vót a Sulhøf minálunk, vót a Hauzèr, vót az a Sári major, mer hát itt mindènűtt zsidøk vótak. S akkø az én apám elmènt gazdálkodønak. Máma – mit mongyunk, mi az máma? Olyan uprávnik, vagy még føjjebb! Mer ø adta a munkát. Døgozott a kocsisokkal. Ű adta ki a parancsot, ű ket fø hajnalba – mer akkø nem vótak gépesítve. U-ugyan! Sok szègèny kocsisembèr vót, kocsisøk vótak, még a gulyás is, mind kèzzel dolgozott.

Akkó ű ket fő. Akkó kalapátak – vót olyan nagy fa és azon vót ekevas és akkó azt verték.

A Hauzerná vót. De vót a Sulhófokná is. Az még mingyá Padé alatt egy nagy szőlőbirtok vót. De vót neki két tanyája, osz mink a külsön vótunk. Kint laktunk. És csak onnën lótt a ház odahaza rëndözve.

Édösapám járta az iskolát is, abba az időbe jó tanuló vót, de azé pozitív nem tudom, hogy ők mennyit jártak. Má mikó mink jártunk, má tudom, hogy hat osztály vót a . . . De nem vót kötelező.

Ha mostan sok gyerek vót, és nem tudta, akkó oly szívest odadták kanásznak, mög mi! Nem kereste a törvény rajtuk. Hogy csak egy iskolát járt, vagy bē sē íratkozott, vagy ehő hasonló.

Az első háború előtti időre nem nagyon emlékszök azon kívül, amit mon-tam. Azt már tudom, mikor – itt van a képje – az édösapám katona vót, akkor az asszonyok összeszedelöcköttek, öten-hatan, és elmöntek a katonákhon. Ott vannak lévőve is. Erdélbe vótak, de különösen nem tudom mégmondani a falut. Ez a kép Versecön van lévőve. A képrű tudom.

Elmöntek hozzájuk, osztakkó ott lévőtetkösztek. Az én apám olyan nagy vót, hogy az édösanyám állt ő még ült, és tessék mögnézni, majnem egyformák.

A háborúbú arra emlékszök, hogy ölég nehéz vót, mer nem vót akkó így segítség, mint most, hogy vannak – jajistenem, ha akkó így lét vóna, hogy nyóc-tíz gyerekre, hogy annak segélt (nem is tudom, hogy mondják a mai idő-be . . . Gyerekpótlék vagy mi?!) Juj, akkó bizon nem kaptak sēmmit sē, és akkó azokat úgy köllött a szülőknék eltartani.

Én hétbe születtem, tizennégybe még má kiütött a háború.

Az édösanyám is rít, mög az asszonyok, hogy jaj, hát kiütött a háború, köll mönni katonának.

A háború végire jobban emlékszök. Az vót neköm a legnagyobb élményöm, a szüleim után. Az én édösanyámnak akkó születött . . . szóval várandós vót, és én most nem tudom, mi okbú, ha jó jut eszömbe (mer akkó, ugyē, nagy titok vót, nem tanúták a gyerekek, sē nem nyilatkosztak előttük, ugyē), az én anyám főkerüt Szögedbe. Mer akkó ugyē eggyek vótunk, és ott vót neki a kis-babája. Közbe mikó kiütött a forradalom, háborúnak vége lótt és forradalom vót, akkó az én apám hazakerüt, és bemönt Szögedre az anyám után. Ésakkó őneki megvótak a rangjai. Mer mikó katona lótt, akkó őrzetö lótt, asztán tizedös két csillagga, asztán szakaszvezetö vót három csillagga. Es ahogy űk sóhajtostak otthon utána, én aszt most e tudom meséni. Mer mikó ő kihosztá az én anyámat a kórházbú, mer hát forradalom vót, oszt megátak a vonatok, még mittudomén, ahogy ők meséték, ésakkó vitte a babát az én édösapám, az anyám möghát gyöngē vót, még akkó köllött vóna neki feküdni, és möntek az állomás felé, és csak oda, közbe mögállították és mind késse lévőgdosták neki a csillagjait. Hogy:

– Lēfelé!

Szóval forradalom vót. Ésakkó ők, ahogy meséték, hogy az apám is úgy megijedt, hogy ijedtibē úgy szorította a gyerököt, mer ugye nem is tudta, hogy

hogy, ugye kajabátak, énekőték eszt a forradalmi dallokat, mindén, hoty hát tán a nyakát akarják evágni? Űk ahogy eszt odahaza beszéték, eszt nem felejtöttem e.

Szögedrű úgy hoszta az én apám az édösanyámat haza. Asztán itthon még pihent, meg fekütt.

Hun lábbuszon gyüttek, mög hun gyalog! Szögedrű.

Utána akkó én kijártam a hat osztályt. Hogy a világgá mi lött, avva mink nem sokat töröttünk. Hogy háború vót, azé mink möntünk tovább iskolába.

Mög aszt tudom, hogy valahogy a tanítónó nem ilyen vót, mint most. Nekünk köllött mönni rögge nyóc órára és tizenégyig, akkó délután egy órakkó és négy óráig. Mink délelőtt-délután möntünk. Egy tanító vót. Én a hat osztályt kijártam anná zégné. Soha nem felejtöm e. Hogy most az német nő vót, mi vót, úgy hiták hogy Vind Anna. És mind a hat osztályt anná jártam. Hát, én nem dicséröm magam, de azé mive hogy bukás nékü én a hat osztályt evégesztem, nem lehettem rossz tanuló.

Hanem – énnékem asztán éccör (de az a háború alatt vót) – úgy fájt a kezem valahogy. Úgy olyan – mámma avval eménnek a maji gyerökök. Régön hát (nem tudom, mongyam-ë) olyan gilvának nevesztük, vót itt a kezemön. Kelés. Akkó nem így bántak a dijakokka. Vót nád páca. Kettő vagy három, és akkó a férfi gyerökök – ott vót a nagytábla, oda a háta mögé köllött mönni (de komolyan mondom!) és akkó lévetközött. Szóva lë köllött tolni és aszt a mesztelen popsiját mögnádpácászták.

Akkó mög mikó pofonoszta, no aszt mögkapta a padba is! Akkó egyik alkalomma, mikó gyün a tanító néni, hát valahogy má most pontossan nem jut eszömbe, de bisztossan, hogy hibás vótam, az írásom! . . . Osz nészte. Osztakkó tarcsam a kezem. Amennyit ű kiszabott, annyit beletekert a pácáva. S akkó égyik ütés itten érte eszt a kelés valamit. Ugyë. Hát fájt. Akkó mind a gyerék möglátam, hát még jobban fájt, hogy folyik a vér! Mëg mindén. De közbe mëg vót keve ésakkó olyan zatyatos vót.

Hát persze nagyon rítam én akkó. (Nem sírtunk, ríttunk.) Osztán maj mikó én emöntem haza – de az apám a háborúba vót – hát, ugyë, csak látta az anyám. Mëghát ríttam mëg mittudomén . . . S akkó, hogy mit írhatott az anyám? Írt égy levelet. S akkó délután mikó möntem az iskolába, ő monta, hogy eszt tögyem az asztalra.

Hát ugyë, én úgy csinátam. (Régëbben szófogadójak vótak a gyerékek.) Zasztara töttem, mikó bëgyün a tanító néni, csöngettek, júj, nem mertünk mögmozdúni! Mindég fölátunk és montuk:

– Dí-csér-tes-sék a Jé-zus!

Egyhangon. S akkó intött, hogy:

– Lëülhettök.

Odamönt, möglátta a levelet. Fölvötte, hát hogy mi vót benne? De az biztos vót, hogy ki írta. Úgy hogy oszt énnékem szót. Hát nem olyan, nem tudom, milyen szavakat, de nem is olyan dicséretës vót. Valahogy az anyám valószínűleg mögsértette. Ugyë, az apám odavót, ő mög oszt így bänni a gyerököкке! Jó, hogy újra nekem nem esött és nem pofozott föl. Vagy újra nem kaptam packát a pácáva.

No, így mönt akkor a diákélet.

A tata éccer sē vót itthon.

– Hát akkor hogy lét a háború végin a gyerek?

– Hát, mer űk lét vótak a katonákná! Kéccör-háromszor is!

Mikó osz vége lét a háborúnak, kesztem kisanagylánkonni. De valahogy úgy vót akkó, hogy vót, mikó édosapám hazagyütt, ugyē, hát tényleg nincstelenök vótak, a nagyszülőknek vót itten, apóéknak, úgy édosanyám részirú is még a másik részrú is. Föd is! Móg mindön. De akkó csipisz vót a gyerököknek. Hogy majd oszt osztyuk, mind mámma, hogy ha van, ha nincs, de a gyerökéknek légyēn kocsi, autó vagy motorbicikli! Nekünk ha marad, ha nem! Osztakkó űneckik vót. A gyerökéknek még nem vót, ugyē.

Akkó mikó az én apám hazagyütt, akkó ű mindgyá nézēt helyet, akkó a Sulhófokhon kimöntünk lakni. S akkó, tuggyák, milyen vót az má! Én nem tudom emesēni pontossan, hogy: egy hónapra ennyi lisztöt kap (ki vót szabva), ennyi szalonát, söt, kapott hozzá zsirt, és akkó, ugyē, tehéntartást még egy disznótartást. Még valamennyi baromfi, ais ki vót, hogy mennyi.

Akkó eggyik alkalomma az én apám (hát valahogy biztossan hogy jó spóróhattak, vagy úgy valahogy lehetēt), akkó megvót az is, hogy ha fejšs tehēnek lész bornyúja, akkó csak eddig még eddig szabad tartani, tovább nem.

Hát abba a birtokba vót egy tyúkász. Az mög csupa baromfiva vergödött. S akkó avva megbeszéte édosapám, mert hát neki nem vót teheccsége, nem vót bornyúja, nem vót sēmmije. (Még tán esetleg vízi bornyúja lött vóna!) Akkó megēggyeszték, midön nap kapott az a Lencsi néni, a tyúkásznē egy liter tejet. Azē amijē bēmonta, hogy az az űszö az övé.

Sakkó úgy gyarapodott az én apám. Addig két lānc főd, két lānc főd (ēgyet nemigēn vēt, hogy úgy légyēn, tagba!) – de mire ű fōhagyott evve a szögālāssa, mög asztán má mögszöröszte a jó lovakat, kocscikat – tizennegy hold fōdig fōhajította! Így, ilyen szögālattal. No, mög akkó édosanyám is így baromfiva. Tojāssa, mög . . . na, így vót.

Mög vót valamennyi, mámma úgy gyün ki, hogy két vagy három kvadrāt bosztány. Ez is még a bérbe vót. De nekünk odahaza is vót, ahogy vōtték. Aszt kiatták, mög rōndöszték, úgyhogy fōgyarapodott tizennegy hōd fōdig.

Mikó ű megvōtte a jó lovakat még a kocscit . . .

Tuggya, csināt az én apám olyan gālāndsāgot valahogy, de gondolom, mikó hazagyütt a háborúbú, nem birt vóna olyat!) Elmōntek a vásārra. És a két lō eladō sē vót! Kocsi sē eladō vót! Ésakkó valahogy csak érzōtte ű a zsebjit, mögteccöt neki! – Még az ustor is a kocsin maratt! Az embör légyütt, oszt úgy azon a mōdon mögvāsārōta. Mōgvōtte. A két lovat, a kocscit.

Csināt ű ilyet!

Ésakkó ezután majd fōlhagyott a cselēdsēggel.

Csak űlsz, és nézed a lassan forgō tārcsāt a szalaggal a moholi késő estében. S egyszer csak azon kapod magad, hogy tāgra meredt szemmel bāmülod ugyanazt a pontot, aztán a mesélōre meredsz: „Ezt az esetet ismerem! . . . Honnan is?! . . . Te jó Isten! A másik oldalāról!” Szinte felrōhhtent benned a pillanat játēkos örömmel, aztán megnyilnak a régen és mélyen elzārt csapok, gyerökori arcok, hangok, szagok, ízek tolnak, csendes mosolyra hūzōdik a szād, s hagyod, hogy vīgyen, mint az augusztusi Tisza, selymesen, lāgyan . . .

Igen, a Rezső bácsi! Teljes nevén Marik Rezső, akinek a Nancsi néni, Zenta város egyik hajdani hábaasszonya volt a testvérhúga ott a XIX. század végén, meg a XX. század legelején, s akinek a neve még felsős gimnazista korodban is fel-felütlött matematikaórán a Heinrich Dódi bácsi (pardon! Tanár úr!) szájából: „Ezt még a Nancsi néni is tudná!” . . . Pedig hol volt már akkor a Nancsi néni! A nevét is csak én tudtam összekötni élő személlyel, akit magam sose láttam már, csak hírét hallottam.

Ez a Rezső bácsi apám anyai nagynénjének a férje volt. Nagyhasú, „hírös” embër! – özvegy felesége, a Teréz néni szerint.

Utazó volt. Kereskedelmi utazó. Nagy cégnek dolgozhatott, mert „Egyszer a kitérőből visszatelefonálták neki a vonatot! . . . Mert menni köllött! . . . Oszthán – egy kicsit elkésített . . .”

Később neki volt az első autója Zentán.

Abban a házban laktak, az Újsor utca meg a Nagytca sarkától egy házzal innen a nyugati oldalon, a néhai „Lieber boltos sarkának srégen által” . . ., ahol néhány évtized múltán gimnazista diákéveid teltek. Már felsős voltál akkor, az „áldott jó”, nagytetű, gyermektelen nagynéni, a Teréz néni halála után már, aki kisgyerek korodban korán elhalt apai nagyanyád helyett töltötte be az egyik nagymama szerepét, s akinek a nevére is összeszalad a nyál a szádban, mert olyan jó baracklekváros kenyeret nem csináltak sehol máshol a világon, a Franck kávéból csinált tejeskávék fehérpötyös, piros porcelán bögréjét meg azóta is keresed, vagy négy országra szólóan, hogy gyerekeidnek vegyél olyant – hiába. Mert olyan meleg fogása nem volt életed egyetlen bögréjének sem. (El-tört darabjára is vigyáznál, ha maradt volna belőle . . .)

Érdekes ember lehetett ez a Rezső bácsi!

Mikor összeveszett a szomszédasszonyával (az én koromban kettő is volt ott a szomszéd udvarban!), csak azért vett egy borjút, hogy kiállhasson az udvar közepére és hangosan szidhassa:

– Píróóós! Azonyádbavana jóisten! Mer úgyis agyonütlek éccé!

Mindezt úgy, hogy a „Piroska néni” (anyu muszájítása szerint) a szomszédban biztos hallja.

„Vót a Rezső bátyádnak egy szép, deres fogatja” – mesélte kuncogva a Teréz néni. Két almás vasderes. Párban! Sárga fédérés kocsiba fogva! A hám! Az ülésen a pokróc! Az ustor! Mind úgy válogatva – hogy mutasson! . . .”

Igen, egy szekrényalji fiókban láttam a fényképet egyszer. Nem volt hát nehéz ugyanazt látnom magamban, amit a Teréz néni messzenéző szemei láttak ott, az oldalra zöld zsinórral kötött nehéz drapériafüggöny előtt, ahol ült az olvasóval a kezében, mert mesélés közben is azt morzsolgatta.

Aztán megint mosolyra szaladt a szája:

„Egy vasárnap, vásár vót éppen . . .” Akkor évente négy vásár volt Zentán.

„Bëfogott:

– Kimék mán, szétnézék egy kicsit! . . . – aszongya. Oszt gyalog gyüött hazá! . . .

Most már hangosan nevetett. Keze alatt mozgott a hasa. „Mer mikor kiért a vásárba, ott, ugyë, sokadalom! Lassítani köllött! Eccër csak egy fiatalembër mëgfogja a lócs végit, oszt föllép a fűrhécre:

– Embër! Mit kér ezé a fogaté?! Így, ahogy van!

– Nem eladó – szót lè a Rezső bátyád. Úgy nem is vette előbb komolyan az embèrt.

– Nem azt kérdèzèm én, hogy eladó-è, hanem mit kér érte?! Erre mán a Rezső bátyád is jobban odanézètt. Gondót ègy huncutot, mosolygott èggyet a bajussza alatt, oszt aszongya:

– Nègyezèr korona.

Akkó az olyan háromszoros árnak számított.

– Jó – monta a fiatalembèr. A Rezső bátyád jobb keze után nyút, oszt csak a tenyeribe csapott! De a pokrócot sè! Az ustort sè vót szabad lèvènni! Úgy, ahogy vót! Az lètt mondva . . .

Oszt ott mingyá át is írták a passzust.

Oszt a Rezső bátyád még azè gyütt haza gyalog, majnem ríva, mer – aszonta – nem bírta vóna ki, hogy ütet az ő lovai hozzák haza, oszt – más gazda fogja a gyèplót . . .”

A Rezső bácsi halálával tört derékba apád életpályája. 1927-ben érettségizett. Úgy iratkozott be a Szegedi Orvostudományi Egyetemre, hogy – szökve jártak át a határon. A Rezső bácsi pénzelte. S amikor „csak kapta magát, oszt mèghalt”, apád négy lehallgatott szemesztet a velük járó szigorlatokkal hagyott maga után. És hazajött – ügyvédbojtárnak . . .

A mese másik oldalát úgy hallgatta végig a Zélity család, mintha az lett volna a világ legtermészetesebb dolga. Az egész eset egy mosolygós vállvonás mögé került:

– Csinát ü ilyet! . . .

Mert egy meséből valók vagyunk valamennyien a világnak ezen a táján, s csak városi gondolkodás mezsgyejéhez szokott szemszögéből nézve tűnik hőkölnivalónak:

– De ennyire?!

S akkó aztán, még majd az ő édèsapjátú, a Kabók apótú (ez az, aki olyan sokáig bíròviselt embèr vót!), attú is kapott földet. Űk vótak hatan testvérèk. Ebbe vót két lány. Akkor, ugyè, jutott nekik föld. Mindèn férfi kapott három hold földet. Akkó az én öregapám összehúzta a családot. Majd ègy alkalommal, kicsit hamarèbb, hogy most ü elírassa a földeket, és a két lányt majd pénzze kifizeti, hogy földet nè kapjanak, mer az ègyiknek a neve vót az urárú Bódi, a másik Dóka. Nomost úgy vót apó vele, hogy most ennek is ha odaggya azt a bizonyos mennyiségű földet, az má nem lész Kabók föld! Hanem az má lész olyan más. Akkó inkább majd azokat pénzze, a fiúkat még földdel, hogy Kabók névèn lègyèn az a föld.

Hát az én apám vót a legidòssebb kösztük, akkó az nem èggyezètt bele. Mèglètt a vita.

Az öccse is mingyá . . . mer má mind az eszüket tutták, mikó ú akart hagyatèkozni. Az öccse nagyon föllátott, hogy hát „mit akarsz?” Aszonta az én édòsapám, hogy „az én két húgom is kapjon annyit, amit én, hogy később nè lègyòn az, hogy sè a szüleinket nè sziggyák, sè minket.

Ebbe maratt az örökhagyás. Úgyhogy, maj mikó a nagyszülők meghaltak, meghalt apónk, akkó nem vót rëndözve. Asztán rëndöszték. Úgy rëndöszték el, hogy még az én apám kapott három hold földet. No, mög a másik is. Hatan vótak testvérek.

Gera Klári vót az édosanyám. Azok is gazdák vótak. Azok is vótak hatan. Az én édosanyám vót csak maga lány, öten vótak férfitestvérek. Ezek főnyótek.

Édosanyámékná egy időbe három legény vót még egy lány. Ez négy fölött vót, aki méhetett má a bálba. (Most a Gerákrú van szó! Eszt jobban tudom, mer az édosapám, mind férfi, nem mesét úgy annyit. Hanem az anyám! Az nekünk is monta, mög a szülémme, mikó égyütt vótak, akkó úk beszégettek. Akkó errú többet tudok mondani.

És má mikó legényék vótak, akkó az én öregapám olyan valahogy embör löhetött, hogy nagyon szigorú a majiakhoz képest. Mert má, ahogy hallom az onokáimat, assé kérdzik, hogy el szabad-é menni.

– Mék!

Hogy mikó gyün haza? Még még nem is lehet megkérdezni, hogy té, most mikó gyüssz haza?! Emén, oszt maj mikó hazagyün! De akkó sē szójjonak hozzá! Hogy hun vótá vagy micsinátá?

Ahogy monták: az én öregapám olyan faktúrás embör vót. Szerette a gycrökéket. Nagyon csinossak vótak mindig, mongya az anyám, még a fényképrú eszt asztán is láttam. Nagyon szerette a csinossat. De olyan komoly vót, még olyan nem is tudom, milyen löhetett. Az talán nem buta vót, de valahogy úgy gyütt ki.

A tiszta tartásnak mög köllött lönni. De nē meszejjönek, mikó ú otthon vót! Akkó a szülém má előtte való napokba erëndészte, s akkó, mikó apó – mer olyan képviselő vót. (Akkó aszmonták, hogy képviselő. Például ók őszszemöntek, s akkó döntöttek a falu sorsa felü, no, ez vót!) S akkó ú mönt a falu házahon, akkó tutták – (mer mindég abba az időbe kéccé ettek. A frustok – nem vót akkó réggeli: frustok. Az mikó megvót, akkó emönt a falu házahon. Osztakkó mindig délután két, három, négy óra felé vót a főzés.) De ez má előtte való nap e vót rëndözve. Akkó tényleg úgy vót ám, hogy komaasszony mög szomszédasszony még a másik szomszédasszony, sógorasszony – át! Akkó egyik má húzd! Kipakóni! Az egyik má meszet, a másik utána, fütöttek, hogy meleg légyen, mer abba az időbe az vót a szokás: fehérre meszetek, és a plafon, a pallat, úgy montuk: olyan fényes légyen! És valóba, olyan fényes vót a pallatyuk, hogy csudára! Attú vót, hogy meleg vót, gósz csinátak, és akkó előre meszetek, a másik még mingyá arra a nyers meszelésre rá. Ótottak kemény meszet, a meszelót abba beleütötték, emezék után csak húszták és csak fínyös lött. Az mönt előre, nem úgy, hogy „majd ha megyszárad!” Az csak halatt előre, ez mög utána és fínyösre meszeték.

És mire hazagyütt öregapám, akkorára mán fiktomfertig mindön rëndbe vót.

Mintha ki sē vót vóna pakóva. Mikó hazamönt, má mázolás vót mög jó tiszta szag.

– Hát az anyátok fölségit! – így káromkodott az én apóm. – Hát tik meszetetek?! . . .

Az nagyon jó vót!

És a legényék nagyon csinossak vótak. Csinossak vótak. És szép ingök!

Még: nem szabad vót odahaza vasalni. Nem szabad vót. Hanem akkó az én szülém – az első szomszéggyukba nem vót úgy család, és akkó ott a falon körösztú adott (eszt az én anyám meséjibü tudom) körösztú adott egész zsák csutkát. Mer akkó, ugyë, hát avva a csutkaparázzsa vasatak. S akkó szépen vasat, ugyë.

Má az edősanyám is monta, hogy apó nem ézét arra rá, hogy ük avva a zsák csutkával egész héten megfősztek vóna. De nem lehetött vasani. Elötté nem szabad vót.

És mikó a három legény fölötözött, ugyë, abba a szép ingökbe, mert a fehér vót akkó a fölségös dolog, még a csizmákba!

A házuk úgy vót (még mámma is mégvan), hogy a sarokrú a két ablak az uccára, a másik sarok má a parokja vót nállunk. Az má a főút vót, a templom arra néz, akkó ük ott elfordútak. A templomba. Mer akkó a templomba mēntek. Majd a kocsmá is azon az úton vót. És a sarok felü ő ha odaát, addig az ablakba könyekött, merd addig nézött utánuk, annyira élvezött bennük!

És nem szabad vót odahaza vasani . . .

Namostan majd gyün az estéli szórakozás.

Mēnnének a bálba, apó mög (aszongya az edősanyám, ő meséte, este sötétbe, olyan szépeket mesét, akkó érdekes vót) mihánt megebédőtek vasárnap (me vasárnap körülbelü nem délután vót a főzés, mer ugyë nem vótak munkába) mingyá fokta magát, oszt hajcs! El a szomszédéba! Ott nem vótak családok és kártyásztak.

No, most mōnnének a bálba, de apó nincs otthon. Akkó fölötöztek, mer ha még asztán gyünnek haza fölötözni, soká lösz! Akkó emōntek oda az ablakra. Edősanyám szót, a többi nem mert bēszōni. Csak fületek.

Ēccōrös ablakok vótak, ugyë, hát kihallaccott. Akkó az edősanyám monta, hotyhát:

– Edősapám! Emōhetünk a bálba?

Akkó nem szót sōmmit. Akkó vártak egy-két sort.

– Edősapám! Emōntünk a bálba?

Nem szót.

Vót – aszongya az edősanyám –, hogy a szomszédasszony (úgy láccik, abba az időbe sē vót mindēhun így, de az én edősanyámnak ilyen vót a helyzete) monta:

– E hát! Persze, hogy! Csak mēnnyetök!

Mer nem mertek ám emōnni.

– Akkó vót, mikó aszonta apó – de má akkó bēszōtak öccō, haccō is. Három legény még egy nagylány! Hogy:

– Majd emōntök a fenébe! Anyátok picsájába!

Tōbbet nem mertek bēszōni. Emōntek haza, oszt lēvetkōctek. Ēccō mind a máskó, mindég így megkönyörōgték. Akkó vót, mikó aszmonta ki:

– E, no!

Jaj, de akkó húzd el az ajját!

De mikó möntek hazafelé! Sarkon vót a ház, akkó nagyon divat vót a pad az ablak alatt. Vót kösztük egy Pisti nevezetű, annak egy kicsit távolabb vót a nagylánnya. Akkó annak má monták:

– Pisti, mēnnyetők má!

– Mer hát az egy kicsit el is maratt, hogy haza éccörre éjőnek.

Ha valamelyik nem ért oda, ha hó vót is, akármi vót, várták, hogy éccörre mönjönek bē. Akkó a padon a naggyát mán lēvették, lēhúzták egymás csizmáját és úgy möntek bē a sötétbe. Mēg hódvilág vót. Mēg ha nem is, má tutták, hogy mi hun van, csöndbe, hogy nēhogy valami zajt csinájjonak.

Azé aszmongya édosanyám, másnap má az vót:

– Az annya fōlségít az ilyen gyerōköknek! Ezōknek nem parancsol sēnki! Mer kiverik az embōrnek a szemibūl az álmot! Asztán nem bir alunni.

Aszongya édosanyám, való igaz, asztán evve agyusztáta űket tán egész hētōn. Ilyenēkke.

Akkó a másík alkalomma, mer abba az időbe vót délutáni tánc. És mán mikó a gulyás mönt haza (mer az édosanyám fejt, möntek a tehenc haza, akkó má űnēki odahaza köllött lēnni. De ez mēg is vót mindig. Hogy legalább ō mönnyōn bē haza hamarēbb a kiskapun), fiktumfertig, a fejšōszék nála, mēgy a tehēn bē, hogy ű mēgy az istállōba és fej.

De monda ű a társaságnak, hogy:

– Ereggy, nem táncolunk tovább, mer soká lēs végē! Akkó valahogy úgy vót, hogy sok csárdás vót mēg frisses, nem úgy vót, mind most van, hát osztán ahogy táncōnak, ehun gyūn a gulya! Gyūnnek a marhák. Aszongya édosanyám, úgy mēglükte a táncost, hogy az nem ért rá, hogy űtet csakugyan visszatarcsa, és szalaggy! De mindēgy! De mindēgy, a másík uccába, ahogy a szūlémék laktak, ott mēnt a másík csoport tehēn.

Mer, ugyē, a faluszēlōn a gulyás ecsapkotta: ez ere, az ara! Csak annyira ért a tehēn hamarēbb, ahogy apō kinyitotta a kaput, ű bē akart mēnni a tehēn mellett, de nem birt, a tehēn ment elōtte, ű mēg rōkton utána. És akkó mán, aszongya, hogy puff! a fejšō kisszék mán öregapámná vót, apōná, osztakkō úgy fejbe vágta, de, aszongya – többszō eszēmbē jut, mer akkó ezēk a koszorū hajak vótak. Teli vótak hajtūve – hogy hogy is gondót rá! Hogy jó, hogy ez a hajtū nem mēnt a fejibe nēki. Ilyen helyzet is vót.

Mēg mikó mēnyasszony vót szēgēny, aszt mindig mesēte. Akkó kesztek olyanok lēnni, a barátnōknē is vótak azok a magas nyakū ruhák. Azē az ing má vót olyan hogy egy kicsikēt lēvágott. De nēki mēg nem lēhetētt. Vót az az űjnji nyak rajta . . . Hát mikó fōlōtszētették mēnyasszonynak, mer az ű ruháját is ugyan sokájig űrizgette. Lila bārsony ruhája vót. Oan hosszú szoknya, bō szoknya, mēg oan kis ajja vót a kabátnak. (Most látom mēgint divatok ezēk az aljas kabátok.) És akkó ki vót a nyaka. Az inge nyaka. És akkó rīt világnak! Mer montam, akkó nem sirtak, rítak mēg. Hogy hogy nēz ki!

Akkó segītettek nēki ezēk, akik űtōszētették, akkó lēgyūrték nēki az inge nyakát, hogy nē lēgyōn ki.

Hát, akkó mongya édosanyám, az egy hurka vót a nyakán. Azē rīt édosanyám, mer látta másoktū is, hogy nincs mindenütt ilyen szigor . . .

Még akkó sötétbe, mindég sötétbe vótak! De aszt is meséte, hogy gondót ű erre, hogy ű eszt a szokást, mindént itthon hagy. Hogy nem gyútani lámpát, majd csak mikó fekszenek . . . Ésakkó a gyerököknek is . . . Aszongya az én anyám, mikó má estelődött, akkó monták nekik, még má tutta is, lány vót.

Az asztalná soha nem üt. Ebédötek vagy frustokótak, ű mindég át az asztalná. Az édösannya mellett. Mer hogy ha köllött víz, hogy ű talpon lögyön, akkó ű atta az asztalra a vizet, mög aszt, ami köllött. Az öregök útek. Még a legínyek is útek. A gyerékék a földön, egy tálbú éttek. Neki csak állva szabad vót, hogy a többbit kiszógájja.

A másik rész mög úgy vót, hogy az én öregapám, szóval apó, vót egy kicsit, hogy – szóval emaratt. Aszongya akkó, mindég űk nem feküttek, úgy a patkán útek, osztakkó mán űk hallották. Észrevötték, hogy má most kezd kötöszkönni. A szülém valahogy – én is űsmerem, oan kövéres asszony vót, oszt kesergött, ríni nem löhetött – (én nem tudom, az asszonyok mik vótak akkó. Láb-szárkapcák? Úgy verték űket. Annyi gyereköt hosztak a világra, és azé ütötték, verték.)

Útek a patkán, de mikó a gyerékék észrevötték, aszongya édösanyám, mos má itten baj lész, mer mán úgy mēnt bē is, hogy kötődött. Akkó be a kuckóba rakásra! Ű meg ahogy vetötte lē (vót olyan csizmahúzó kiskutya, hogy lē birja húzni a csizmáját, az a fakutya, vót arra csináva olyan szög. Úgy kiállt, oan négyssarkos, hogy az megakaggyon) – oszt, aszon, olyan csönd vót olyankó! – akkó csak megfokta a csizmát, lēhúsztá, puff, bē a kuckóba a gyerékék közé!

– A anyya fölségit! Mer mind egyforma ez!

Aszongya édösanyám, hogy mikó má aszonta, hogy az anyátok fölségit, akkó má ez a legnagyobb mérég! Akkó úgy fétek túlle, hogy . . . Azúta is úgy elcsudákozott az én anyám, mikó nekünk meséte, hátha valamelyiknek az a csizma a fejit, vagy a homlokát csapta vón meg! . . .

Így vótak a gyerékék.

Estefelé monták a gyerékéknek, bē kő hozni az izét, hogy melegéggyēn. Képzejjük e, mi vót az! Bēvítették a ponyvát, léterítették a földre, és akkó takarósztak, a másik részive bētakarták űket, még ilyen kabát, még ilyesmive. A két szülő az ágyon alutt, a gyerékék még lēnt. Ami má nagyobb vót, suhanc még legíny, az kint az istállóba, ott vótak ágyak, ugyē, a jószágokná.

Na, hogy nevelíttek akkó a gyerékék? . . .

No, akkó a én édösanyámnak vót egy legínye. Szégíny még mielőttünk is valahogy olyan szépen beszét rúlla! De hát szégíny fiú vót. Oszt ű valahogy nagyon szerette aszt a gyerököt, tudom, a nevit, mer sokat emlégette, az vót: Kadó Feri. Az én édösapám aki lētt, ez még a Kabókokbó vót, itt is sok föld vót, a Gerákná is sok föld vót. És az édösanyám mög nem szerette eszt, aki ura is lött neki. Nem szerette. De hát a szülök így akarták, annak így köllött lēnni.

De aszongya nem is vót rá kíváncsi . . . Hét órát mikó harangoszták, a legínnek mēnni köllött. Akkó az én apám emēnt, pedig hát korán vót, de ez a gazda gyerek, aki a szülöknek teccēt. Emēnt.

Az anyya még azé odaát vóna a lánya mellé, tutta ű aszt, hogy „aszt szeretöm, de nem löhet, eszt mög nem szeretöm és ennek köll lönni!” De azé aszt is bosszantotta valami, hogy ű leste eszt a vejkójelöltet: Emēgy a sarokig, oszt mikó a kapu bēcsukódott, mēgfordút, oszt mönt emere.

Az anyámnak bē köllött mēnni, de szülém, valahogy zsenífoszta, hogy nem mēgy haza a Pista, emere emēgy.

De állítólág asztán má ők maguk köszt nevetgették, hogy nem lányhoz mēnt ű, de hova a fenébe mēnnyēn olyan korán haza, emēnt ere, ahun vótak legény kolégák.

No, akkó az anyámék háza sarkon vót, akkó bēnt a nagykaputú arrébb vót ēgy alsólakás. Istálló vót mēg olyan pēlvás, mēg olyasmi vót akkó. Akkó az én szülém mēggyőződött rulla, hogy a Pista nem mēgy haza, csak a sarokig.

Ēggyik este, a szülém kimönt, mögkerüte aszt az izét, és nem is tudom, mire, tán a fejšőszékre, valamire fölát, oda a falhon. Ugyē persze a falná is vót, mēg jó magossan, apám mög hát magos embēr vót, ott mönt e, az én szülém mēg csak kinyút, oszt lēvette a kalapot a fejrú.

Akkó képezjék e, hogy az borzasztó mēgijett. No, ilyen is történt! Mög-fokták.

No, mindēgy, az én anyám csak ehhōn a gazdāhon mēnt. De aszongya az én anyám, hogy ű végigríta az uccát, mēg odahaza ējje-nappa. Hát amasztat szerette, a Ferit. Nem lēhetett. Nem lēhetett! Nem úgy, mind a maji időben, vagy még a mi időnkbe is. Hátha kicsit ere-ara, oszt maj mēgbékúnek a szülők! Mind itt is nállunk is történt. De akkó nem lēhetett. Szóval nem is mertek tán ellenkēzni.

Akkó mikó esküttek, a templomba mēgesküttek, akkó mingyá közrefokták űket, most a vőlegényt, az ő rōggyaji, a mēnyasszonyt mēg az övé. Nyomták ám kifelé, a templomajtó felé, mingyán aszt nészték, hogy mellik lép lē a lépcsōn, az lész odahaza a gazda. Hát ő mēg ahogy nem is törődött vele, hogy ki lēgyēn a gazda, ki nem. Mēg különben is, ű rá vót erre készüve . . . Mēgmonta ő, hogy holtomig mēg holtodig, oszt mán csak muszájkēppen. Csak rít, rít. Ahogy mögfordútak az oltártul, úgy gondolta, nohát csak nyomjátok, ő mēg az oldaloltárhó emēnt, lētērbetyút, oszt imátkozott. Úgyhogy az édsapámat a rokonyyaji mán mind lēnyomták a küszöbrú. Az édsanyám mönt. Ūtet nem idegēsítette, mer nem szerette.

Oszt azé, lássák, hányan vótunk testvérék! . . .

Ēn mán mikó asztán nagylány kesztem lēnni, akkó a Sulhóf tanyán vótunk még. Onnēn mindēn vasárnap bē köllött mēnni a misére. Mind ide Moholtú Pēcēlló. Ēn mán tuttam előre – nem köllött sēhova mēnni könyörōgni – hogy ēgyik vasárnap szabad vót mēnni a bálba, a másikon nem. Az ēggyik vasárnap nem is köllött kéreckēnni, a másikon mēg nem is kéreckēttem, mert tuttam, hogy nem szabad. Ha ű véletlenül nem birt együnni, akkó vót az én édsapámnak még legény öccse, akkó az. Ēn láttam, hogy az édsapám mindēn vasárnap adott neki ēgypár fillért, úgyhogy akkó ű ēngemet evezetött a mulaccságra, a bálba.

Ottan mán én a lányokka . . . mēghát táncótam. Mikó ű akart hazamēnni, akkó nekēm szót, akkó nekēm akármilyen jó kedvem vót, vagy jó táncossaim vótak, akkó nekēm mēnni köllött. Akkó ekísért szépen haza, de ű visszament, oszt az a nagylányyáva asztán . . .

Má én mikó rēgge bēmēntem a nagymisére, akkó én mán bēnmarattam a nagyszülōkné, és akkó onnēn délután e szabad vót mēnni a délutánai táncra, de ez mēgtörténhetett vasárnap, de oszt asztán . . . Akkó a délutánai tánc után

hazamenni, ha édesanyám hazagyütt a tanyáru, akko üvele, ha meg nem gyütt, akko az „öcsém” vitt.

Hun az anyám gyütt a misére, hun az apánk gyütt velünk a misére. Este nem méntünk ki. Itt léfeküttünk és régge méntünk tovább.

Egyik alkalommal, a délutáni táncru én is úgy jártam, hogy iparkottam én haza, de jó vót a társaság. Öten vótunk barátnek. Egyik sé vót zsidóná, vót valahány lánc vagy hód fód még egy kis tanya. A szülök tartották . . . Ezeknek má vót, az én apám még tutta hogy maj lész! Oszt összetartottak.

No akko én is így jártam. Táncóni is jó vóna, de a nap má csúszik léfelé.

Trapp! Mégyék. De ez a gyerek, aki hát szeretett vóna még én is valahogy pártótam – gyün utánam. De montam:

– Jani, nē gyere, mer neköm sijetnēm köll!

Addig reszete a fene, csak lassabban halattunk, asztán szalaggy vót énneköm azon a nagy úton, mee olyan egyenes út vót, de mégkéstem.

Én mégyék bē, de az én édosapám mán áll a rostélyná, oszt hátra van a keze téve. Köszönök.

Olyan féloldalt odanézek. Mellette béméntem. Ahogy méntem vóna bē a konyhába, mire előgyütt a keze oszt kancsika vót nálla. Nekem úgy végighúzott a hátamon! Akko vót annyi időm, hogy nem bēfelé ugrottam, hanem kifelé.

És nem gyütt az édosanyám utánam!

Akko én kiméntem a szalmáho így. Persze fájt is, még csak rítam, rítam. De munkába jártunk jó arrébb, egy szöllótáblába apámmal együtt. Hát akkorára csak béméntem. Hát fő köllene ötözni, még menni kó dógozni régge. De húj, akko meg nem is virratt, má akko méntünk, hogy a másik tanyára bēérjünk, mire a falubú bēérnek a munkások.

De oszt vót egy olyan háromszög ott, az út így is mént, még elkanyarodott oda a zsidó birtokra, oda a kastélyhoz. Az kastélyos vót. És az vót a szégyenplacc. Oda nekünk is oda köllött érni, mer ott az összes falusi még kanizsai, emerü az adaiak is.

Maj mikó gyüttek ki, az urakbú valamellik – vót egy olyan szegényebb kösztük, valószínűleg az csak doktor vót. Annak nem vót birtokja, aszt csak úgy nevesztük, hogy doktor. Hát valahogy ügyvéd vót az talán abba az időbe. S az mire osztotta bē a munkásokat, mire a nap kelt föl, akkorára a munkások mind bē vótak osztva, mind. Oszt akko huszonnégyessive, huszonötössive, aki-nek gyöngébb vót a munkája, vagy valahogy birta a pallér, akko az kapott harminc munkást.

Akkorára nekünk is bē köllött menni messzirü.

Akko az éccé kaptam ki a kötélle, nem is marattam e többet.

Mikó én jártam bálba, akko az a trombiták vótak. Mamma nem is tudom, hogy is hasonlitanám össze. Mink aszmontuk, hogy polka. S evve keszték még a táncot. Ez a polka olyan tánc vót, hogy szépen körbe, de nem olyan gyorsan, csak úgy szépen.

No és amikó kezdődött a nóta, akko a legényék kinn vótak mind az ivóba, mink még abba a nagy táncterembe. Ahogy gyüttünk össze, mink leginkább négyessive, karikába sétátunk abba a hosszú táncterembe. Mikó gyüttek a legényék, még kesztek muzsikáni, akko mink úgy szépen hátrahúzóttunk a fal felé.

Űk még böggyüttek az ajtón, némellik még rëndessen bë së gyütt, hanem akkó amannak a vállán körörsztú nészte persze, de mink is úgy nészünk oda! Akkó intött, hogy na, mënnyën táncóni.

Vót olyan, hogy nem tuttuk kinézni, visszamatattunk, hogy: én? Akkó intett, hogy të, ha mög nem, akkó intett, hogy në! És mikó ki akartak tolni avval a lánnyal, akkó kérdésztük: én? Mikó odamönt, aszonta:

– Nem tégöd hítalak!

No, de akkó mingyá szát lë (nem villany égött, vótak olyan dobozok és batri égött benne), akkó az mingyá lëmënt és vót csibum! Mer mindën lánynak vagy rokon legínynek vótak, vagy vót olyan, hogy ő is szerette vóna, s úgy lehet, hogy annak az is vót a baja, hogy ű is akarta, az nemët mondott és ilyenëкке kitolt vele.

Tessék vót olyankó visszaólakonni!

Énnëkëm is vót a nagybátyám, akit má montam, hogy legíny vót, annak egy baráttya. Szép gyerek vót az, dërék is vót, jó fiú vót, de nem tudott úgy së beszéni, së táncóni, csak úgy lötyögött. Hát ha gyütt ez a Pétër bëfelé, én má másfelé nésztem. Kicsit odanésztem, ő má intett, akkó enésztem, akkó mëgin oda, mëgütötte a vállamat. Hát akkó má micsinájjak, akkó elmëntem vele. Csárdásokat is táncótunk, de aszt leginkább körbe, minnyájan. Akkó úgy vót, kérem szépen, hogy vége vót a nótának:

– Egésségödre!

– Egésségödre.

Emöntünk vissza sétáni, űk mëg kimëntek az ivóba. Otthagytak. Akkó mikó gyütt a másik nóta, akkó má mëgin nészük, akkó ha olyan gyütt, hogy szerettük vóna, akkó jajaj, de nészük, hogy most int ë vagy nem.

Leginkább olyan frissest táncótunk, hogy jó lábnek köllött lënni, de nem engettünk. Főkaptak a legényëк bennünket, oszt szát a lány, mind a bolondkocsi!

No, ilyen szórakozás vót.

Hát az öregge úgy gyüttünk össze, ilyen zsidó birtokon. Ez juhászlegény vót. Az én apám mëg akkó is, úgy mind Sulhófná, ott is gazdálkodó vót. Osz-takkó, hát mikó a szülök észrevëtték egy kicsit, mer ott is csinátunk olyan durindót kint a tanyán, ugyë. Vót olyan fekvő tambura, összegyütt a fijatalság.

Vót olyan bál is, hogy a falubú hosztak zenészit, és akkó őк mëgvëtték a bort közösen, mëg vót, aki mérte. Ki mennyit elhasznát, azt írták. Zene mellett.

Ez ilyen batyubálakná is táncos vót, mëg gálánt is vót, nem is vót csunya, osztán teccöt nëkëm. Nótás vót, én is az vótam. Az én apámnak a „legnagyobb kedvire” történt az egész! Kaptam én azé sokat! Akkó asztán az én édösanyám csak sajnát, vagy valami, hát mellém át. Nem akarták, mer főd nem vót. Szóval szegénylötték.

Egyik alkalommal mink bëmëntünk Szentmiklóusra, de mán akkó kesztem egy kicsit vérszëmet kapni, hogy az édösanyám mellém át, maj lesz ebbú azé valami! Lőfényképeszkëttünk. Lëtt nagyítva is. Ez az én uram űt, én mög átam mellette. Kész vót a kép, persze hogy teccött, akkó ő se vót csunya, én së ilyen komédijafële. Fétem én, de azé próbára kitöttem, hogy ugyan mit szól az apám.

De eszt az anyám látta.

Mikó este gyütt bē az apám, meglátta, alighanem egy lépésbū ott termett az almárijomná, megfokta, de az a fénykép úgy repūt, hogy ha nem lett vóna fal, talán eszát vóna Padéra is.

De asztán addig ere, addig ara, az lett a vége, hogy összeházasottunk.

Még lány vótam. Bēmētünk a faluba, de úgy, hogy az én apám, még aki ott vót násznagy, jó ismerettségbe vótak. E is mēntünk hozzá lakodalomba oda. Az én uram még – akkó nem így vót, hogy „híjjá párt!” – valahogy gyütt.

Azelőtt vót nyírás a juhászokná. Emēnt a gyapjú, valahogy nem fizették ki, vagy nem vették fő (nem így vót azé, hogy ám köllött a pízé! . . .) No oszt pont ezen a napon ű emēnt a pízst fővenni. Mikó gyütt vissza vonatta, Padén lészát, oszt együtt a lakodalmasházó. Minden mēnt ott rēngyibe, de mikó gyütt a menyasszonytánc, akkó ű odaát az asztalhó, oszt akkó monta ám, hogy:

- Kabók Klárájé a menyasszony!
- Kabók Klára leüteti a menyasszonyt!
- Kabók Klára táncol a menyasszonya!

Hát hogy mennyit hányt e, csak a násznagy, ahogy az édösapám mellett űt, aszongya:

– Azannya úristenit ennek a legínynek!

– Hát osztán mikó hazamēnt, mit szótak? Hát vagy gyütt haza abbú a gyapjúpénzbū, vagy . . . ?

Az ilyen nekem nagyon teccett.

De azé a szüeimre nézve, akkó szokás vót, de nem is gondótam vóna arra, hogy megfognak egymás kezit, oszt jóccaát! Nem. Hát, ugyē, ridogátam, de hogy én eszókjek, nem is gondótam. Utóbb aztán apám is beleéggyezett, de nem vette bē sosē. Sosē!

Asztán majd az öcsém nősüt Szenmiklósrú, ajis olyant vett e, hogy nem szerette, de gazdag vót.

Ketten vótak testvérēk. Szenmiklóson vót a vásár, a menyasszonyos faluba. Emēntek.

Az én uram is birkáva vót, oszt, ugyē, mindig mulatgatott. Az öcsém megint vőfényēs vót, az italt is kicsit szerette, még a sógora fizetött, zenészték nēkik, oszt „húzd el az ajját!” Ugyē, a menyasszonyos házná megtutták, nem teccett.

Akkó mikó én másnap hazamēntem, aszongya az édösapám, hogy:

- Micsinátak a gyerekek?

De az jobban csak hallgatott, mer az ha idegēs vót, a lába fojton járt, még a bajússzát húzgáta. Hát én még hát micsinájjak vele, má akkó vót család is, akkó má kesztem észhőgyünni, hogy tán egy kicsit falnak szalattam, de mindēgy vót. Védtem.

Az én apám csak addig rászta a térgyit. Főket, oszt mondta:

- De az annya úristenit a tē Pistádnak!

Még is lett az evállás az öcsémné. Őszerinte csak azé vót. Hogy a Balázs, az öcsém, maga nem is mulatott vóna.

Azé csak éreszte, hogy nem sok van hátra. Összehít bennünket apám, hogy megmongya, kijé mellik föld, még mi van hozzá. Eszt megmonta hogy a Balázsé

lész a kocsi, ló, takarmány. Szóval az ilyesmi mind. A föld még, mégmonta, mennyi az egyönké, mennyi a másónké, a ház mög négyfelé mégy. Ez a mienk lesz, de – maj csak ha az anyátok méghal.

Akkó én kérdésztém, hogy:

– Mégis aztán, hogy baj nē légyén, mellik föld lesz mellikünkké?

Aszonta, hogy:

– Azon mán tik ahogy mégégyesztök.

Még is monta szépen:

– Mer ha mégtuggya a Balázs, hogy mellik az övé, akkó ű aszt mindig rēndessen munkálja, a mienket még elhaggya.

Mikó ez mégvót, akkó aszmonta, hogy – a húgomnak nagy baja vót előtte, elsőkött, oszt az borzasztó szégyén vót. Énrullam keszte:

– A Klárának megbocsájtom, mer előttem csak egy hibája van, hogy nem az én kedvem szerint mént férjhöz. De esztet mostan megbocsájtom!

Negyvennégybe itt Magyarország lét, Padén meg elsőbb németek vótak.

Vót az a hótt Tisza. Aki vót erdész, avva mink má idejibe is jóba vótunk. Hogy mink ide átjussunk, mink kigyüttünk lakni az erdészlakásba. Padén a ház eladódott, kigyüttünk a birkáva. Oda a német katonák is bēgyüttek, vót ott ivás-evés, meg a csendőrök is átgýüttek erü. Ez a Jenő még bácskai vót, a németöknek is vitt, még a magyaroknak is, hát át-átgýüttünk erre az ódalra is. De csak szökni birtunk.

Nagy lét a vízarádás, hogy én még olyant nem láttam. A hótt Tisza teli lét körül, még abbul is kiöntött. A német katonák csak ott birtak portyázni a tótesen. Az egyik csendőr má a mi apánk húgának vót a férje. A víz nagyon gyütt. Két évig kint laktunk, mire át birtunk lógni. A németök nem vették észre, oszt átgýüttünk erre a felire. Itt a rokonyok vártak, oszt pakótak ki, asztán újra vissza. Negyvenkettőbe gyüttünk át. Azé én jártam át egy másik padéji emberre, mer a földünk ott vót, szöllönk is vót. Kettősbirtokos igazolvánnya azé át lehetett menni. Apánk nem mert átgýünni.

(Befejező része a következő számunkban)

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft., Újvidék. Szerkesztőség: 21 000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1. Tel.: (021) 57-216, illetve 57-244 (600-as mellék), e-mail: forumkk@eunet.yu. Előfizethető a 45700-603-8-10750-es zsírószámlára. Kérjük, a számlán tüntessék fel: „Létünk”. Egyes szám ára 40 dinár, kettős szám 80 dinár. Előfizetési díj egy évre 200 dinár, külföldre, illetve külföldön 20 EUR. Készült az Agapé Nyomdában, Újvidéken. YU ISSN 0350-4158